Švenčionių rajono dvarai

/ CIRKLIŠKIO, STANISLAVAVO, STRŪNAIČIO /

ADAMAVO DVARAS

Papasakojo Matusevičius Petras gyv. Stanislavave gim. 1925 m.
1- o pasaulinio karo metu kaizerinės kariuomenės daliniai tiesė siauruką geležinkelį šalia Adamavo dvaro. Kaizerinė vokiečių kariuomenė buvo apsistojusi dvare, o belaisvius (carinės Rusijos kariuomenės) laikė fermoje. Dvaro ūkinių pastatų sienos drėbtos iš molio su kapotais viržiais. Mirusius rusų carinės kariuomenės kariškius vokiečiai laidojo prie Adamavo ąžuolo. Jokios kapinių buvimo žymės neišlikusios.

Po karo apie 1918 m. į dvarvietę grįžo ponas Baranauskas (Baranovskij). Tuo metu kraštas priklausė Lenkijai. Ponas Baranauskas (Baranovskij) nusišovė prie ąžuolo apie 1920 m. vasarą. Po jo mirties dvarvietė priklausė poniai Baranauskienei (Baranovskai) iki 1939 m.

Grąžinus kraštą Lietuvai ponia pasitraukė į Lenkiją. Dvaro pastatus ir ūkį prižiūrėjo darbininkai Čeponis, Falevičius. 1940 m. dvaro pastatuose įsikūrė tarybinė milicija. Vėliau apie 1948 m. dvaro ūkiniuose pastatuose įsikūrė kolūkio karvių ferma. Kolūkio laikais ūkiniai pastatai buvo remontuojami: pakeistos lubos, perdengtas stogas. Šiuo metu išlikę dvaro pastatai priklauso privačiam asmeniui Čeponiui.

CIRKLIŠKIO DVARO ISTORIJA

Andriaus Papinigio
Miškininko specialybės
III C kurso moksleivio
Cirkliškio žemės ūkio
mokykla

Vadovas - J.Jurėnas

Cirkliškis - 1998

TURINYS

1. Įvadas.
2. Perkūno kalva.
3. Cirkliškio dvaro priklausomybė.
4. Cirkliškio dvaras valdant Mastovskiams.
5. Cirkliškio architektūrinis ansamblis.
6. Cirkliškio dvaro parkas.
7. Valstiečių padėtis Cirkliškio dvare.
8. Pabaiga.
9. Išnašos.

Cirkliškio dvaro centriniai rūmai

ZEMĚS ÚŘAD MORAVA
CIRKLSKO

ĮVADAS

Cirkliškio dvaro ansamblis yra respublikinės reikšmės architektūros paminklas, pastatytas 18 amžiaus pabaigoje - 19 amžiaus pradžioje. Šio dvaro rūmuose dabar yra Cirkliškio žemės ūkio mokykla. Gaila, ne visi Švenčionių rajono gyventojai žino Cirkliškio dvaro istoriją, nes labai trūksta duomenų.

Rašydamas šį darbą, susidūriau su literatūros stoka. Nėra nei vienos knygos, tuo labiau monografijos, kur būtų plačiai aprašyta Cirkliškio dvaro ir gyvenvietės istorija.

Daugiausiai naudojausi D.Lapinskaitės ir V.Braidoko 1974m. surinkta „Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio istorija".

Šiek tiek žinių radau V.Jasiulionio prisiminimuose, užrašytuose 1989m. balandžio 27 d., o taip pat „Mano mokykla" Cirkliškio žemės ūkio mokyklos moksleivių surinkta kraštotyrine medžiaga.

Apie Cirkliškio rūmų architektūrą rašyta Tarybų Lietuvos enciklopedijoje T.1. Apie Cirkliškio dvarą žinių yra ir Č.Kudabos knygelėje „Švenčionių rajonas" , kuri išleista 1983m.

Šiame darbe bandysiu smulkiau aprašyti Cirkliškio dvaro ir parko istoriją.

Pradėsiu priešistorinę - Perkūno kalva. Toliau panagrinėsiu - Cirkliškio dvaro priklausomybės problemą, dvaro klestėjimo laikotarpį valdant grafams Mastovskiams. Bandysiu apžvelgti Cirkliškio architektūrinį ansamblį ir parką, o taip pat Cirkliškio valstiečių padėtį.

PERKŪNO KALVA

Cirkliškio dvaro istoriją galima pradėti nuo priešistorijos, tą akivaizdžiai liudija parke dunksantis archeologinis paminklas - piliakalnis, su senovine gyvenviete papėdėje.

Perkūno kalvą ir visą parką paslaptinga skraiste gaubia liaudies padavimai.

Už Cirkliškio parko, ties užpelkėjusiu ežerėliu, yra krūmais apaugęs Perkūno kalnas. Dievaičiui ši vieta labai patiko, nes aplink augo daug ąžuolų. Kai atsibosdavo Perkūnui su ratais po dangų važinėtis, nusileisdavo jis į didžiausio ir seniausio ąžuolo viršūnę, o savo kirvuką pakabindavo ant stipriausios medžio šakos. Tuo kirvuku Perkūnas kovojo su velniais. Norėdami pagerbti griaustinio ir žaibo dievą, žmonės ant šio kalno pastatė jam statulą, žyniai sukrovė aukurą ir liepė vaidilutėms saugoti amžinąją ugnį. Vėliau ir pilį žmonės pastatė. Bet užpyko Perkūnas ant vyriausiojo žynio, kad mulkina žmones, sudaužė pilį, net pamatų neliko, o pats pasitraukė į Strūnaičio ąžuolyną. Sakoma, kad nuo to laiko velnias kalną pradėjęs valdyti. Ant šio kalno kunigaikščiai Treniota ir Daumantas susitarė nužudyti Lietuvos karalių Mindaugą ir užgrobti valdžią. Perkūno statula, įvedus krikščionybę buvo nuversta.[34]

Lietuviams apsikrikštijus Lietuvos didysis kunigaikštis liepė statyti pirmąją Švenčionių bažnyčią, kuri vėliau ne kartą perstatyta ir sudegus iš naujo atstatyta.[1]

Piliakalnis - vertingas archeologinis paminklas, kuris datuojamas ketvirtu - keturioliktu amžiumi po Kr. gimimo.[2] Yra išlikę gynybiniai pylimai, tik labai tankiai užžėlę. Nėra duomenų ar vyko archeologiniai kasinėjimai. Nežinia kada ir kam buvo viršuje pastatytas, bet dabar neišlikęs medinis kryžius.

CIRKLIŠKIO DVARO PRIKLAUSOMYBĖ

Po Vytauto Didžiojo Cirkliškio dvaras pradeda ilgą kelią. Jį valdo daugelis. savininkų: pirmieji jo šeimininkai - įtakingi Goštautai. Jiems šį dvarą padovanojo Vytautas už daugelį nuopelnų. Paskutinis iš jų - Trakų vaivada Stanislovas Goštautas buvo vedęs Barborą Radvilaitę. Tačiau netrukus mirė, tesulaukęs keturiasdešimt dviejų metų. Cirkliškį paliko garsiajai Barborai Radvilaitei, kuri ištekėjo už Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto. Tačiau jai mirus, Cirkliškio dvaras liko kitiems Radviloms, kurie Cirkliškį valdė iki aštuoniolikto amžiaus. Kai kurie autoriai teigė, kad po Radvilų Cirkliškį valdė Chrominskiai, tačiau to valdiniai nepatvirtina.[3] Tuo laikotarpiu gyveno įtakingiausias iš Chominskių - Pranciškus - Ksaveras (1809). Minimas kaip Juozo Mastovskio amžininkas ir vietininkas, o pastarąjį lenkų biografinis žinynas aiškiai nurodo Cirkliškio dvaro savininku. Valdant Mastovskiui, dvaras išgyveno 1830-1860 metais klestėjimo laikotarpį. Po 1863 - 1864 metų sukilimo grafas apkaltinamas neištikimybe carui ir ištremiamas, dvarui uždėta kontribucija. Vėliau dvaras dalimis buvo atpirktas dvarininko Cholcko. Tai buvo paskutiniai Cirkliškio dvaro savininkai. 1918 metais gruodį įkūrus Švenčionyse Tarybų valdžią, Cirkliškio dvaro savininkas Jonas Choleckas pabėgo į Lenkiją.

CIRKLIŠKIO DVARAS VALDANT MASTOVSKIAMS

Dvaras Mastovskiams atiteko apie 18 amžiaus pabaigoje - 19 amžiaus pradžioje. Jų valdymo metu buvo pastatyti dabartiniai rūmai, užveistas parkas. 1830-1860 metai yra dvaro klestėjimo laikotarpis.

Iš pradžių grafas Mastovskis sėkmingai šeimininkavo dvare, turėjo gerus santykius su carinės Rusijos valdžia. Jeigu ir prijautė 1831 metų sukilimui, bendradarbiaudamas su priešiška carinės Rusijos jung nusiteikusia Vilniaus šviesuomine, tai simboliškai, matyt, apdairiai išvengdamas valdžios rūstybės.[4] Tai rodo ilgametis Mastovskio buvimas Švenčionių apskrities bajorų vadu. 1840 metais net buvo Vilniaus gubernijos bajorų maršalka už diplomatinį taktą, išsilavinimą, sumanumą ir ūkininkavimą. Tik vėliau jo santykiai su carinės Rusijos administracija pradeda šlyti. 1843 metais jis patvirtinamas naujai kadencijai Vilniaus gubernijos bajorų vadu, nes drįso išreikšti Lietuvos visuomenės pageidavimą grąžinti Vilniaus universitetą, uždarytą po 1831 metų sukilimo.[5] Dar vėliau, nors būdamas atsargus diplomatas ir viešai nepritaręs ruošiamam 1863 metų sukilimui jis nesiryžo atsiriboti nuo palankios bajorų daugumos. Ir į sukilėlių kasą įmoka, 2000 rublių. Be to slapčia Cirkliškio dvaro kalvėje 1863 metų sukilimui slapta buvo kalami ginklai.[1] Nepaisant to, kad pirmas pasirašė ištikimybės carui raštą, totalinių Muravjovo - Koriko represijų metu buvo teisiamas karo lauko teismo kartu su vadovybės Vilniaus skyriaus nariais ir ištremtas į Tobolską. Be to, jo dvarams uždėta 6000 rublių kontribucija.[6]

Po šio smūgio Cirkliškio dvaro ūkis nebeatsigavo.

Po grafo E. Mastovskio mirties Cirkliškio dvarą paveldėjo sūnus Vladislovas. Jis vedė K.Segštaite. Vladislavas mirdamas dvarą paliko dukrai Marijai, kuri ištekėjo už J.Radvilos.[7]

Po baudžiavos panaikinimo nemokamos darbo jėgos netekęs Mastovskio dvaras buvo nugyventas ir praskolintas, nepritapęs prie naujos kapitalistinės ūkio sistemos.

CIRKLIŠKIO ARCHITEKTŪRINIS ANSAMBLIS

Nėra tiksliai žinoma kuriais metais yra pastatyti dabartiniai rūmai. Vieni autoriai, tarp jų ir Česlovas Kudaba, teigė, kad rūmai pastatyti 1796 metais pagal Vilniaus universiteto profesoriaus architekto Z.Stuokos- Gucevičiaus projektą.[8] E.Budreika sieja rūmų pastatymą su Choninskiais, kuriems rūmų priklausomybė yra abejotina. Tam, pritarė ir architektūros pasą Cirkliškio rūmams surašė architektas S.Lasavickas, jo nuomone, svarbiausias įrodymas to, kad rūmai nebuvo pastatyta 1796 metais, yra pamatų akmenyje išlikusi 1823 metų data. Be to „ Pačių rūmų sprendimas nepasižymi ypatinga architektūrine logika, būdinga didžiajam Lietuvių architektui L.Stuokai-Gucevičiui".[9] O statybos liudininkas G.Puzinina aiškiai rašo, kad „ rūmai statyti pagal Vienos architekto projektą".[10] Kudaba teigia, kad 1820-1823 metais rūmai rekonstruoti.[11] Tikroji statybos iniciatorė buvo 1823 metais mirusi Eduardo Mastovskio motina Domicėlė.

To paties G.Puzininos teigimu rūmai pasižymėjo nacionaliniu išplanavimu, praktiškumu kas nebūdinga daugumai kitų to meto Lenkijos ir Lietuvos diduomenės skoniui. Puzinina mini rūmus, visai užbaigtus 1834 metais.[12]

Cirkliškio rūmai dviaukščiai, stačiakampio plano vėlyvojo klasicizmo formų. Pagrindiniame fasade yra šešių dorėninių kolonų portikas, koniniame fasade - rizalitas su keturiais piliastrų aukštais ir trikampiu frontonu. Pirmojo aukšto išplanavimas anfiladinis, antrojo - abipusės koridorinės sistemos.[13]

Rūmuose buvo didžiulė biblioteka, kurioje knygas skaitė profesoriai Lelevelis, Borovskis. Jie atvykdavo todėl, kad Šioje bibliotekoje buvo vertingi senovinės pasaulinės klasikos knygų egzemplioriai, tokių nebuvo Vilniaus universitete. Biblioteka dingo pirmojo pasaulinio karo metu. Šios bibliotekos dalis knygų dabar yra Vilniaus universitete.[14]

Deja, iki šių dienų teišliko dalis rūmų interjero.

Pastatai, rūmai, oficina, ledainė išdėstyti kampainio planu prie statinio portjero. Ūkiniai pastatai laisvai išdėstyti prie kelių.

Iki šiol yra išlikusi originali ledainė - ratas klasicizmo laikotarpio apskrito plano statinys su kūgio pavidalo stogu, kuriame buvo laikomas maistas. Kasant požeminias komunikacijas tarp dvaro pastato ir ledainės buvo rasta požeminio tunelio liekanos. Manoma, kad šiuo tuneliu buvo pernešamas maistas į dvaro pastatą ir keliamas rankiniu keltu. Iš ūkinių pastatų yra išlikusi kalvė - taip pat klasicizmo formų, kvadratinio plano. Pagrindiniame fasade yra portalas su puskolonėmis. Šioje kalvėje, kaip jau minėjau anksčiau, buvo kalami ginklai 1863 - 1864 metų sukilimui. Abu pastatai ledainė ir kalvė yra iš akmens mūro.

CIRKLIŠKIO PARKAS

Cirkliškio rūmus juosia 34,5 hektaro peizažinis parkas. Tikriausiai parko užveisimo iniciatoriumi buvo 1823 metais mirusi Eduardo Mastovskio motina Domicėlė. Greičiausiai parką projektavo prancūzų landšafto architektas Andre. Parkas įkurtas apie 1820 - 1830 metus.[15]

Cirkliškio vietovardžio pavadinimas irgi yra surištas su parko. Yra išlikusi legenda apie Cirkliškio pavadinimą, todėl pateikiu tarmišką legendos tekstą.

Mano prodziedukas apie Cirkliškį tokių istorijų papasakojo. Čia aplink augo dzideli miškai, ė juosu buvo be galo daug visokių paukštelių. Kai prisukie anys lizdelių, kai priperėjo mažų vaikelių, tai nuo jų balsų balselių visas mūs kraštas skambėjo. Ale ažvis gražiausiai viena paukštė cirksėjo: -cir, -cirk,-cirk... Jos maži i švepli vaikeliai jai mačijo: -klis, -klis, -klis,-klis... Kici iš visų šonų do pridėjo: -kis,-kis,-kis...

Klausė, klausė žmonės, kraipė kraipė galvas, ė tadu i sako:

-Gal raikia visakų krūvon sudiec?

Tai i išiajo Cirkliškis.[54]

Nuo Vilniaus Švenčionių kleio į rūmus vedė puiki klevų ir liepų alėja, dviejų eilių abipus kelio, 150 metrų. Tarp medžių eilių būksmingi pasivaikščiojimo takai. Priešais rūmus didžioji alėja įsiungia į erdvę pusapvalią aikštę - skverą. Žvelgiant iš rūmų parterio, junkso simetriškos tamsios eglės. Žinoma, šiame skvere būta gėlynų.

Pasivaikščiojimo terasa prasideda šonine alėja, ji veda prie pagrindinių parko gamtovaizdžių iki romantiškiausio parko akcento - Perūno kalno. Čia yra išlikę kelios didžiulės žaliaskarės eglės, maumedžiai, senų ąžuolų ir klevų. Ši alėja gan trumpa: pasiekusi mažą upeliuką, už jo įsiremia į buvusią vaizdingai apželdintą aukštumą ir išsišakoja. Kairiu parko pakraščiu veda tiesus kelias link Švenčionių. Dešiniuoju upeliuko krantu nueina ilgiausia pasivaikščiojimo trasa. Jau jos pradžioje iš girės aukštumėlė apaugus didingais ąžuolais, senųjų girių palikuoniais. Išsinėje erdvus reginys į didžiąją pievą. Ties milžinišku ąžuolu yra išlikęs vienintelis iš parke buvusių penkių ar šešių originalių pilkojo akmens suolų pailgo stačiakampio formos.[16]

Už ąžuolų takas vinguruoja mišku, o po to išnyra plačion pievon priešais ežerą, kirsdamas jį.

Iš pievos takas kyla į piliakalnį. Lipant į kalną, atsiveria vienas puikiausių parko vaizdų į viduryje telkšantį ežerą.

Už ežero buvo parko prižiūrėtojo namelis, dabar neišlikęs, niekuo neįdomus, tik šalia yra įdomus kreivas gluosnis.

Augmenyje parke įvairi. Iš medžių - keli gražūs simetriški, storapilviai maumedžiai, kaštonai, klevai, mažalapės liepos. Taip pat yra milžiniškų tuopų. Iš krūmų dabar yra krūminiai žirnmedžiai, baltaiogenės meškytės, baltosios lanksvos, paprastosios alyvos, putino krūmai.[18]

Parke yra pasodinta keliatas naujų augalų - du riešutmedžiai rūmų pastato kampe ir švedrinis šermukšnis dešiniau dvaro rūmų.[19]

Choleckių valdymo metu didesnių pakitimų nebuvo. A.Choleckis parkui saugoti buvo nusamdęs žmogų, kuris gyveno namelyje prie ežero. Parko saugotojais tarnavo Groskis ir Paukštė.[20] Dvarininkas taip pat turėjo girininką pavarde Zininkas. A.Choleckis turėjo dešiniau rūmų pašaistėje oranžeriją. Parkas buvo griežtai saugomas, kad bet kas nevaikščiotų, o takas į miestą buvo atitvertas viela. Parko takai buvo išgrėbstomi.

Dvaro ūkį vedė ūkvedys iš Lenkijos pavarde Krajauskas. Iki 1944 metų Choleckio žento Brinkos iniciatyva buvo nusausintos ir šienaujamos parke pievos.[21] Privažiavimui arkliais iš blogiasnių ir ligotų medžių daryti tiltai per upelį ir griovius, bet karui užėjus, tai liko neįgyvendinta.[22] Didžiausia žala parkui padaryta kertant pardavimui vaikiąsias parko pušis, juodalksnius. Pušis iškirto beveik visas. Taip pat buvo suskaldyti parko suoliukų akmenys pamatams. Dabar parką prižiūri Cirkliškio žemės ūkio mokykla. Mūsų mokyklos miškininkų duomenimis parke yra 28 medžių ir krūmų rūšys.

Parke yra atlikta mokytojų ir moksleivių dėka ornitologinė analizė. 1998m. parke užregistruotos 33 paukščių rūšys iš kurių 25 paukščių rūšys peri. Parke yra retų paukščių rūšių pvz.:kraąklys, kuris kiekvieniais metais peri savo jauniklius.

VALSTIEČIŲ PADĖTIS CIRKLIŠKIO DVARE

Po 1861 metų reformos, kovo 29 dieną subruzdo Cirkliškio dva-
:o valstiečiai. Jie pirmi atėjo į švečionių miestą, viso 10 žmonių,
›areikšti bajorijos vadui, kad jie netiki naujais žemės nuostatais,
:uriuos skelbė dvarininkai. Bruzdėjimui numalšinti kovo 30 d. į Cir-
:liškio kaimą buvo pasiųsta kariuomenė. 8 žmonės patraukti baudžia-
ıojon atsakomybėn ir du areštuoti. Didžiausias visų bruzdėjimų kursty-
.ojas Terentijus Filipovas buvo ištremtas į Sibirą. 1862 metų pabaigoje
ıietuvoje susidarė sudėtinga situacija, kuri peraugo į sukilimą.
863 metais Švenčionių apskrities valstiečiai griebėsi ginklo. Kaimuo-
e buvo skaitomas sukilimo manifestas, kviečiantis prisidėti prie su-
ilimo, žadant laisvę ir žemę. Cirkliškio dvaro kalvėje sukilimui
lapta buvo kalami ginklai.[123] 19 amžiaus pabaigoje Švenčionių apskri-
yje kaip ir visoje Lietuvoje sustiprėjo kapitalistinių santykių vysty-
ąsis. Valstiečių luomas skaidėsi,vis plačiau pradedama taikyti žem-
irbystės technika.

Buvęs Cirkliško dvaro samdinys A.Markauskas prisimena savo
ėvo pasakojimą, kuris dirbo dvare 19 amžiaus pabaigoje. Darbo diena
:asidėdavo nuo aušros iki vėlyvo vakaro, o atlyginimą gaudavo labai
ıžą. Dvaro samdiniams darbo užmokestis būdavo išmokamas natūra (grū-
ıis). Buvo skiriamas nedidelis žemės sklypelis daržui.

Kumečiai dvarininkui turėjo dirbti ne tik patys, bet ir
ı šeimos nariai.

19 amžiaus pabaigoje darbininkų protestas dvare dažniausiai
iškėsi žodiniais reikalavimais. Grafas V.Mostovskis už bet kokį
paklusnumą darbininkus bausdavo piniginėmis baudomis ir mušdavo
kštėmis, arba atleisdavo iš darbo. Kumečiai, bijodami prarasti
rbą dažniausiai paklusdavo ir nesipriešindavo.

Darbo užmokestis prieš pirmąjį pasaulinį karą siekė:

- Su arkliu ir maitinantis savo maistu 1,0 - 1,80 rublio.

- Darbininkui su arkliu sėjos metu ir samdytojo maistu
3 rublio.

- Darbininkui be arklio sėjos metu ir samdytojo maistu 0,4-0,3 rublio.

- Darbininkas sėjos metu su savo maistu per dieną gaudavo),6 - 0,65 rublio.

- Šienapjūtės metu darbininkai su savo maistu gaudavo),7 rublio.

- Šienapjūtės metu darbininkai, besimaitinantys dvarininko ıaistu, gaudavo 0,4 rublio.[24]

Po baudžiavos panaikinimo pradėjo vystytis kapitalistiniai ;antykiai, kurie skatino žemdirbystės vystymąsi. Iš pradžių dvare ›uvo naudojami primityvūs žemdirbystės įrankiai. 19 amžiaus antroje ›usėje žemei įdirbti buvo naudotos pintos medinės akėčios. Grumstus .uo žemės paviršiaus pašalindavo mediniais volais, grūdus grūsdavo ıedinėmis piestomis, pasitaikydavo medinių šakių. 19 amžiaus dešim- .ame dešimtmetyje dvare pradėti naudoti vienaragiai geležiniai plū- ai, medinės akėčios su geležiniais strypais, vėliau atsirado dvino- agiai plūgai su ratukais, į kuriuos įkinkydavo po tris arklius.[25]

Dvare 20 a. buvo viena sėjamoji mašina,-traukiama arkliu, dvi jaunamosios, viena kuliamoji ir grūdų vartytuvas.

Žemės ūkio darbai turėjo savo papročius, tačiau dvare jų esilaikydavo, nes dirbo ne sau, o ponams.

Ivanova, gyvenanti Cirkliškyje, pasakoja, kad sėją pradėda- o šeštadieniais, nes šeštadienį laikė grūdų diena. Tą dieną niekas ekūrendavo krosnies, kad subrendę grūdai nebūtų juodi.

Gero bulvių derliaus tikėjosi, kai būdavo debesuotas dangus. eigu šalia sodindavo kaimynas, tai ieškodavo pirmosios bulvės kaimy- ų dirvoje, kad jų derlius būtų geresnis negu kaimynų.

Sodindami kopūstų daigus, salimais apdengdavo akmenimis, kad ą galvos išaugtų kietos ir didelės.[26]

Cirkliškio dvare mineralinės trąšos pradėtos naudoti tik) amžiaus pradžioje. Tuo metu įsigydavo po 2 tonas kalio druskos : superfosfato.[27]

Cirkliškio dvaro valstiečių buities sąlygos buvo labai sun- ios. jie gyvendavo dūminėse pirkiose arba ponas nuomodavo po mažą

:ambarį, kuriame stovėdavo prie sienos stalas, medinis suolas, me-
linė lova. Drabužius dėdavo į skrynią - kuvekes.[28]

Vėliau pradėjo statyti dviejų galų trobas. Vakarienes
galėdavo rengti tik su pono leidimu. Jaunimo linksmintis į kitus
:aimus neleisdavo.

Prie centrinių rūmų tebestovi laidainė

Buvusio dvaro kalvė

Medinė piesta

Medinės akėčios su
metaliniais antgaliais

Vėtykla

Medinės šakės

Dvinoragė žagrė

PABAIGA

Buvusio dvarininko J.Chaleckio žemėse 1944 metais buvo kurtas kolūkis. Dvaro pastatas buvo beveik visiškai suniokotas. 959 metais buvo įkurtas Cirkliškio žemės ūkio technikumas, kurio ėka dvaro pastatas ir kiti architektūriniai pastatai buvo iš-augoti ir restauruoti. Technikumas ruošė : agronomus, zootechnikus, grochemikus, agronomai-vaistažolininkai, agrotechnikai, operatorės-laborantės- virėjos. Atkūrus Nepriklausomybę Cirkliškio žemės ūkio echnikumas pavadintas Cirkliškio žemės ūkio mokykla. Šiuo metu emės ūkio mokykla ruošia: miškininkus, namų ūkio meistrus, namų ūkio conomes, ūkininkus.

Medžiagos apie Cirkliškio dvarą labai trūksta, todėl mūsų okyklos kraštotyrininkai po kruopelyte ir toliau kaupia medžiagą.

IŠNAŠOS

1. Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio ekonominė istorija.-1974-p.6.
2. Kudaba Č. Švenčionių rajonas.-V.,1983-p.70.
3. Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio ekonominė istorija.-1974-p.7.
4. - Ten pat - P.7.
5. - Ten pat - p.8.
6. - Ten pat - p.5.
7. - Ten pat - p.8.
8. Č.Kudaba Švenčionių rajonas. -V.,1983 -p.70.
9. Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio ekonominė istorija. -1974 -p.7.
10. - Ten pat - p.8.
11. Č.Kudaba Švenčionių rajonas - V., 1983-p.70.
12. Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio ekonominė istorija. - 1974 -p.8.
13. Tarybų Lietuvos enciklopedija.-V.,1985.-p.334.
14. Švenčionių rajono Cirkliškio žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio ekonominė istorija.-1974 -p.11.
15. - Ten pat - p.10.
16. - Ten pat - p.11.
17. - Ten pat - p.11.
18. - Ten pat - p.11.
19. - Ten pat - p.6.
20. - Ten pat - p.7.

21. - Ten pat - p.12.

22. - Ten pat - p.12.

23. - Ten pat - p.17.

24. - Ten pat -p. 17.

25. -Ten pat - p.17.

26. - Ten pat - p.18.

27. - Ten pat - p.18.

28. - Ten pat - p.20.

29. - Ten pat - p.22.

30. -Ten pat - p.23.

31. - Ten pat - p.29.

32. - Ten pat - p.48.

33. Žvaigždė .- 1978 09 26., Nr.11.
Švenčionių rajoninis laikraštis (dabar „Žeimenos krantai").

34. Michnevič L. „Cirkliškio apylinkės tarmė".- 1995 -p.36.
- Ten pat - p.40.

ŠVENČIONYS
CIRKLIŠKIS
parkas
gamt-1
archl-4
archl-3
archl-2
vand
rem.
gar
125.5
87.4
80.3
220.0
244.3
55.6
273.4
54.8
72.2
293.0
105
58.7
91.6
45.8
276.3
255.3
167.0
17.6
99.2
96.5
208.4
2.5-Nc
1-VII
6.0-Sa
5-V
3.4-Mc
4-Vlo
6.2-Ld
10
3.2
8-b
25-Lc
Cirkliškio dvaro parka planas

Senoji karčema Pabradėje

XV-XIX a.Lietuvoje buvo labai paplitę užvažiuojamieji ir užeigos namai.Juos statė liaudies meistrai gerai pastebimose vietose: kelių sankryžose,miestelio ir kaimo centre -ten,kurpatogiausia kelionėse apsistoti,kur didesnis keleivių susibūrimas.Gyvenvietėse užvažiuojamieji namai buvo labai svarbūs užstatymo komponentai,neretai savo tūriu dominuojantys aplinkinėje panoramoje.Šie monumentalių architektūrinių formų pastatai ėmė plisti XIII -XIV a. ir buvo žinomi karčemų vardu.Ypač karčemų pagausėjo XV a.,po Žalgirio(1410 m.) pergalės,plečiantis vietos bei užsienio rinkoms ir prekybai,steigiant naujiems ir augant seniems miestams,miesteliams bei kaimo gyvenvietėms.Valdančioms-klasėms karčemos buvo pelno šaltinis,o liaudžiai dažnai skurdo ir nelaimių priežastis.Tačiau kartu jos buvo ir labai reikalingi konpleksinės paskirties trobesiai,kadangi atlikdavo keliias svarbias funkcijas:valgyklų,viešbučių,susigų-susirinkimų patalpų,arklių vežimams ir arkliams pastatyti.Tokie trobesiai buvo labai reikalingi ilgose kelionėse arkliais.XIX a. antroje pusėje, paplitus geležinkeliams,karčemos nustojo savo buvusios reikšmės.Jos buvo nugriautos arba pritaikytos kitiems buitiniams poreikiams: virto gyvenamaisiais namais,išliko kaip viešbučiai,užkandinės.

Vieni iš tokių užvažiuojamųjų namų yra ir buvęs karčemos pastatas Pabradėje,istoriniuose šaltiniuose minimoje nuo XV a. antrosios pusės.Tuo metu ji priklausė Nesilovskiams,nuo 1528 m.-Radvilams, vėliau Tyzenhauzui,Iršulskiui ir kitiems savininkams.1859 m. dalį miestelio įsigijo Tiškevičiai,įsijungę jį į Arnėnų dvarą.Tiškevičiai priklausiusi Pabradės dalis, įėjusi į Vilniaus paviete,buvo dešiniajame Žeimenos krante,toje dalyje buvo ir karčemos pastatas.

Pirmoji žinia apie naują karčemą,stovinčią prie Vilniaus vieškelio,yra 1722.IV.15 Pabradės inventoriuje,sudarytame įkeičiant J.Tyzenhauzo dvarą.Karčema buvo užvažiuojamoji.Į ratinę iš abiejų galų vedė dveji vartai.Viename sparne buvo alaus sandėlis,kitame - skitas nakvynei;šia naktį stovėdavo neiškinkyti arkliai su vežimais.

Karčema pastatyta pagrindinėje miestelio gatvėje iš plytų ir molio.Pastatas vieno aukšto su mezoninu ir rūsiu; cokolis aukštas, iš akmens mūro,tinkuotas.Dažniausiai karčemos būdavo nesudėtingo stačiakampio ar T raidės plano.Tačiau Pabradės karčema yra su pusiau uždaru kiemu,retai pasitaikančiu šio tipo pastatuose.Centrinėje dalyje patalpos išdėstytos dviem eilėmis,anfiladine tvarka.Pagrindinis įėjimas ir išėjimas

į ūkinį kiemą išsidėstęs ant trumposios pastato ašies. Šoniniuose sparnuose yra po vieną didelę patalpą. Karčema monumentalaus turio, lakoniškų architektūrinių formų. Jos fasadai simetriški, su aukštu cokoliu, kuris rytinėje pusėje dėl žemėjančio reljefo dar labiau išryškėja.

Pagrindiniame-fasade įėjimą pabrėžia atviras prieangis, kurio vienšlaitį stogelį remia du kvadratinio skerspjūvio stulpeliai. Virš prieangio iškyla nedidelis mansardinio turio, kurio skydas, taip pat ir prieangio viršus vertikaliai apkalti lentomis. Galiniuose fasaduose langai nedideli, išdėstyti ne viename lygyje. Pastato pastoginis karnizas puoštas dantukų ornamentu.

Lakoniškų formų, su beveik nepakituusia pirmine plano struktūra pastatas yra vietinės reikšmės architektūros paminklas. To neturėtų užmiršti jo šeimininkai bei naudotojai ir laiku jį remontuoti. Tačiau patikimiausia apsauga būtų-šį architektūros paminklą panaudoti turizmo bazei arba valgykla-užkandinei. 260 metų senumo statinys galėtų tarnauti dar ir šiandien kuriam.

Laimė Rupeikienė

Architektė

"Žvaigždė", Nr. 73, 1981 m.

STANISLOVAVAS (JUKIŠKIS)
aštuoniolikto amžiaus pabaigoje-
devyniolikto amžiaus pirmoje pusėje

Buvęs Stanislovavo (Jukiškių) dvaras administraciniu požiūriu priklausė įvairiems administraciniams vienetams:Vilniaus vaivadijai,Ašmenos apskričiai,Užnerio tijūnijai ir pradedant devyniolikto amžiaus antra puse iki šių dienų Švenčionių apskričiai,šiandien Švenčionių rajonui.

Kadangi centrinės Stanislovavo sodybos planų šiame tyrinėjimo etape nepavyko surasti,tai daugiau dėmesio kreipame į buvusių dvaro šeimininkų kaitą,norėdami atsekti galimus sodybos pastatų statymo,perstatymo etapus.

Didesnė dalis medžiagos apie Stanislovavo dvaro praeitį aptikta LVIA ir LVA fonduose.Dalis informacijos apie CHaleckių giminę (buv.Stanislovavo savininkus) pateikta A.Kazlausko 1970 m.ir A.VOjevodskaitės 1978 m.darbuose apie Cirkliškio dvarą.Abu minėti autoriai minikad Chaleckių giminės archyvas atgabentas į Cirkliškį (įsigytą 1907-1909 m.)per I-jį Pasaulinį karą žuvo.Tačiau 1936 m.leidinyje minima,kad rašant apie Chaleckių giminę buvo naudotąsi Cirkliškyje tuo metu buvusiu archyvu su duomenimis nuo pat septyniolikto amžiaus Minima,kad tuo metu dvare dar buvo keletas relikvinių Chaleckių giminių atstovų paveikslų .Visa tai per II-jį Pasaulinį karą neaiškiomis aplinkybėmis prapuolė.Norint plačiau aptarti Stanislovavo dvaro ir vietovės vardo kilmę,reikia daugiau papildomos medžiagos.Tik viena aišku,kad asmenvardis Stanislovas,Stanislovavas prigijo ne per seniausiai,t.y.XVIII a.pabaigoje.

1772 m.SA dokumentuose aptariamas Stanislovavo dvaras vadinosi Jukiškės vardu,kurį 1775-1785 m.nusiperka Stanislovas Chaleckis (kilęs iš Chalčio vietovės Gomelio srit.).1760 metais buvo Piatigorsko ginklininkas,1774 m. Vilniaus miesto deputatas,o 1785 m. jis minimas kaip Prušelskių seniūnas(starasta Pruszelski).

Tikriausiai Stanislovavo dvaro vardas imtas naudoti dar gyvam esant pačiam Stanislovui Chaleckiui (mirė 1805 05 09).Nes XVIII amžiaus pabaigoje Švenčionių dekanato kaimų ir dvarų sąraše jau minimas Stanislovavo dvaras,priklausęs Chaleckiams.Jam tuo metu taip pat priklausė Jasiūnai,Kravčiūnai,Šilinė,tuo metu minima Švalkūniškė priklausė Radviloms,o jau minėti Jukiškiai(turbūt kita dalis V.J.) priklausė ponams Mončiams(panow Monczysow).

Stanislovo Chaleckio sūnus Petras Chaleckis gim.1765 m.amž. pabaigoje prie Stanislovo Augusto užsitarnauja šamberljono titulą. Dar 1794 m. prieš T.Kosciuškos sukilimą savo giminačio Karolio Prozovo suagituotas buvo delegatu nuo Užnerio apskrities Lietuvos Aukščiausioje Taryboje.Turbūt jo vardu dar XX a.pradžioje(1908 m.)Jukiškių palivarkas vadinamas Petruški(Jukiszki vėl Petruszki).

Matyt ir anksčiau ir vėliau ši Stanislovavo (Jukiškių)valda nebuvo vientisa,susidėjo iš atskirų žemės plotų.SA Nr.7 minimas Jukiškių arba Antoklio dvaro 1668 m.inventorius Vilniaus Vaivadijoje.Antoklio vietovė minima buvus ir kelyje iš Švenčionių į M ielagėnus nepertoliausiai XVIII a. pabaigoje jau buvusio Stanislovavo dvaro.

1775 m.Jukiškės priklausė dvarininkams Ignacui ir Mataušui Šileikoms po tėvo Juozo mirties.Tuo metu vadinamas Jukiškių palivarkas su judamu ir nejudamu turtu atitenka Stanislovui Chaleckiui pagal sutartį už 300 talerių.

Tarp Jukiškių palivarko naudmenų minimi dvaro ir samdinių pastatai,su daržovių ir apynių daržais,su artomis ir neartomis žemėmis,su užsėtais javais.

Kitame dokumente,pasirašytame 1785 m.taip pat sudaroma Jukiškių palivarko pardavimo-pirkimo sutartis tarp šitų Šileikų giminės narių ir St.Chaleckio.Čia pardavimo suma nurodoma 806 lenkiški auksinai.

A.Vojevodskaitė minėtame darbe apie Cirkliškį užsimena,kad 1780 m.Stanislovą Chaleckį Jonas ir Konstancija Hrebnickiai įvesdina į Jukiškių,vėliau vadinamo Stanislovavo valdas,tačiau nepateikia nuorodos.

Jukiškių palivarkas kaip atskiras ūkinis vienetas pasiekė ir XX a.pradžią,nors buvo Stanislovavo dvaro sudėtyje.

Taigi mes žinome,kad Jukiškių arba Stanislovavo dvaras nuo XVIII a.pabaigos pereina Chaleckių giminei ir iki pat XX a.pradžios būna jų rankose.Visi medžiaginiai ir kultūriniai pokyčiai,vykę Stanislovavo dvaro valdose,sietini su šios giminės atstovų veikla.Chaleckių giminė nuo XV a. aktyviai dalyvavo LDK politinėje visuomeninėje veikloje.Daugelis jų buvo žymūs pareigūnai:kariškiai,pasiuntiniai kitose valstybėse.giminė buvo katalikiškos orientacijos.Fundavo koplyčias,bažnyčias dabartinėje Lietuvoje ir buvusioje LDK teritorijoje.

Aktyvų visuomeninį gyvenimą gyveno ir Švenčionių Chaleckių giminės atšaka iki pat XX a.pradžios,būdami Stanislovavo ir vėliau Cirkliškio dvaro savininkais.

STANISLOVAVAS XIX - XX amžių sandūroje

Kaip minėjome,šio dvaro centrinės dvarvietės planų neaptikome,todėl sunku tiksliau nustatyti dvaro užstatymo raidą.
Kaip anksčiau minėjome,XVIII a.pabaigoje buvo jau dvaro ir samdinių pastatai.Ar šiame dvare gyveno patys Chaleckiai,ar valdė per ūkvedį,tiksliai pasakyti negalime.

Šis kraštas nebuvo užkampis,nes netoli kryžiavosi keliai, ėję į Livoniją bei Rusijos gilumą.Kad dvaras būtų nukentėjęs nuo 1812 metų Napoleono žygio,žinių taip pat neturime.

XX a. pirmoje pusėje (iki 1965 m.) dar stovėjo dvaro centrinėje sodyboje katalikiška koplyčia.1912 metų leidinyje Stanislovavo koplyčia kartu su Cirkliškio bei Raškovščių(Raczkowszczyzna) nurodomos kaip esančios,tik nepateiktos jų įkūrimo datos bei fundatoriai.

Kitos koplyčios taip pat priklausiusios Švenčionių dekanatui minimos kaip buvusios Končiažino(1866m.)Liubahavo(Liubachowszyzna) ir Antesorių(1866 m.).

A.Vojevodskaitė mini,kad Cirkliškyje koplyčia stovėjusi jau 1827 m.Galime tik manyti,kad pirmoji koplyčia Stanislovave galėjo būti pastatyta iki 1830 m.,nes vėlesniu laiku tai buvo nelabai įmanoma.Vilhelmas Chaleckis (1809-1872 m.),sūnus Petro Chaleckio(1765-183...?m.) buvo įsipainiojęs į 1831 m.sukilimą ir jam buvo atimta teisė paveldėti arba valdyti Stanislovavo (Jukiškių) dvarą (valdė jo motina Julijona).

Kitas dalykas,jei koplyčia būtų buvusi statyta XIX a.pabaigoje,tai minėtuose enciklopediniuose leidiniuose būtų nurodyta jos statymo data ir fundatorius.Abu šie leidiniai mini,kad Stanislovavo koplyčia buvo pavaldi Švenčionių parapijai.

Kadangi ši koplyčia buvo medinė,tai tikriausiai ji buvo taisyta arba rekonstruota.XIX a.pabaigoje kaip ir kiti dvaro pastatai,kurie 1898 m.sąraše minimi gero stovio (koplyčia neminima).

1837 m.vasario 15 d. valstybės tarybos sprendimu už dalyvavimą maište "za učiastije v miateže" nutaria iš tuo metu jo motinos Julijonos (pagal antrą santuoką Liaskovskienės) valdomo "Stanislovavo arba Jukiškės dvaro"perduoti 3/8 ploto į valstybės iždą.Tuo tikslu 1845 m.buvo sudarytas planas Šilinės ir Jasiūnų kaimams,su 4 valstiečių sodybomis ir bendru žemės plotu 218 dešimtinių...

Tie 3/8 Stanislovavao (Jukiškių) dvaro žemės nebuvo išskirti iki pat 1861 m.,tuo metu vėl grįžtama prie šio klausimo,nes tais metais miršta Vilhelmo ir Kajetono motina Julijona Chaleckienė-Liaskovskienė.Galiausiai 1862 m.byla dėl žemės konfiskacijos panaikinama.Prie šios bylos teigiamos pabaigos daug prisidėjo Vilhelmo brolis Kajetonas,jis 1859 m.dokumentuose minimas gubernijos sekretoriumi.

1859 m.sausio 31 d.pagal Vilniaus valdiškų turtų apskaitą dvare buvo 433 dešimtinės naudingos žemės,80 deš.-miško,195 deš.nenaudingos žemės.Viso-708 dešimtinės?

Pagal 1859 05 29 duomenis dokumente nurodoma,kad Kajetonas Chaleckis valdė Stanislovavo dvarą su 110 dešimtinių,jame buvo šešios sodybos,tame tarpe viena atskirai su 28 baudžiauninkais ir dviem tarnais.Ten pat nurodoma,kad jiems priklausė ir kitas Girveliškių dvaras su Šutanų palivarku,kurių viename buvo 8 sodybos - su 40 baudžiauninkų, o kituose-4 sodybos su 16 baudžiauninkų,žemės viso 220 dešimtinių.

Kadangi naudojosi tarnų paslaugomis,tai tikriausiai ir pats gyveno Stanislovave.A.Vojevodskaitė užsimena,kad Stanislovave buvo ir Adomas Chaleckis,tačiau jis mirė 1849 m.Tai turbūt buvo Vilhelmo ir Kajetono dėdė,pagyvenusio amžiaus žmogus,jų tėvo Petro Chalekio pusbrolis.

Po 1831 m.sukilimo pabaigos represijų,kitame-1863 m.sukilime Chaleckių giminė nedalyvavo.

Apie 1888 m.miršta Kajetonas Chaleckis (Petro sūnus) ir turėtą Stanislovavo (Jukiškės) dvarą testamentu palieka Vilhelmo sūnums.Šis palikimas Romualdui-Aleksandrui ir Julijonui-Silverijui Chaleckiams Švenčionių apskrities teismo patvirtintas 1895 m.kovo 15 d.

Pagal 1892 m.sudarytą matininko Dabrovskio planą,bankui buvo užstatytas 397,97 dešimtinių žemės plotas.1898 m.gegužės 13 d. bankas sudaro naują įkainavimo sutartį,kurioje detaliau pateikiamas dvaro turtas.Nurodoma,kad neužstatomi palivarkėliai:Šilinis,Kravčiūnai,Mauriškiai-visi trys jie nuomojami sentikiams.

Dvaro valdos susidėjo iš kelių dalių:

1. Stanislovavo:sodyb.ž.-4,90,ariama 63,70,vand.3,42,miško 4,59 ir kt.-viso 135,78 dešimtinės.
2. Jasiūnai:sodyb.ž.1,38,vand.2,17,miško24,86,viso 80,22 dešimtinės.
3. Miške sargo žemė-2,31 dešimtinės.
4. Švalkūniškės:Miško 15,15 ir kt.viso - 26,37 dešimtinės.
5. Obeliškė:sodyb.ž. 0,49 ir kt. viso -19,30 dešimtinės.
6. Žverinčius:sodyb.ž. 0(01,miško 30,58,viso-35,71 dešimt.
7. Jukiškės (atskiras plotas) sodyb.ž.1,69,ariama 29,59 dešimtinės.

Visos Stanislovavo dvaro valdos sudarė 376,55 dešimtinių plotą.Pačiame Stanislovavo sklype buvo vedama devynlaukė sėjomaina, o visuose kituose palivarkuose-trilaukė.

Galvijų dvare buvo:stambių raguočių 59,smulkių raguočių 20,arklių-10;pas nuomininkus:stambių raguočių 58,arklių 16,smulkių raguočių -65.Suminėti ir pagrindiniai Stanislovavo dvaro sodybos pastatai.Tuo metu aplink sodybą buvo nemažas 4,5 dešimtinės ploto vai-

sinis sodas,nuomojamas metams už 550 rublių.1898 m.suminėti pastatai visi minimi gero stovio ir iki 1908 m. fikasacijos jų skaičius nepakito,tik kelių ūkinių pastatų stogai buvo perdengti vietoj šiaudų-gontais.

1899 m. dvaras įvertintas 23,866 galima kredito suma nustatyta 14,300 caro rublių-suteikta 10,000 66 metams už 51/4% metinių palūkanų.

1904 m. buvo suteikta papildomai 4,300 rub.paskola.Dažnai iš banko imami pinigai buvo skiriami ne Stanislovavao dvaro ūkiui gerinti,o kaip vėliau paaiškėjo-Cirkliškio dvarui išpirkti.

Kuriais metais Chaleckiai pradėjo gyventi Cirkliškyje,tiksliai pasakyti negalime.Tai galėjo būti apie XIX a. pab.A.Vojevodskaitė nurodo,kad tuo metu Cirkliškyje gyveno Vanda-Ceciliąja-Elena Zdislovna Okencku ir jos vyras Romualdas Vilhelmovičius Chaleckis.

1863 m. gimusi Marija Mastovskaitė paveldi Cirkliškį,kuris jai galutinai priteisiamas 1886 m.Kaip nurodo A.Vojevodskaitė,1887 m. Paryžiuje ji išteka už Jonušo Radvilos.Jai valdant cirkliškį 1895 m. yra sudaromas dvaro naudmenų planas,1907 m.kopija (turbūt pardavimui V.J.).

Banko byloje apie stanilovavo dvarą tiktai 1908 m.pilnai nurodoma,kad Chaleckiai gyvena Cirkliškyje.Darbe apie Cirkliškio dvarą užsimenama,kad Chaleckiai su Mostovskiais giminiavosi per sūnų Stanislovą,kuris buvo vedęs A.Vankovičaitę ir valdė gretimą dvarą -Strūnos.

1908 05 05 kunigaikštienės Marijos Vladislavos-(Vladislavo duktė) Radvilienės name,esančiame jos Cirkliškio dvare,sudaroma pirkimo-pardavimo sutartis tarp Romualdo A. ir Julijono S. Chaleckių iš vienos pusės bei Eduardo Igno s.Gajevskio iš kitos.Joje minima, kad parduodamas Stanislovavo dvaras su palivarkais Hejūnais ir Jukiškėmis arba Petruškomis (Jukiški ili Petruški) viename plote 23o dešimtinių,kitame-129 dešimtinės,viso 360 dešimtinių.Taip prasideda Stanislovavo dvaro istorija su nauju šeimininku E.Gajevskiu.

STANISLOVAVAS VALDANT EDUARDUI GAJEVSKIUI

1908 10 25 Stanislovavo dvaras su palivarkais parduotas ir patvirtintas Eduardui Gajevskiui su skola bankui 14 tūkst.rub.Tais pačiais metais 1908 10 31 Eduardas Gajevskis pasiskolina iš dv.Julijono Chaleckio grynais 10 tūkst. rubl.10-ties metų laikotarpiui,su 8% metinių palūkanų.Skolintojas Ed. Gajevskis kaip garantą užstato jau įsigytą Stanislovavo dvarą.

1909 m.vėl naujai perkainuojamas Stanislovavo dvaro turtas, įkainuojamas 36,633 rub.Kaip banko ataskaitoje rašoma:"Turint mintyje,kad šis dvaras daugelį metų buvo vieno iš geriausių Švenčionių apskrities šeimininkų rankose,žemės naudmenys yra gerame stovyje".Tuo metu Stanislovave buvo dešimtlaukė sėjomaina,o palivarke Jukiškėse ir Jasiūnuose devynlaukė.Tuo metu galvijų buvo:raguočių vietinės veislės-80 vnt.,arklių-22 vnt.

Įdomi gyventojų charakteristika:vietovė apgyvendinta darbščiais lietuviais-katalikais (trudoliubivimi litovcami-katolikami). Stanislovavo dvaro sodybinė žemė buvo 4,93,miškų 21,vandenų 4,59 dešimtinės (1 dešimtinė=1,092 ha).

Ar per I-jį pasaulinį karą dvaras buvo nukentėjęs,žinių neturima.1920-1939 m.laikotarpyje šiam kraštui esant lietuvių valdžioj ūkinė-ekonominė padėtis buvo prasta.Ir Stanislovavo dvaras gyveno ne geriausias dienas.Apie tai mena dvare dirbęs ir šiuo metu Stanislovave gyvenąs Bernatavičius.Apie dvarą tarpukaryje ir po karo prisi-

minimais pasidalino ir kiti vietiniai gyventojai:Juozas Vaiciukas (1920 m.g.),Vincas Šriubėnas (1923 m.g.),Kazimieras stūglys.

Kaip mini gyventojai,Edvardo Gajevskio sūnus (vard?) gyveno Stanislovave ir jo antroji žmona buvo Civinska iš Šventos gyvenvietės.

Šias dienas pasiekė tik keletas XIX-XX a.pr. buvusių pastatų: 1)centriniai rūmai-po karo (nuo 1962 m.) iki pat šių dienų buvo kultūros namai ir buvusio "Liaudies draugystė" kontora, 2)buvusi pieninė (smulkių skliautų lubų rūsiu) dab.gyvenamasis namas,3)tvartas (su plūkto molio sienomis) dalis apgriuvusi.Kiti pastatai buvo centrinės sodybos aplinkoje išnykę,vieni dėl laiko negandų,kiti dėl blogos priežiūros.

1909 m.fiksacijoje sodybinė žemė užėmė apie 5 dešimtines (apie 5,: ha),pagrindinis kelias į sodybą ėjo ir šiuo metu išlikusia gražia medžių alėja.Dvaro sodas buvo(žiūrint nuo pagrindinio fasado) kairėje apsodintas liepų eilėmis (dabar išlikusiomis),tiek dešinėje (neišliko žymės).

Pakalnėje už dab.stovinčio darželio pastato (buv.ūkinių pastatų vietoje) išlikę buvę tvenkinėliai.

Šių dienų nepasiekė ir dvaro koplyčia,gyvavusi iki 1965 m., tuo metu kolūkio pirmininku buvo Milinskas.Žmonių yra pasakojama,kad buvusioje koplyčioje buvo laikomi ir gyvuliai(V.Striužo nuor.).

Smulkiau apie koplyčią,jos įerngimą,žinių ir atsiminimų ne per daugiausia.Minima,kad ji buvo medinė ir stovėjo netoli dabar esančių garažų.Nuotraukų su tarpukario vaizdais kol kas neaptikta,apie tai minėjo ir Švenčionių muziejaus direktorė Vanda Stanevičienė.

Centrinė gyvenvietė nors kiek ir užstatyta,tačiau išsaugojusi pagrindinius buvusio dvaro sodybos fragmentus.Ir kaip nedaugelis išlikusių dvarų,turi būti saugotinas kaip šio krašto kultūros ir istorijos paminklas.

Reikėtų plačiau pasidomėti apie buvusių Stanislovavo (Jukiškių) dvaro ilgamečių šeimininkų-Chaleckių giminės istoriją.

Kaip ženklą jų atminčiai būtų galima pastato fasade pritvirtinti jų giminės herbo bareljefą.

Ankstesniuose darbuose apie Cirkliškį 1970 ir 1978 m. užsiminta,kad tuo metu dar Varšuvoje gyveno vienas iš Chaleckių giminės palikuonių Jonušas Chaleckis (1908 m.g.).Apie jį žinių daugiau nėra. Apie Gajevskių giminės likimą taip pat žinių nedaug.

Stanislovavo sodybos teritorija yra pakankamai kompaktiška,nors su įterptais naujais statiniais,todėl būtina išsaugoti esančias erdves nuo atsitiktinių statinių.

1994 m. Istorikas Virginijus Jocys

Stanislavavo dvaras šiandien.

1888 m

Nuotr. F. Bičkunienės

Pagrindinis kelias, vedantis į dvarą,
1998 m. Nuotr. F. Bičkuvienės

Iki šių dienų išlikę pastatai.
1999 m. Nuotr. F. Bičkuvienės

Ūkiniai dvaro pastatai
1999 m. Nuotr. F. Bičkuvienės

Tokie medžiai kažkada supo Stanislavaro dvarą.

1988 m. Nuotr. F. Bičkuvienės

Stanislavavo tvenkiniai

1988 m. Nuotr. F. Bičkuvienės

DVARAI

1. ĮŽANGA

Įžengdami į Naujuosius metus, kaip įprasta mes nužvelgiame praėjusių metų svarbesnius įvykius. Tačiau peržengdami naujo amžiaus slenkstį, turime apžvelgti viso šimtmečio istoriją.

Du didieji karai, šešios okupacijos. Dar daugiau politinių perversmų. Ir visi šie įvykiai sutelpa mūsų krašto XXa. istorinių įvykių rėmuose. Tačiau šitas amžius dar ir tuo svarbus, kad jo viduryje pasibaigė ištisus šimtmečius trukusi dvarų epocha. Tai užima daugiau kaip ketvirtį mūsų eros.

Dvarai. Tiek daug visais laikmečiais apie juos buvo kalbama, nes mūsų tėvai, seneliai ir protėviai buvo su jais tiesiogiai susiję. Dvarininkija visais laikmečiais plačiosios visuomenės, ypač valstietijos, nebuvo mėgiama. Tačiau valstybės visuomet buvo globojama ir toleruojama. Ji glaudėsi ir šildėsi po rusiško dvigalvio, vokiško ir lenkiško erelio sparnu. Tik tekančios sovietinės saulės šviesoje nublanko jos istorinė vertė. Ir ne tik nublanko. Kas siejosi su dvarais, viskas buvo tiesiog naikinama vaizduojama tamsiomis spalvomis. Tačiau realiai pažiūrėkim į gyvenimą. Juk kiekvienas konkretus daiktas turi dvi medalio puses. Šiandiena praėjus pusei amžiaus nuo dvarų saulėlydžio pabandykime vėl sugrįžti į tuos laikus, kai dvarai tik kūrėsi. Tai, žinoma nelengva. Tuo labiau, kad iki mūsų laikų mažai ir teišliko istorinės medžiagos. Apie mūsų rajono dvarus paskutiniais dešimtmečiais iš viso niekas nerašė. Nebent tik tai, kas siejasi su dvarų architektūra. Buvusių dvarų šeimininkai, jų palikuonys seniai palikę šį pasaulį. O valstiečių, dirbusių dvaruose, jau tik vienas, kitas beliko. Remiantis išlikusiais dokumentais, rašytine medžiaga, ypač tarpukario laikotarpyje, dar užsilikusių gyvų liūdininkų prisiminimais, na ir, žinoma, mūsų krašto kraštotyrininkų surinktą medžiagą, kuri, nors ir mažai susijusi su dvarais, leis bent kiek susidaryti tų metų vaizdą.

Konkrečiai kalbėsime apie buvusio Strūnaičio dvaro ir kaimyninių dvarų, kurie turėjo bent kokį sąryšį, istoriją. Žinoma, tai ne pilna medžiaga ir nepretenduoja į įstorinį dokumentą, bet manau, kad atsiras bendraminčių ir jų dėka bus galima atkurti pilnesnį mūsų krašto dvarų istorinį vaizdą.

2. VIETOVARDŽIAI

1) SUSITIKIMAS SU PROFESORIUMI Č.KUDABA

Gvildenant temą, norėčiau paminėti vieną mano susitikimą. Su mūsų kraštiečiu, profesoriumi Česlovu Kudaba, kuris ir davė pradžią šiam rašiniui.

Tai buvo prieš 20 metų. Tuo metu aš dirbau kultūros darbuotoju. Beveik kasmet man tekdavo pabuvoti Vilniuje, respublikiniame kultūros darbuotojų tobulinimosi institute. Visų pirma, šie kursai man buvo tuo ypatingi, kad ten buvo organizuojami susitikimai su žinomais respublikoje kultūros, mokslo ir politikos veikėjais. Štai vieno tokio susitikimo metu ir susipažinau su Č.Kudaba. Kalbama buvo apie kraštotyrą, vietovardžius ir kultūros darbuotojo vietą šioje veikloje. Kadangi Č.Kudaba daugiau kalbėjo apie Rytinę Lietuvos dalį, ir net kelis kartus užsiminė apie Švenčionis ir Strūnaitį, aš jam uždaviau klausimą. Kaip jis buvo suformuluotas, šiandien nebeatsimenu. Tik gerai pamenu, kad kalbėjom apie Švenčionių miesto Komjaunimo gatvę. (Tuo metu ji taip vadinosi). Tai ir tapo mūsų diskusijos ir tolesnės pažinties pagrindu. Kudaba gyvai su šypsena, ir net nesliapiama ironija pasakė: „ O kaipgi. Aš šitą kraštą gerai pažįstu. Nekartą esu keliavęs per „Komsomolską",Solomianką, Borovscus į Strūnaitį ir toliau Gudijos link". Žodis „Komsomolską". Jis leido man suprasti, kad tai iššūkis. Gal auditorija ir ne, bet aš supratau šių žodžių tikrąją prasmę. Po to Kudaba pasiūlė man pusvalandžiui pasilikti po diskusijų ir detaliau aptarti šitą klausimą. Taip užsimezgė tarp mūsų pažintis. Jau antro susitikimo metu (o jų buvo net keletas). Kudaba daug pasakojo apie Strūnaičio apylinkės vietovardžius. Ir, žinoma, pats nemažai klausinėjo, nes sakėsi, kad rašys apie Strūnaitį. Jau nuo pirmojo susitikimo su juo buvo lengva šnekėtis. Atrodė, kad mes daugelį metų pažįstami. Kaimiškas charakteris, manieros, netgi kalbao nebuvo nublankusi didmiesčio blizgesyje. Nors pats sakėsi,kad jo gyvenimas ant „ratų". Daug kuo jis man priminė, ypač savo paprastumu, mūsų krašto šviesuolį Stasį Kadzevičių, Izidorių Kazakevičių, kuriuos pažinojau. Kaip kaimo „inteligentą" aš jį gretinau su liaudies rašytoju Juozu Baltušiu, su kuriuo irgi teko susitikti šioje salėje. Tačiau grįžkime prie temos. Kalbant su Kudaba apie mūsų krašto vietovardžius, kurie siejosi ne tik su geografija, bet ir krašto istorija, aš supratau, kad mūsų kraštiečiai, tame tarpe ir aš, nežinome paprasčiausių dalykų, su kuriais kasdien susiduriame. Vaikštome, važinėjame.

Šiandiena skaitant mūsų kraštiečio - kraštotyrininko Antano Karmono publikuotą medžiagą,džiaugiuosi, kad dar yra tokių žmonių mūsų krašte, kurie neabejingi savo krašto praeičiai. Tačiau tenka pridurti, kad ir kraštotyrininkas, bet sunku, ir galbūt net labai sunku surinkti, aprašyti visos apylinkės, tuo labiau rajono istorinę medžiagą. Todėl bandydamas bent kiek užpildyti šią spragą, siūlau dar kartą pakeliauti, pradedant Švenčionių miestu, Meros upės vaga Strūnaičio link.

2) PALEI UPĘ LINK STRŪNAIČIO

Pradėsime nuo Švenčionių ežero, kuris kažkada skalavo Švenčionių miesto pietrytines ir vakarines puses.
Kaip jis vadinosi, šiandien sunku pasakyti. Tačiau Č.Kudaba teigė, kad ežero pavadinimą reikia sieti su iš jos ištekančia upe Mera. Tai patvirtina kitoje ežero pusėje (pietrytinėje dalyje) įsikūrusi Merlino gyvenvietė. Iš tikrųjų, tai buvęs Švenčionių miesto gynybos taškas. Galbūt ir pilaitė -tvirtovė. Tokių „pilaičių", išsidėsčiusių Meros slėnio šlaituose, būtą daug. Tai aiškiai rodo šiose vietose išlikę pilkapiai ir piliakalniai (A.Karmonas). Ir tai istorikų neturėtų stebinti, nes kaip tik iš šios pusės Švenčionių miestas buvo dažniausiai ir labiausiai puolamas. Pietrytinėje miesto dalyje susiformavęs reljefas, ežerai, pelkės, jau savaime buvo Švenčionių gynybinė siena. Tuo labiau, kad pelkės,šiose vietose buvo sunkiai praeinamos. Ir reikia manyti, kad jos dugnas nuklotas ne tik prancūzų, bet ir slavų klajokliu, turkų bei kryžiuočių lavonais. Dabartinio kelio, kuris tiesiasi lygiagrečiai upės Meros vaga iš tikrųjų nebuvo. Jis nutiestas tik XIV a. pradžioje besikuriant dvarams. Tačiau lygiagrečiai neužmirškime ir vietovardžių. Merlinas - vėliau jau gyvenvietė - - kaimelis, kuris po valstiečių sukilimo, lygiai ir dabartinė Strūnaičio gatvė buvo apgyvendinta rusais- emigrantais. Ir kadangi kaimelio trobesiai, skirtingai negu Strūnaičio gatvės (anksčiau Slabados) buvo dengti šiaudais, ir tai atkreipė Švenčioniškių dėmesį, buvo pradėta vadinti- Solomianka. Toks vietovardis mūsų kraštui garbės nedaro (Č.Kudaba). Tačiau aplinkiniai gyventojai, ypač Strūnaičio apylinkės, visada šitą kaimelį vadino tikruoju jo vardu - Merlinu. Toliau į pietus, Strūnaičio link, už 1km nuo Merlino Mera turi atšaką. O tiksliau, susidariusio ežero, šiandiena vadinamo „Šilinų" vietoje, upė Mera išsiskiria į dvi uodegas. Tai yra Kūnos upės pradžia, kurios vaga staigiai suka vakarų link ir tęsiasi bent 10km. Pakalbėkime apie patį ežeriuką. Jis galbūt daugeliui šio krašto žmonių ir nėra žinomas. Netgi žemėlapyje nepažymėtas, nors glaudžiasi prie pat pagrindinio kelio. Tyvuliuojantis giliai dauboje ir iš visų pusių apsuptas miškais jis šiandiena apleistas ir užmirštas. Nelanko jo net vietiniai gyventojai. Dar vaikystėje teko girdėti šito ežero legendą. Atseit, traukiantis prancūzams atgalios, šiame ežere nuskendo karieta su brangenybėmis.

Bandžiusieji atrasti brangenybes buvo amžiams palaidoti šio ežero dugne, nes jas saugojančios paslaptingos vandenų ir miškų dvasios. Kiek tos teisybės šiandien sunku pasakyti, tačiau pats šio ežero pavadinimas leidžia manyti, kad taip galėjo būti. Tarpukaryje, o galbūt ir anksčiau, šis vandens telkinys buvo vadinamas Miškinio ežeru. Ir ne visada jis buvo toks baugus. 1939m. Vilniaus krašto laikraštyje „Varpelis" buvo patalpinta žinutė, kurioje Strūnaičio mokyklos vaikai džiaugėsi, kad mokyklos baigimo proga mokytojai ir tėvai suorganizavo jiems ekskursiją prie Miškinio ežero. Čia jie maudėsi, žaidė įvairius žaidimus. Šiandiena jis nedankomas žmonių, bet pamėgtas žvėrių ir vandens paukščių. Tikras draustinis, nors retkarčiais šiose vietose ir nuaidi medžiotojų šūviai. Šio ežero paslaptingumas slypi tame, kad čia yra povandeninių srovių vadinamais „verpetais". Pokario metais, mums, vaikams nekartą tekdavo matyti, kaip medžioklinius šunis pasigremždavo šio ežero vandenys. Kad jis vietomis net labai gilus, nereikia abejoti, nes kaip tik šio ežero vandenys maitina gretimais grandine (buvusios Kūnos vagoje) susiformavusius „Akinių" ir „Kūnos" ežerus. Tai nesunku pastebėti pažvelgus į žemėlapį. Pietinė šio ežero dalis siejasi su čia įsikūrusiu nedideliu kaimeliu „Šilinėnais". Tačiau šiuo metu net ir dokumentuose pažymėtuose - Borovcais. Tai irgi nedaro mūsų kraštui garbės (Č.Kudaba).

Tai mūsų krašto rusinimo „atminimas". Vietiniai gyventojai, visada šį kaimelį vadino „Šilinėnais". Ir tai teisingas, pagrįstas lietuviškas vietovardis. Pačio kaimelio kilmę reikia sieti su gretimais nutiestu keliu Švenčionys-Strūnaitis, nors vieta „Šil ai" galėjo būti vadinama daug anksčiau. Tai siejasi su pačia vieta, jos gamtovaizdžiais. Būtent čionai ir prasideda vaizdžiai, aprašyti A.Karmonono „Gojai", kurie tęsiasi net iki pat Gudijos. Tenka pastebėti, kad ir vietovardis „Gojus" nėra lietuviškas. Jis kilęs iš slaviškos kilmės žodžio „Gai" (šilas) „Borov" (irgi šilas). Tačiau „Gojų" jokiu būdu nereikia sieti su krašto rusinimu. Tai jau nuo senų senovės visas šitas regionas vadinamas „Gojumi" (A.Karmonas) ir įaugęs šio krašto senolių atmintyje. Nors antra vertus, gražus ir toks vietovardis, tuo labiau, kad šiame regione yra ir Šilinė ir Šilinėnai. Jeigu nuo Šilinėnų, rytų kryptimi vietoves vadiname „Gojumi", tai kitoje kelio pusėje į vakarus ištisusias palei upės vagą vietoves reikėtų vadinti „Kūnija". Čia pat prie Šilinėnų buvusi upės vaga kerta pagrindinį kelią ir jos požeminiai vandenys susilieja su prie pat kelio tyvuliuojančiu „Akinių" ežeru. Šio ežero kilmė aiški. Užželiant jos krantams siauriausioje

ežero vietoje krantai susijungė ir tapo du ežerėliai. Dar carinės Rusijos laikais šis ežeras žemėlapyje buvo pažymėtas, kaip „Okuliari". Vadinasi, jis jau senai perskirtas. Kaip vaikystėje, taip ir dabar šis ežeras man buvo vienodas, sunkiai prieinamas. Bet kaip matome, net iki šių dienų nė vienas ežerėlis „neužsimerkė". Kodėl ? Ogi todėl, kad jis, kaip jau minėjau, yra papildomas požeminiu vandenų. Tą patį galima pasakyti ir apie gretimus Miškinio bei Kūnos ežerus. Tačiau grįžkime prie „Akinių". Šiandiena jis taip ir vadinamas žemėlapyje. Tačiau tikrąjį pavadinimą reikia sieti su Kūnos upe. Tikriausiai prieš kelis šimtmečius taip ir vadinosi - „Kūniškių" ežeras. Tačiau tai ginčytinas klausimas. Vietiniai šitą ežerą vadino „Kunigiškių", „Kunigėlio" ir dar daug įvairiausių buvo pavadinimų, kurių šiandiena sunku ir prisiminti. Kas garantuoja, kad po daugelio metų jis nebus vadinamas „Vienaakio" ? Štai, kad ir „Gojų". Šiandieninis jaunimas jau keli dešimtmečiai, kaip vadina „Džiunglėmis". Netoliese į šiaurės-vakarų pusę ant kalvos įsikūręs Kunigiškių kaimas. Kaip A.Karmonas rašo, kad kažkada „Gojaus" pakraštyje buvo įsikūręs atsiskyrėlis, kurį visi vadino „Kunigėliu". Gal ir buvo taip, tačiau manau, teisingiausia būtų ir šito kaimo vietovardį sieti su Kūna. Truputis kelio ir mes atsiduriame prie gražaus Kūnos ežero. Vietovardis teisingas, nes jis senosios upės vagoje. Ir kaip A.Karmonas pasakė, tarytum ant„vieno siūlo pavertas". Šitą ežerą ir prie jo prigludusį kaimelį, taip pat supa vietovardžių įvairovė. Tačiau liaudyje prigijęs vienintelis pavadinimas „Pekarskų" arba „Pekarų". Pekarskais vadinamas ir pats kaimelis, kai čia įsikūrė Pekarskai. Prie šio ežero, jau nuo senovės buvo rengiamos įvairios liaudiškos šventės, gegužinės, Joninės ir t.t. Jis ir šiandiena gausiai lankomas ne tik vietinių, bet ir švenčioniškių. Tačiau tenka pridurti, kad jau nebėra to buvusio ankstesnio grožio. Ežeras šeštame dešimtmetyje, vykstant melioracijos darbams, smarkiai nukentėjo. Per kelerius metus Kūnos krantai nuseko beveik 10 m. O tai reiškia, kad ežero plotas sumažėjo daugiau kaip penktadaliu. Bendras gylis sumažėjo iki 1,5 m. Tai paliudija ir patys melioratoriai. Su šios upės buvusia vaga ties Kasčiukų kaimu jie turėjo daug rūpesčių, nes iš po žemių vanduo trykšte tryško. Čia didžiausias drenažų tinklas. Tačiau šiandiena vandens lygis visoje šių ežerų grandinėje stabilizavosi. Taip sakant, kiek ištekA, tiek ir įteka. Ir reikia manyti, kad taip bus ir ateityje, kol šiuos ežerus maitins Mera.

Toliau į vakarus, einant pelkėtu slėniu, kuris darydamas lanką aplink „žemakelį" (iš tikrųjų, tai didoka kalva, per kurią perkastas kelias) mes sukame į pietus. Čia Kūnos buvusi upė, prie pat Kasčiukų

kaimo vėl įsiliejo į Meros vandenis.

Dabar vėl sugrįžkime į šių upių aukštupį. Č.Kudaba neneigė šios versijos, kad Mera paskutiniais šimtmečiais,(iki pat Strūnaičio) neturėjo griežtai apibrėžtos vagos. Dar perkant dvarą (pažymėta žemėlapyje) Meros upės slėniai vietomis buvo plačiai užpildyti vandeniu, kas ir sudarė ištisus ežerėlius. Susiformavus upės vagai, šios vietos tapo nepraeinamomis pelkėmis, ir iki šių dienų dar vadinamos „Plentouka". Ir galbūt teisėtai, nuo 18a. pradžios, užtvenkus Strūnaityje upę, šis tarpas buvo vadinamas Kūna. Beje Mera ir Kūna yra moteriški, seni, lietuviški vardai, kuriais ir buvo pavadintos upės (matyt vaidilučių-dvynių garbei),(pagal legendą). Jos galėjo išreikšti ne tik charakterio bruožus, bet ir likimus. Numelioravus Strūnaičio tvenkinį, buvusi Kūna ir Mera susiliejo į vientisą vagą, kurią galbūt teisinga vadinti Meros upe. O jos pradžią, buvusį Švenčionių ežerą ir prie jo prigludusį Merliną.

3) SALA

O dabar ilgiau apsistokime ties šių upių tarpupiu.(Gal ir neteisingai pasakiau), kuri sudaro „salą". Taip ir vadinsiu toliau, nes konkretaus pavadinimo nežinau. Tai maždaug 500ha sausas, miškingas, smėlingas žemės plotas besitesiantis nuo pat Miškinio ežero iki Kasčiukų kaimo rytinės dalies. Č.Kudaba savo knygutėje „Švenčionių rajonas" teigė, kad kažkada senovėje Strūnaičio dvaras priklausęs Sarių dvaro šeimininkui. Tai tikra teisybė. Apie tai liudija ir išlikę dokumentai. Tačiau reikia paminėti, kad kalbama ne apie visą Strūnaičio dvarą, bet jos šiaurinę dalį. Būtent, apie mūsų minimą „Salą". Kas tai buvo per „Sala" šiandiena gali išspręsti šitą klausimą tik archeologai. Tikriausiai tai buvo irgi ginybinė siena. Tuo labiau, kad iš visų pusių ji buvo apsupta vandeniu ir pelkėmis. Tai liudija ir rytinėje Kūnos ežero pusėje lygiagrečiai išsidėstę 16 pilkapių grupė, kuri šiandiena įtraukta į archeologinių paminklų sąrašus. Tačiau, reikia pažymėti, kad šita „Sala" turėjo ir ekonominę reikšmę. A.Karmonas savo publikacijose teigia, kad kalvėnai ir visi kiti šio krašto gyventojai, su Švenčionimis senovėje susisiekdavo tik aplinkiniais keliais, nes nebuvo šiandieninio tiesioginio kelio. Bet juk tas pats liečia ir Strūnaitiškius. Šiandiena nėra jokių abejonių, kad į „išorinį pasaulį" Strūnaitiškiai išeidavo tik per vakarinę šio krašto dalį. Arba tiksliau, visi keliai ėjo per minėtą „Salą". Tai liudija ir iki šių dienų išlikęs senkelis -Strūnaitis-Ežeriškė-Peršaukštis. Senuose žemėlapiuose įvardinti vietovardžiai byloja, kad šita „Sala" dar Mindaugo laikais buvo tarp kunigaikštiškų bajorų, ir kaip teigia Č.Kudaba, tarp dvarininkų vaidų, ir net ginkluotų susirėmimų priežastimi. Reikalas tas, kad Mindaugo laikais, šį kraštą, kurį šiandiena pavadinsime „Strūnos" valdė aukštos kilmės bajoras(o galbūt ir kunigaikštukas) - Skirmantas. Jo valdos buvo plačiai pasiekusios. Tačiau pats centras (o galbūt ir pilis) buvo Strūnos gyvenvietė. Įsikūręs prie Strūnos upės,(kilmė dėl upės tiesumo (styga) jis savo valdas vadino „Strūniškiais". Netoliese įsikūrusi gyvenvietė irgi buvo vadinama „centrine". Arba kaip dabar vadinama „Vidutine". Caro laikais ji buvo vadinama „Srednia". Pietrytinėje nuo Strūnos dalyje už 1km. buvo supiltas piliakalnis, ant kurio dar pagonybės laikais buvo garbinamas Perkūnas.Čia pat buvo aukojamos aukos. Dėl to gretimais įsikūręs kaimas ilgą laiką buvo vadinamas „Oferiškė"(nuo žodžio „Oferauka"). Šiuo metu šis kaimas vadinamas Akvieriškių. Vykstant tarp kaimynų nesutarimams, Skirmantas savo valdas paženklino savo „sosto"

Strūnos vardais. Taip gimė kaimų pavadinimai, susiję su Strūna. Ypač šiaurinė valdų dalis, kuri, kaip spėjama, siejosi su Sarių valdovo žemėmis, buvo pavadinta Skūnaičiais. Dar ir šiandiena senuose žemėlapiuose šie vietovardžiai yra išlikę. Pagrindinė šiaurinės sienos riba buvo Meros upė. Keista, kad ji buvo taip griežtai ribojama, kad net Kasčiukų kaimas, (ties Meros upe) irgi buvo padalintas pusiau. Dešinioji upės, kaimo dalis pasiliko Kasčiukais, o kairioji (pagal upės tėkmę žemyn) - Strūniškiais. Vėliau, jau nupirkus dvarą, įsikūręs kaimas buvo pavadintas Strūnaičiu. Tik dėl žinomų priežasčių, jis buvo iškreiptas žodžiais „Senasis" ir „Naujasis". Tokių vietovardžių būta ir daugiau. Tiktai viena aišku, kad valdovai savo žemes norėjo įamžinti, dėl jų kovojamums brangi, kaip visų epochų „istorinis lobynas". Čia kryžiavosi senovės lietuvių ir kryžiuočių, sukilėlių valstiečių ir caro kazokų kardai. Apie tai liudija dar pasitaikančios ginklų liekanos. Antrojo pasaulinio karo metais numindžioti sovietinių partizanų takai. Apie šiame regione karo pabaigoje vykusius mūšius byloja išlikę apkasai. Rezistencinės kovos metus prisimena bunkerių liekanos ir kryžiai. Visa tai sutelpa siaurame, kelių šimtų hektarų plote, kurią šiandiena sąlyginai pavadinau „Sala".

3. DVARAI AUŠROJE

„Dvaras (lenkiškai „dvor") (kiemas) - feodalo valda ir jo gyvenvietė, stambaus žemės savininko ūkis kapitalizmo epochoje",- taip apibrėžiamas dvaras Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje. „Lietuvoje feodaliniai dvarai ėmė formuotis XIVa. pabaigoje - XVa. įvedus krikščionybę ir Didžiajam Kunigaikščiui pradėjus atidavinėti valstiečius vedamus bajorams ir stiprinti pastaruosius, kaip karo jėgą"(ten pat. M.L.E.).

Tačiau kiti šaltiniai teigia, kad dvarų pradžią Lietuvoje reikia sieti su XII-XIIIa. kai ypatingai ėmė ryškėti visuomeninių santykių priešingumas. Tiksliau, kai atsirado asmens nuosavybė žemei, buvo pradėta vertinti darbo jėga. Belaisvis - vergas, darbininkas. Visa žemė priklausė Didžiajam Kunigaikščiui. Jis buvo visų pragyvenimo šaltinių viešpats. Bajorai nuomodavo žemę gana sunkiomis nuomojimo sąlygomis, todėl visas išlaidas stengėsi padengti vergų pigiomis rankomis. Vergija buvo paveldima. Pagal Lietuvos pirmąjį Statutą (1529m.) vergu tapdavo:

a) karo belaisvis

b) pasmerktas mirti ir pasigailėtas

c) laisvas vedęs belaisvę ir laisva ištekėjusi už vergo.

Trečiojo Statuto laidoje (1588 m.) užsimename, kad vergu gali tapti nesumokėjęs baudos: už karinio bajoro užmušimą 60 kapų skatikų,(kapą-mato vienetas išreiškiant skaičių -60).(Skatikas-(grašis) 1528m. turėjo 1,2992 gramo gryno sidabro), už tarną paštininką -50, už bartininką -40, už amatininką-30, už lašininką-25, už vergą-20 kapų skatikų. (K.Jablonskis „Apie vergus Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje XVIa. pradžioje ".52p. Nors vergas buvo visiškoje Kunigaikščio, bajoro ar kito stambaus savininko nuosavybėje, galėjo su juo elgtis savo nuožiūra: iškeisti, pralošti, dovanoti, netgi užmušti, tačiau Lietuvoje nebuvo verčiamasi organizuota vergų prekyba nei viduje, nei su užsieniais. Belaisviai - vergai čia niekuomet nėra buvę eksportine (išvežimo) preke, bet tiktai namų ir žemės darbininkai. (K.Jablonskis. (ten pat).

Antrajai socialinių sluoksnių kategorijai buvo skiriami:

a) laisvieji valstiečiai(turintys žemės nuosavybę ir asmens laisvę

b) pusiau laisvieji (zakupnyje liudi)

c) neišeiviniai

Pastarieji anksčiau buvę vergai, tačiau bajoro įkurdinti prie žemės

(nuomai). Kuriantis naujokynams (laisviesiems ir pusiau laisviesiems valstiečiams, gretimais augo ir neišeivinių lūšnos, dėl to jie ilgą laiką buvo vadinami „kaimynais". Tačiau daugelis laisvųjų ir pusiau laisvųjų valstiečių sugniuždyti stichinių nelaimių, karų patys ateidavo į dvarą ir įsikinkydavo į amžinąjį vergystės jungą.
Iš visų pusių bajorų spaudžiamas ir nesuvaldydamas savo rankose valdžios saitų Didysis Kunigaikštis atiduoda bajorams žemes. Negana to, leidžia jiems savo nuožiūra tekinti dukras. O tai turėjo didelės reikšmės. Kaip liaudis sako „Sūnus- į namus, duktė-iš namų". Prasideda žemių„dalybos". Buvusieji dideli bajorų valdų plotai dalijasi į atskirus plotelius, vadinamus „palivarkais", o jų šeimininkai - kiemininkai. Dažnas atvejis, jeigu turtingo bajoro šeimoje gimdavo vien dukros, ir dar (neduok Dieve,-gražios), toks bajoras jau iš anksto buvo pasmerktas „žūčiai". Jaunikiai ne tik išgraibstydavo žemes, turtą, bet ir pats bajoras netekdavo paveldystės, išnykdavo net ir kilminga pavardė. O čia tai bent „diplomatija", kurį turėjo įtakos ne tik bajorams, bet ir pačiai valstybei. (Prisiminkime Lietuvos istoriją). Nei vaidų, nei karų viskas savo valia. Tačiau tariant J.Cicėno žodžiais (apie jį vėliau) tokie „palivarkai" buvo tikra painiava „nei velnias, nei gegutė". Valstiečių sklypai nebuvo vienoje vietoje, o ir į jo ūkį buvo įsiterpusios įvairių sklypų atraižos. Žemė turėjo trejopą priklausomybę, tačiau, kaip ir anksčiau jos pagrindinis valdovas buvo Didysis Kunigaikštis. Vieni valstiečiai ir baudžiauninkai dirbo Didžiojo Kunigaikščio žemėse, kiti -bažnytiniuos ar privačių savininkų dvaruos. Jeigu kuriam valstiečiui ar baudžiauninkui nusibosdavo vienur, mesdavo viską ir eidavo ieškoti geresnių sąlygų kitan dvaran. Tiktai 1447 m. Didžiosios Kunigaikštystės įstatymu tiek baudžiauninkai, tiek ir valstiečiai „pririšami" prie žemės. Pagal abipusį susitarimą bėglys - baudžiauninkas grąžinamas pas pirmąjį savininką.
1434m. bajorai atsipalaiduoja Didžiajam Kunigaikščiui duoklių. Maža to, Didysis Kunigaikštis Kazimieras Jogailietis atleidžia nuo rinkliavų produktais, gyvuliais, pinigais ir darbu visus bajorų pavaldinius ir vergus- baudžiaunininkus. Tai dar labiau sustiprina bajorų galią. Vytauto Didžiojo laikais valstietis privalėjo eiti į dvarą dirbti tik 14 dienų per metus. XV-ame a., kas įrašyta ir Lietuvos Statute- jau 56d.
Iš pradžių valstiečio gyvenimas palyginti nebuvo sunkus. Nebuvo reikalo kelti žemės našumą. Iš žemės tereikalauta dienos pramitimui.
„Pono gyvenimo būdas maža kuo tesiskyrė nuo valstiečio. Todėl ir valstiečio bei baudžiauninko išnaudojimas buvo apribotas pono Skilvio

sienomis" (K.Marksas). Kas kita, kai natūralų ūkį pakeitė piniginis ūkis. Kai imta gaminti rinkai. Bet tai jau buvo vėliau, praėjus visam šimtmečiui. Tai buvo tik baudžiavos išvakarės. Artėjo 1557m. didelių, radikalių permainų pradžios metai, kurie iš esmės pakeitė ne tik dvarininkų, bet ir valstiečių, baudžiauninkų gyvenimą.

4. DVARUOS PRAŠTOS DIENOS

„Ar prakiūra rudens vandenynai, ar siunta šiaurės vėjo susuktos pusnys, ar arimuosna atversmiuoja gegužės žalumas ir laukuos svyra brandi rugio varpa, valstieti, tavąsias dienas gniaužia siauros darbo sienos... Savuosius žodžius skiriu senelio- baudžiauninko, motinos ir visų valstiečių sunkiam gyvenimui pagerbti,"- tokiu pavadinimu ir žodžiais Jeronimas Cicėnas pradeda savo ilgą kelionę į baudžiavos laikus rašinyje, kuris buvo publikuotas Vilniaus krašto savaitraštyje „Vilniaus žodis" (1936m. 28- 1936m.19 numeriuose).
Trumpai apie autorių. J.Cicėnas yra mūsų kraštietis. Gimęs ir augęs Švenčionių apskrityje, Daugeliškio valsčiuje bežemio valstiečio šeimoje. Lenkų okupacijos metais dirbo „Vilniaus žodžio" priedo „Kūryba ir kritika" redaktoriumi. Nors jis buvo literatūros kritikas, tačiau visame krašte buvo žinomas, kaip valstiečių ir varguomenės užtarėjas. Nebodamas valdžios cenzūros, jis viešai spaudoje gynė valstiečių teises, jų interesus, už ką nebuvo valdžios mėgiamas. Dažnai jo straipsniai buvo išimami iš laikraščio ir net konfiskuojami atskiri numeriai. Tenka didžiuotis, kad nors ir tolimi J.Cicėno giminystės ryšiai pasiekė net Strūnaitį.(Perkant dvarą, daugelis naujakurių persikėlė iš Daugeliškio).
O dabar sugrįžkime į 1557m.kurie, kaip jau minėjau, buvo didelių įvykių kaime pradžios metai. Tai pirmoji žemės reforma, kuri buvo plačiai žinoma kaip „Valakų reforma". Ji buvo įvesta karaliaus Žygimanto Augusto laikais. Ir reikia paminėti,kad buvo gana per trumpą laiką ir sėkmingai įgyvendinta.
Tam pasitarnavo kelios priežastys.
XXa. pirmoje pusėje turkams užgrobus Konstantinopolį buvo visiškai uždarytas Dniepro kelias į Juodąją jūrą. Prekyba atsisuko į Baltijos jūrą. Beto laimingai baigtas Kazimiero Jogailaičio karas su kryžiuočiais visiškai atkėlė vartus į jūrą. Torūnės taika (1466m.) užtikrino bajorams vietą ir reikšmę pasaulinėje prekybos rinkoje. Tuo labiau, kad bajorija išsiderėjo teisę, kad jų medžiai ir javai būtų atleisti nuo muito mokesčių. Anksčiau žemės ūkio išsivystymo laipsnis buvo palyginti žemas.„Apie grūdų išvežimą - rašo (Z.Ivinskis „Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida" Kaunas. 1933m. 6psl.) „XIV ir XVa. pirmoje pusėje dar negalėjo būti ir kalbos. Netgi atvirkščiai XVa. pradžioje įvežinėta javų Lietuvon.(Z.Ivinskis -17psl.).

„Pirmosios iš Lietuvos eksportuojamos prekės yra vaškas ir medis. XV šimtmečio pabaigoje jau porą kartų buvo išvežta javai. Atsiradus rinkai, natūralus žemės ūkis buvo pakeistas į piniginį. Karaliaus Žygimanto Augusto pavaldiniai, bevykdydami žemės valakų reformą, rėmėsi teisingu ekonominės politikos dėsniu - valstybės pajamų gausumas atitinka pačių valdinių pajėgumą. Tačiau tam smulkūs ištekliai netiko, todėl pagrindai buvo paimta šos valakų reformos nuorodos:

1. Valstybės žemes tiksliai atriboti nuo privačių ūkių.

2. Dirvas išmatuoti ploto mato vienetu - valakais.

(Priešreforminiame ūkyje žemės mato vienetas buvo - margas. Tai vokiškos kilmės žodis „morgen"(rytas). Per vieną rytą (dieną) suartos dirvos kiekis vienu arklu, buvo vadinamas - margu. Žodis-rytas turi sąvoką. Visi didesni ūkio darbai laukuose buvo pradedami nuo pat ankstyvo ryto. Tai atsižvelgiama ir dabar žemę, prisotintą drėgmės, minkščiau arti,pievas - šienauti.(30 margų vidutiniškai 1 valakas).

3. Surūšiuoti žemę.

(Pagal žemę,skyrėsi ir valako dydis. Pagrindiniai valakų dydžiai buvo du: a) lietuviškas valakas, atitinkantis 20 dešimtinių = 21,84ha;
b) lenkiškas valakas, atitinkantis 30 lenkiškų margų arba 16,797 ha.

Tačiau ir lietuviškas valakas mūsų krašte buvo nevienodas. Geresnėse dirvose- mažesnis, blogesnėse - didesnis. PVZ.: Strūnaičio dvare, ir vėliau valakas apytikriai atitinka 20ha arba 20 dešimtinių (1 dešimtinė = 1,09), o gretimais, Skritutiškės dvare jau buvo priskaičiuojama 1 valakui 24ha.

4. Komasacija ir privačios nuosavybės išskyrimas iš valstybinių žemės plotų. (Komasacija - iškeldinimas (ūkių, sodybų). Apie tai pakalbėsime vėliau. Komasacija, vos tik okupavus lenkams mūsų kraštą, buvo žemės reformos pagrindas. Kaimai buvo skirstomi į viensėdžius).

5. Sutvarkyti servitutai (leidimai) į valstybines girias, ežerus. (Teisė jais naudotis).

6. Išmatuotuose valakiniuose plotuose įkurdinti naujas sodybas.

7. Įkurdinti stambesnius viensėdžius (polivarkus) ir susisteminti jų ūkį(inventoriaus ir įplaukų registravimą).(Tai reiškia, kad stambinami žemės plotai(dvarai).

„XVI a. antroje pusėje, darant valakų reformą, dvarų arimai, buvo jungiami į vieną plotą ir aplink jį steigiami valstiečių kaimai.

Stambų dvarą XVIa.-XIXa.pirmoje pusėje sudarė žemvaldžio centrinė sodyba, keli polivarkai su dvaro pramonės įmonėmis ir priklausantys tam žemvaldžiui valstiečių kaimai (kartais ir miesteliai L.T.E. 1978m.Dvarai).

Sugrįžkime prie 6-ojo punkto, kur kalbama apie naujų sodybų įkūrimą. Bet tai buvo jau ne sodybos, bet sodžiai arba,kaimai. Dabar sakoma, kaimai, kuriuose kūrėsi laisvųjų ir pusiau priklausomybėje buvo apie 180 margų žemės, po valakų reformos pasiekė net iki 600 margų.(Tuo metu naujakurių, laisvųjų ir pusiau laisvųjų valstiečių žemės sklypai, tesiekė vos iki 15-30 margų).

8. Sutvarkyti girių ir vandens ūkius. (Tai lietė miškų tvarkymą, atsodinimą,našų medienos panaudojimą ir malūnų (vandens) statybą. Vien buvusios Strūnos dvaro palivarkuos buvo pastatyti 4 vandens malūnai).

9. Suformuoti visus naujų ūkių(kaimų ir dvarų) teisinius ir administracinius santykius.

(Tam „meškos" paslaugą padarė Liublino unija (1569m.). Kaip žinome iš istorijos lenkų bajorija jau daug anksčiau buvo išsikovojusios sau įvairių privilegijų: 1373m. Liudvikas sumažino žemininkų(žemvaldžių) mokamą mokestį („poradlnė") nuo 12 iki 2 skatikų. 1374 m.karalius duoda buvusiems žemvaldžiams skirti vietas į valstybines tarnybas. Be to visus magnatus ir šlektas (taip buvo vadinami lenkų bajorai) atleidžia beveik nuo visų privalomų valstybei pareigų.
Be to, tais pačiais metais bajorija išsiderėjo, kad pabėgę valstiečiai būtų sugrąžinti atgal. O jeigu pabėgęs žmogus (valstietis ar baudžiauninkas) negrąžinamas atgal, jo savininkui nuostolis būtų padengiamas pinigais (iš priėmusio dvarininko sąskaitos).
Šios ir dar kitos poniavos privilegijos viliojo mūsų Lietuvos bajorus. „Taigi, jų lūkesčiai išsipildė 1569m. Neistoriškas ir klaidingas tvirtinimas, girdi, lietuviai bajorai negeidę Liublino unijos. Gal ir svyravo keletas didvaldų. Šiaip bajorija išskėstomis rankomis puolė į savo keliu, suprantama atvertą lenkų poniavos glėbį. Visiškai teisingai rašo St. Kutzeba: „Unija įvyko per lietuvių bajorus, ir jie savo teises tuo būdu praplatino. Jie dalyvavo naujai įsteigtuose apskričių seimeliuose, dalyvavo bendruose seimuose, lietuvių suvažiavimuose, jie galėjo tartis lygūs esą savo tarpe"... „Bajorų privilegijos ir teisės buvo lygios Lenkijoj ir Lietuvoj (J.Cicėnas „Dvaruos praėstos dienos". Taigi, nežiūrint to, kad po unijos, lenkų „grietinėlė" užplūdo Lietuvą (net herbų neužteko),

didelė dalis atiteko Lietuvos bajorams, kurie laikui bėgant irgi tapo šlėktomis. Taigi, nenuostabu, kad Lietuvoje (ypač rytų, kur lenkai turėjo didelės įtakos net iki sovietmečio, dvarininkija buvo vadinama - „Šlėktija". Visą Lietuvą arba tuo metu vadinamą „bartininkų" kraštą užvaldė lenkų teisės (net iki 1939m.),(išskyrus Nepriklausomą Lietuvą). Tuo pačiu metu prasidėjo ir krašto lenkinimas, kuris, deja, pasiekė net ir šias dienas.
Susikūrus dvarams, aplink juos, kaimams, pradėjo vystytis ir dvarų, bei kaimų pramonė. Tai buvo plytinės alaus bei spirito daryklos, vandens malūnai. Pastarieji, dvarų pramonei turėjo didžiulę reikšmę, nes juose buvo įrengiamos ne tik grūdų produktams įrangos, bet ir lentpjūvės, vilnų karšyklos, gelumbės vėlyklos, ir visa kam tik galima buvo panaudoti pigia vandens darbo jėga. Tačiau tam reikėjo ir nemažai pigios žmogaus darbo jėgos. Taigi, priėjome prie tuščios priežasties, kuri, kaip sako liaudis padėjo žemės reformai visus taškus.
Tai buvo baisus žodis - badas. Lietuvoje pirmasis badmetis užregistruotas 1282m. Tik vėliau 1408m. Lietuvos Didysis Kunigaikštis Vytautas bandė badą nuslopinti įveždamas į Lietuvą iš užsienio javų. Šios pastangos nuėjo veltui, nes siunta buvo užgrobta kružiuočių. Vėliau bado metai, kurie turėjo įtakos valakų reformai pasikartojo 1551m., 1552m., 1557m., 1558m. Ir tolesniais šimtmečiais jie taip pat kartojosi, tačiau kaimui (valstietijai) jie nebuvo labai skausmingi. Stichinių nelaimių (prie to prisidėjo ir ligos) metu daugelis valstiečių, patys, bet be valakų reformos pradėjo burtis. Daug valstiečių nusekinti bado buvo priversti kreiptis pagalbos į dvarus. Taip jie tapo amžinaisiais baudžiauninkais.
Kaip jau minėjau Lietuva buvo vadinama „bartininkų" kraštu. Bartininkas - tai buvęs Didžiosios Kunigaikštystės gynėjas. Riteris-kardininkas, už ką jam buvo dovanojama ne tik asmens laisvė, bet ir žemės 30 margų. Jie sudarė valstietijos pagrindą, ir buvo vadinami laisvaisiais valstiečiais, kuriuos gynė valstybė. Tačiau, kalbant ap apie baudžiauninkus, kurių reikėjo tuo metu dvarams, dvarininkija surado įvairiausių būdų jiems susigražinti. Tai liečia pusiau laisvuosius valstiečius, kurie turėjo asmens laisvę, bet neturėjo žemės. Štai ką rašo apie pusiau laisvuosius valstiečius - baudžiauninkus Vidutinės kaime Algirdas Baliulis savo publikacijoje „Vidutinės kaimas" (iki XXa.pradžios)(„Voruta" 1997m. Nr.20). Vidutiniečiai priklausė Strūnos dvarui , ir už nuomojamą žemę ir darbo gyvulius, turėjo

eiti į dvarą lažą, ir mokėti činčą(čyžės mokesčius).
„Visi valdė po valaką žemės (todėl buvo vadinami - valakininkais), jai apdirbti turėjo 2-4 jaučius, 1-2 arklius (tik Jurgis Bondariukas neturėjo nei jaučių, nei arklių). Laisvi žmonės buvo tik Jurgis Račkauskas ir Jokūbas Pauliukevičius, kiti buvo baudžiauninkai. (XVIIIa. antroje pusėje kaime buvo viso 17 dūmų(sodybų). Visi kaimo vyrai baudžiauninkai už valdomą valaką ėjo po 3 dienas per savaitę lažą su jaučiais, o moterys - 1 dieną su arkliu ir 2 dienas be gyvulių.
Tik Jurgis Bondariukas, kaip neturintis gyvulių, ėjo 2 lažo dienom mažiau. Lažas prasidėdavo 7 valandą ryto ir trukdavo iki saulėlydžio. Baudžiauninkai taip pat turėjo eiti 2 dienas skubos darbų per metus. Iš sodybos eidavo visi, palikdavo tik kokį nors nedarbingą, ugnį prižiūrėti, kad nekiltų gaisras. Be to, paeiliui eidavo sargybą dvare. Laisvieji lažo nėjo, bet atlikti pastočių prievolę į Rygą ar Vilnių, be to, mokėjo didesnį činčą - po 20 auksinių ir padūmės mokestį - po 4 auksinius. Tuo tarpu baudžiauninkai mokėjo po 5 auksinius, iš grašių (skatikų) činčo, ir po 3 auksinius padūmės mokesčio. Pastarieji buvo varomi skubos darbams(gvoltams) 9 kartus per metus, taip pat turėjo duoti dvarui nuo valako po pusę Vilniaus statinės rugių ir tiek pat avižų".(1 Vilniaus statinė-(tūrio mato vienetas) = 406,541 litro arba 8,133 centnerio).

Tuo metu Lietuvoje čyžės mokestis ir lažas pagal nuostatus buvo nustatomas šia tvarka.
„Nuo geros žemės valako valstietis privalėjo mokėti 21 skatiką čyžės, nuo valako vidutinės žemės- 12 skatikų. Be to dar iš vieno valako po 2 statines avižų arba pinigais už avižas, įskaitant statinę po 10 skatikų. Šitą mokestį galima buvo pakeisti už vieną statinę avižų- 5 skatikus, 5 vežimus šieno su atvežimu.(3 skatikai už šieną ir 2 už atvežimą). Už valaką blogos žemės reikėjo mokėti-8, už labai blogos (balų) - 6 skatikus. Be to už blogą žemę reikėjo duoti 1 statinę avižų ir 1 vežimą šieno. O už labai blogą - avižų ir šieno nereikėjo duoti. Prie visų čyžės mokesčių dar buvo skaičiuojama nuo bet kokios valako žemės po 1 žąsį arba 16 denarų(denaras = 1 dešimtojį skatiko) ir 20 kiaušinių arba 4 denarus. Nuo 30 valakų- 1 karvę ir 2 avinus ir iš kiekvieno valako po 1 vištą ir 10 kiaušinių.(Tai lietė tik dvarininkus- mokesčiai valstybei).

Merzliavos (daiktų duoklę), galima buvo pakeisti pinigais. Iš viso už valaką geros žemės skaičiuojama 54 skatikai, už vidutinę--45, už blogą-31 ir už labai blogą -14 skatikų. Lažo buvo skirta po

2 dienas per savaitę nuo valako. Be to valakui tekdavo kasmet 12 talkų ir reikalui esant - gvoltų. Lažą irgi galima buvo pakeisti pinigais. Už paprastą lažą per metus nuo valako reikėdavo mokėti-30, už talką-12,o už gvoltus-10 skatikų"(A.J.Verijha-Deverskis.„Lietuvos mokesčiai XV-XVIa."Kaunas. 1929m.)
Šie visi mokesčiai, kurie klampino laisvuosius ir pusiau laisvuosius valstiečiūs į skolas, pasiekdavo net anūkus ir proanūkus. Todėl apie žemės išsipirkimą nebuvo ir kalbos.
Trečiajai valstietijos kategorijai buvo skiriami neišeiviai valstiečiai, kurie anksčiau buvo belaisviai vergai, vėliau vadinami „kaimynais". Tai buvo baudžiauninkai tikrąjąja to žodžio prasme, kurie neturėjo ne tik žemės priklausomybės, bet ir asmens laisvės.
Jie buvo visiškai dvarininko priklausomybėje su paveldėjimu ateinančioms kartoms. Apie kaimynų gyvenimą iš dalies galima spręsti iš K.Jablonskio 16-tojo amžiaus pradžios minimos bylos (K.Jablonskis. „. XVIa. belaisviai kaimynai Lietuvoje" 8-9psl.), kur paminėtas, 1534 m. gegužės mėn. 2d. Lietuvos žemės maršalkos sprendimas dėl Vilniaus tijūnystės Nemenčinės dvaro ir Bezdonių kaimynų skundo ant Vilniaus tijūno Butrimo Nemiravičiaus, kad tasai įsakęs dėl velykinės mezliavos nemokėjimo pagrobti kaimynų jautį ir karvę. Taip pat šiame skunde minima, kad nemenčinėnai ir bezdonėnai nuo seno moka dvarui, nuo dūmo po 10 kiaušinių. Jų pareigos šios: nemenčinėnai vasarą dvaro laukuose 3 dienas aria ir dieną pjauna po 2 nuo dūmo ir šienauja pievas, kurias ir šienavo, o bezdonėnai dvaro laukuose 3 dienas aria ir 3 dienas pjauna po 2 nuo dūmo(atskiros šeimos) ir šienauja, ir iš senovės į dvarą eina dirbti su kirviu ir sargybą prie viešpaties iždo Vilniuje eina, bet jokių kitų tarnybų kartu su valstininkais neina. Be to kaimynai pareiškė, kad neduoda pastočių pasiuntiniams ir tijūno tarnams, nes „po savimi neturime valsčiaus žemių, tiktai viešpaties dvaro laukuose prie dvaro gyvename ir dažnai savo kaimus kilnojame į kitas vietas...(dirbti)"(J.Cicėnas „Dvaruos praėstos dienos").
„Kaimynų reikalai 1557m. valakų reformos 16 str. nusakomi:
„Prie mūsų dvarų turi būti daržininkai, duodant kiekvienam po 3 margų žemės, ir jie iš to turės tarnauti po vieną dieną savaitėje pėsti, o jų žmonos vasarą ne daugiau kaip šešias dienas teturės eiti pjauti arba ravėti".
„Tuo būdu, rašo Jablonskis: - valakų reforma panaikino senuosius kaimynus. Jų vietoje gi įvedė naują kategoriją- daržininkus, bet tai jau tebuvo paprastieji valdiniai, tik mažažemiai".(J.Cicėnas).
Vėliau, valakų reformos metu, minėtieji daržininkai buvo įkurdinti

arčiau dvarų ir pagal verslą buvo vadinami dvaro tarnais, liaudyje vadinamais-dvariškiais. XVIa. šaltiniai jau mini keliasdešimts įvairių rūšių „specialistų" - amatininkų, turinčių atlikti dvare tam tikrus darbus, pradedant „jungvilkiais"(pati blogiausia būtis) ir baigiant dvarą prižiūrėtojais".(J.Cicėnas). Tokie dvariškiai(Strūnaičio dvare buvo vadinami „dvarėkais". Parduodant, pralošiant, dovanojant dvarą ar suvalstybinant kartu su dvaru buvo perduodami kiton nuosavybėn. Po 1861m. baudžiavos panaikinimo baudžiauninkai- dvariškiai tapo samdiniais, nes neturėjo žemės nuosavybės. Nupirkus valstiečiams Strūnaičio dvarą, keletas tokių samdinių šeimų pasiliko tarnauti pas turtingesnius ūkininkus. Pvz.Strūnaityje, pas stambų ūkininką A.Babičių tarnavo net kelios šeimos, kurios(vadinamais"(artojais) taip be žemės nuosavybės ir atgulė Strūnaičio kapinėse. Pas stambų ūkininką Joną Čičelį irgi tarnavo kelios šeimos(viena iš jų Bieliauskų), kurie išbuvo Strūnaityje net iki sovietmečio. Vieni pasimirė, kiti išvyko, irgi be žemės nuosavybės.

Pasirodžius „Žeimenos krantai" laikraštyje rašiniui „Strūnaičio kryžkelės", daugelis ne senbuvių, negalėjo suprasti, kaip galėjo N. Strūnaičio kaimas kurtis prieš 100 metų, jeigu dvaras egzistavo jau keletą šimtmečių. Kurie abejoja, dar kartą priminsiu. Su valstiečių nupirktu dvaru ir su pačiais strūnaitiškiais buvusieji šio dvaro gyvenetojai(samdiniai jokio ryšio- nei giminystės, nei su žemės nuosavybe) neturi.Tai visiškai kiti naujakuriai, kurie ir davė pradžią N.Strūnaičio kaimui.

Tačiau sugrįžkime į baudžiavos laikus, kurie jau ne kartą yra vaizdžiai aprašyti mūsų klasikų kūriniuose. Tačiau istorija turi remtis dokumentais. Todėl remdamiesi J.Cicėno publikuota istorine medžiaga „Dvaruos praėstos dienos" persikelkime į tuometinę varganą baudžiauninko lūšną, jo gyvenimo sąlygas, tuo labiau autorius to meto įvykius sieja su Švenčionių kraštu arba, kaip tuo metu buvo vadinamą- Pašvenčioniais arba Pašvenčiais.

Kaip anksčiau minėta, buvusieji „kaimynai"- „daržininkai" buvo įkurdinti prie dvarų. Jų žemės sklypai po kelis margus.(Margas =1564,73 kvadratinio sieksnio arba 71,226 aro) buvo išsidėstę nuošaliau nuo dvarininko žemių, o jų trobos gretimais arba netoli dvaro ūkinių pastatų. Strūnaičio dvare baudžiauninkams ir dvaro ūkiniams pastatams buvo paskirtas keliasdešimties ha plotas pačioje šiandieninio kaimo teritorijoje, kuris buvo vadinama „apidamiu". Tai savotiška „sala", kurią iš visų pusių supo vanduo. Iš pietryčių pusės Meros upės vaga su pelkėtais krantais, iš šiaurės ir vakarinės-irgi upės vaga, tik

iškasta baudžiauninkų rankomis. Anksčiau buvo manyta (iš senbuvių pasakojimų), kad dirbtinė upės vaga (apie 1 km ilgio) buvo iškasta pagal dvarininko K.Masłovskio užgaidą, kad tyras upės vanduo kartu su žuvimis tekėtų pro pat dvarininko palivarką(namo slenksčiu). Tačiau paaiškėjo, kad dirbtinė upės vaga iškasta dar prieš užtvenkiant Strūnaityje upę. Tai yra, besikuriant atskiram Strūnaičio dvarui. Ir tam buvo visiškai kitos priežastys. Visų pirma tai buvo dvaro teritorijos žymeklis su Cirkliškio dvaro žemėmis, o tuo pačiu griežtai buvo apibrėžta iš visų pusių ir baudžiauninkams skirta teritorija. Iš šios teritorijos buvo nutiesti atskiri keliai, kuriais naudojosi baudžiauninkai ir juo buvo genami dvaro gyvuliai.
Taip pat griežtai apibrėžta buvo ir baudžiauninkų buitis. J.Cicėnas aprašo buvusio baudžiauninko Vaclovo Laurinavičiaus prisiminimus Gervėčių apylinkės dvaruose:
„Statant namus, ponas draudė daryti langus, didesnius kaip 25 cm aukščio ir 50 cm pločio. Pirkiose laikytų suolus ir krėslus, kad valstiečiai susirinkę neaptarinėtų savo skaudaus gyvenimo. Kai nebus suolų ir krėslų, tai nusibos stovėti ir greičiau išsiskirstys. Buvo draudžiama valstiečio sūnui be pono žinios kurti šeimą. O jeigu tai buvo daroma slapta, buvo liepiama- išsiskirti. Arba atvirkščiai, buvo liepiama vesti tą merginą, kurią nusako ponas.
Kartais sutuokia 19 metų bernioką su 40 metų mergina. Ir išsiskirti nevalia. Buvo draudžiami ir tokie dalykai: važiuojant į svečius arba vestuvių metu valstiečiai turėjo pirkti degtinę tik ten tik toj karčemoj, kuriai tas kaimas priklauso. Baudžiava, kaip žinia, ne visur vienu metu buvo panaikinta. Valstybės dvarų baudžiauninkai buvo atleisti 20 metų anksčiau negu privačių dvarų. Geliūnų kaimas buvo valstybinio dvaro. Geliūniškiai 20 metų nėjo į dvarą dirbti, o kaimyniniai kaimai į privačius dvarus buvo pavergti, ir ponai buvo uždraudę savo baudžiauninkų dukterims tekėti už to kaimo jaunuolių, kurie jau nebeeina baudžiavos. Ypač Rimdžiūnų kaimo dvarininkas Kamskasiai savo baudžiauninkus labai mušdavo. Bemaž kiekvieną dieną po darbo atvesdavo nusikaltusį baudžiauninką į dvarą, ten buvo taip vadinamas „kotas". Ir kiek ponas skyrė rykščių, tiek „kotas" turėjo jų duoti, nes ponas pats žiūrėjo. Jei nelabai smagiai, tai už tai atsako tas „kotas", liepdavo jam pačiam gulti į tą vietą, kur gulėjo baudžiauninkas ir patsai ponas jį kapojo. Elgdavosi ponas kaip jam patiko. Tas dvaras yra už 2 km. nuo Rimdžiūnų kaimo. Geliūnų kaimo valstiečiai ėjo dirbti valstybiniam Bistiečių dvaran. Ten nors nemušė. Valdė kažkoks rusas Suminas. Tik taip visokius reikalavimus turėjo

pildyti. Iš privačių dvarų imdamas pavyzdį, įsakinėjo ir saviems baudžiauninkams tai daryti , ką kaimyniniai dvarai su pavergtaisiais daro. Mainė į šunis ar į kitą prekę. Sumanęs ponas turėjo teisę iš baudžiauninko atimti žemę, o jį išvežti ten, kur jam patinka.

Gervėčių kunigas irgi turėjo savo baudžiauninkus Papiškės kaime. Ir jis savo žmonėms buvo uždraudęs tai, ką ir kaimyniniai dvarai draudė. Kunigas draudė juodus rūbus nešioti, nes sakė, kad tai yra didelė nuodemė. Tai gali tik ponai nešioti. Valstiečiams galima tik žilos sermėgos. Keletą to meto atsiminimų iš Strūnaičio dvaro baudžiauninkų gyvenimo esu aš ir pats užrašęs. Vieną iš jų papasakojo Ežeriškės kaimo gyventojas Jonas Kazlas. .dabar jau miręs). Jam buvo pasakojęs jo tėvas Augustas, kurio tėvas(irgi Jonas) ėjo baudžiavą Cirkliškio dvare.(Jie kilę iš Miežionių kaimo, tačiau dažnai lankydavosi Strūnaičio dvare). Tai patvirtina ir Jono žentas- Juozas Masevičius.

Pasakojimas bus apie baudžiavos laikus dvarininko Konstantino Mastovskio valdyba, ir jo sūnaus Joachimo Mastovskio(paskutiniuosius, jau panaikinant baudžiavą, prieš valstiečių sukilimą, metus).

„Baudžiauninkai dvare ėjo lažą 5 dienas per savaitę, likusias dvi darbo sau. Laisvieji valstiečiai(matyt, turėta omenyje- pusiau laisvuosius) ėjo dirbti tik 2 dienas per savaitę su savais darbo gyvuliais ir padargais. Pats dvaro šeimininkas K.Matovskis Strūnaityje negyveno. JIs ėjo atsakingas teisėjo pareigas Švenčionių mieste. Dvarą valdė jo patikėtinis-ūkvedys, vadinamas „ekonomu"(pavardės neatsiminė). Lažininkai dirbdavo sunkiai, nuo sutemos iki sutemos. Tačiau nežiūrint to, tuometinis jaunimas(baudžiauninkų sūnūs ir dukros mokėjo linksmintis. Prieš šventines dienas rengdavo vakaruškas arba kaip tuo metu vadino- kudrines. Ir tam vakarui jaunimas ruošdavosi jau iš ansto. Buvo nuolatiniai „apšvietėjai", kurie pasiruošdavo gerą pundą i ou bananų. Jaunimas iš anksto nusipindavo po tuziną(12 porų vyžų. Gere šokėjas per vakarą sušokdavo ner 12 porų vyžų, o blogas- tik dvi poras. Muzikantai irgi tam ruošdavosi. Grodavo „smuikais". Tai ant lygios sausos nuobliuotos lentutės buvo ištempiamos gerai išdžiovintos, plonos avies žarnos. Per jas „styguodavo" iš arklio uodegos(ašutų) padarytais „smičiais". Smuikuodavo per visą vakarą beveik tą pačią melodiją, bet jaunimas šokdavo įvairius šokius. Polką, valsą, padismaną, ir t.t. Nuošaliais „apšvietėjai" degindavo rankoje balanas. Vienai balanai beužgęstant, uždegdavo kitą, o nudegusį įmesdavo į čia pat stovintį kibirą su vandeniu. Pasibaigus kuokinei, jaunimas susirinkdavo „sušokdintas" vyžas ir pasinešę į namus sudegindavo. Vėl vakarais

pindavo naujas kitoms kuokinėms. Į tokias vakaruškas susirinkdavo daug jaunimo iš aplinkinių kaimų ir viensėdžių.
Jeigu valstiečio - baudžiauninko šeimoje būdavo trys suaugę sūnūs, tėvas pats nuspręsdavo, kada kelti vestuves. Tas pats ir su dukromis. Tėvas klausdavo vyriausiąjį. Jeigu tas neturėdavo panos ar nenorėjo vesti klausdavo jaunesnįjį. Tam atsisakius, kreipdavosi į patį jaunesnįjį. Jeigu ir tas neturėdavo numatęs panos, tėvas pats surasdavo jam nuotaką. Šeimoje mirus tėvui, jos galva tapdavo pats vyriausias sūnus, jeigu ir nebuvo vedęs. Sutarus su jauniausiuoju sūnumi dėl vestuvių, tėvas kitą savaitę (šventadienį) važiuodavo su sūnumi „užklausų". Stengdavosi važiuoti pas „turtingus" ūkininkus (baudžiauninkus ar pusiau laisvuosius), nes baudžiauninkams su laisvaisiais arba atvirkščiai buvo draudžiama kurti šeimas. „Piršlybos" būdavo trumpos. Čia pat numatydavo ir vestuvių dieną. Tėvai vestuvėms pasirūpindavo „deguto" (nuo žodžio „degti"). Tai būdavo stiprus savo darbo alkoholinis gėrimas. Svečių kviesdavo labai mažai. Tik pačius artimiausius. Vestuvių dienai užprašydavo vėžiką. Tai buvo specialiai skirtas pasiturintis valstietis, turintis gerą arklį ir vežėčias(bričką). Arklys buvo puošiamas įvairiaspalviais kaspinais ir po kaklu jam buvo kabinamas gana didokas skambalas. (brozgūnas), kuris jau iš tolo „pranešdavo" apie važiuojančius jaunavedžius. Važiuojant po šliubo, jaunikis privalėjo savo nuotaką užvežti pas poną (pas ekonomą) ir palikti ją pusdieniui „padirbėti". Už tai ponas jaunavedžius „dosniai apdovanodavo". Jeigu kuri nors pora tam pasipriešindavo, turėdavo daug nemalonės". Apie tai užsimena ir J. Cicėnas. „Parvažiavus į namus, vestuvės tęsdavosi be jaunosios. Svečiai vaišindavosi ir šokdavo. Grodavo vestuvėse tikri muzikantai su tikrais instrumentais.

Dvarininkų ir prievaizdų savivalei nebuvo ribų. J.Cicėnas rašo, kad jeigu kas norėjo vesti mergaitę, priklausančią kito dvaro baudžianinkams, tai turėjo gauti iš savo pono ypatingą leidimą. Ponas leido tik tokiam, kuri ponui patiko(mergaitė). Nepaklusnios, jaunos ir gražios gaudavo rykščių. Kartais pačios nusižudydavo.
Viena ponia, būtent Anna Vielopolska, buvo pranešusi savo valstiečiams, kad už gaudymą žuvų poniškuose vandenyse, už lindimą nesavon girion, už grobstymą dvaro turto, už nepaklusnumą, gresia mirties bausmė. Minsko gubernijoje viena ponia liepė įruošti specialų bausmių kambarį. Mušdavo pati. Viena mergina, kuriai ponia kasdien įpliekdavo 50-200 rykščių, pasikorė. Įstatymai draudė be pertraukos įpliekti dau-

giau kaip 25 rykštes. Todėl po 25 rykščių mušamąjį apliedavo degtine ir vėl mušdavo. Apskritai, valstiečių gyvenimas buvo sugrūstas dvaro ribose. Kas be pono žinios važiuodavo turgun- bausmė, kas gerdavo kitur pirktą degtinę- rykštės, kas šventą dieną nueidavo ne savo parapijos bažnyčion-12 bizūnų".

„Mirusiam baudžiauninkui nuo žaizdų arba sava mirtimi, ponas skirdavo iš savo miško pušies kamieną, kurį baudžiuaninkai nupjovę ir perpjovę pusiau išskoptuodavo abi puses, ir mirusįjį ten pašarvoję, užkasdavo į žemę.(J.Kazlo pasakojimas).

Įstatymai draudė dvarininkams, taikyti fizines bausmes svetimo dvarininko baudžiauninkams. Tuo labiau, ne jo kaimui priklausančius valstiečius. Tačiau tokių įstatymų nebuvo paisoma. Kadangi kalba eina apie Strūnaičio dvarą, kurį tuo metu valdė Joachimas Mastovskis.(Jis Strūnaityje negyveno. Dvaras buvo jo patikėtinių žinioje), tai reikia manyti, kad atsitikimas, kuris įvyko pačiam pasakotojui Jonui Kazlui, ir jo akyse, pačiam dvaro šeimininkui nebuvo žinomas. Tai įvyko 1861m., kai caro valdžia paskelbė, kad panaikinta baudžiava.

„Kartą caro kazokai atsiuntė J.Kazlą(pasakotojo senelį) į Strūnaičio dvarą apsidairyti, ir paklausinėti baudžiauninkų, kaip su jais elgaimasi. Patys baudžiauninkai niekam nesiskųsdavo. Bijodavo dar didesnės bausmės. Pavaikštinėjo Jonas po dvarą, laukus, pakalbino baudžiauninkus. Tačiau apie jo „vizitą" greit sužinojo dvaro prievaizdas. Jis įsakė savo pavaldiniams, kad šie įkrėstų Jonui 20 rykščių. Tijūnas ištraukė iš bencho ryšulio 20 plonyčių, gerai išdžiovintų ir išmirkytų rykščių, nes kiekvienam kirčiui panaudodavo tik vieną rykštę ir ją išmesdavo). Po „ekzekucijos" Jonas pasiskundė kazokams. Kitą dieną anksti ryte kazokai aplinkiniams valstiečiams, kurie priklausė Strūnaičio dvarui įsakė su darbo gyvuliais ir padargais vykti į Strūnaičio dvarą darbams. Kazokai juos lydėjo. Priėję prie dvaro kelio vartų,(tas kelias valstiečiams ir baudžiauninkams buvo uždraustas. Jiems buvo skirtas kitas kelias) valstiečiai pasuko prie jiems skirto kelio. Kazokai įsakė eiti pro vartus, dvarininkui skirtu keliu. Dvaro prievaizda jau iš tolo ateinančius su jaučiais bei padargais valstiečius ir juos lydinčius kazokus suprato, kad visa tai geruoju nesibaigs. Todėl jau iš tolo „meiliai" sutiko ateinančius ir net pakvietė visus į savo palivarko kiemą. Kazokai paklausė prievaizdą, ką dieną turėtų dirbti valstiečiai.

Dvaro prievaizdas, norėdamas kuo greičiau atsikratyti kazokais, o beto, jau tuo metu buvo draudžiama valstiečius ir baudžiauninkus iš

naudoti kaip nuosavą darbo jėgą, atsakė, kad jis tą dieną valstiečiams darbų nenumatęs. O jeigu ir būtų darbų, tai jie būtų apmokami. Pagyrė kazokai dvaro prievaizdą, kad jis laikosi valdžios nurodymų, ir liepė čia pat stovintiems valstiečiams tuo pačiu keliu keliauti į namus. O už sugaištą dieną prisakė prievaizdui apmokėti valstiečiams po 10 kapeikų (tuo metu už caro 17 rub. galima nusipirkti gerą karvę).

Nuo tos dienos, valstiečių ir baudžiauninkų reikalai truputį pagerėjo. Tačiau neilgai. Tuo laiku caro kazokai rinko valstiečius karo tarnybai. Dvarininkija būdama nepatenkinta valdžia, liepė valstiečiams ir baudžiuaninkams nepaklusti, slapstytis. Kazokai nuėjo trumpiausiu keliu- įsakė patiems dvarininkams reikiamą skaičių rekrutų nustatytą dieną pristatyti į Švenčionis. Anksčaiu dvarininkų skatinti valstiečiai, dabar nepanoro paklusti ir patiems dvarininkams. Jaunesni,šaukiamojo amžiaus vyrai, slapstėsi. Vengė eiti į darbą dvaran. Vieną valstietį dvariškiai bandė jėga sugauti. Tačiau tas valstietis leidosi į „kojas". Jau jį buvo besugauną, tačiau netoliese pamatė ant arklio bejojantį JOną Kazlą. Pastarasis, ilgai nedvejodamas,atidavė arklį valstiečiui(matyt pažįstamam). Tiek dvariškiai ir tematė bėglį. Arklį valstietis paleido, ir jis tą pačią dieną sugrįžo pas savo šeimininką, tačiau Jonas už savo kilneširdiškumą tą pačią dieną buvo atvarytas į dvarą ir gavo 30 rykščių.

Nustatytą dieną, dvariškiai pėsčiomis nusivarė į Švenčionis ligotų ir netinkančių karo tarnybai baudžiauninkų, kurie tuoj pat buvo paleisti namo.

Brendo nesutarimai ir konfliktai tarp dvariškių ir caro kazokų (valdžios). Savo ruožtu dvariškiai prieš valdžią kurstė valstiečius. Tuo metu jau visoje Lietuvoje brendo visuotinis valstiečių sukilimas, kuriam vadovavimą perėmė dvarininkija. Tačiau numalšinus sukilimą, valstiečių ir baudžiauninkų gyvenimas nepagerėjo. Nebent tik tuo, kad dabar baudžiauninkai buvo vadinami samdiniais. Kaip ir anksčiau juos engė ir visaip išnaudojo.

Jau perkant dvarą, kuris priklausė Elžbietai Komarienei, bet šeimininkavo jos patikėtiniai, dvariškių savivalė peržengė visas ribas. Tuo metu, jau buvo dvare įsikūrusi Šiaudinių šeima, kurie irgi ketino kartu su kitais valstiečiais pirkti dvarą. Gyveno Šiaudiniai toje pačioje troboje, kur buvo įsikūrę rusai- samdiniai. Vieną karštą dieną jaunas samdinys su jaučiu akėjo dirvą. Jautis buvo pono. Ištroškęs gyvulys, nieko nepaisydamas, pasileido iš lauko su akėčio-

mis link tvenkinio. Įsipainiojo vandenyje į pakinktus, nugriuvo ir prigėrė. Nors ir kaip stengėsi, gyvulio samdinys negalėjo išgelbėti. Po to nedvejodamas ir žinodamas, kas jo laukia, atskubėjo į savo trobą, kur gyveno ir priemenėje pasikorė. Tai buvo bene paskutinė Strūnaičio dvaro auka. Šitą atsitikimą matė ir papasakojo naujakurio Juozo Šiaudinio dukra- Veronika.

Apie sunkią valstiečio - baudžiauninko dalią galima būtų pasakyti ir daugiau pavyzdžių. Apie tai daug pasakota ir rašyta. Tačiau pažvelkim ir į antrąją „medalio" pusę, tuo labiau, kad apie tai, ypač sovietmečio metais, mažai kas žinė.
Dvarininkijos savivalė nelikdavo be atgarsio. Daugelis valstiečių ir baudžiauninkų stengdavosi pasipriešinti. Ne kartą buvo pasipriešinta ir ginklu. Tą gerai suprasdavo ir daugelis dvarininkų ir kiek galėdami stengėsi sušvelninti valstietijos gyvenimą, jiems padėti. Prisiminkime iš istorijos T.Kosčiušką, kuris, gindamas valstiečių teises, pats užsitraukė kunigaikštienės nemalonę. O bajorų buvo vadinamas - aršiausiu priešu - išdaviku. Daugelis dvarininkų kaip J.Cheptavičius, P.Bžostovskis, ir kiti patys panaikino valstiečiams lažą, sumažino čyžės mokesčius, suteikė kitų privilegijų.
P.Bžostovskis,savo turgelių dvare, netoli Vilniaus išgarsėjo netradiciniais santykiais su savo valstiečiais visoje Lietuvoje, įvesdamas savo teritorijoje, savus įstatymus, ir buvo pripažintas„Pavlovo respublikos" įkūrėju bei valdovu, kurį gerbė jo valstiečiai.

Tačiau šiandiena vertėtų paminėti pačių dvarų istorinę reikšmę (ypač po valakų reformos), kuri turėjo įtakos žemės ūkio vystymosi raidai. Būtent, dvarų dėka, Lietuva išėjo į pasaulinę rinką.
Po valakų reformos, dar nepraėjus šimtmečiui, žemės ūkio produkcijos eksportas ir inportas beveik susilygino. Mūsų dvaruose buvo įdiegiama pažangiausia to meto žemės įdirbimo bei jos produktų apdirbimo technologija. Visą tą patyrimą, būtent, per dvarus perėmė mūsų kaimo valstietija. Sėjomaina ir selekcininkystė, paprastam to meto valstiečiui buvo visiškai nežinomos, arba tiesiog neprieinamos. Dar ir šiandiena Strūnaičio kaime galima atrasti retų ir vertingų vaismedžių bei vaiskrūmių veislių, kurios su pagarba vadinamos „senomis lenkiškomis". Viena unikali, sena obelis, dar netaip senai buvusioje S.Kadzevičiaus sodyboje davė net kelių obuolių derlių. Tai dar iš dvaro sodo parsineštų ūgelių skiepai,įkūnyti laukinėje obelaitėje „beveik visą šimtmetį augino skanius vaisius. Yra užsilikusi ir re-

ta dvaro laikų raudonųjų serbentų veislė, kuri brandina kasmet ankstyvas, stambias ir saldžiarūgščio skonio uogas. Manau, kad ir kitų kaimų sodybose atsirastų tokių „senienų". Tačiau reikia pažymėti, kad visos šios veislės perėjo į kaimiečio sodybą, ne slaptais keliais . Tuo buvo suinteresuoti ir patys dvarininkai. Ypač javų veislės, nes buvo vengta sėjomaišos.

Strūnaičio senbuvės tarpukaryje dažnai eidavo į Cirkliškio dvarą uždarbiauti, rugiapjūtės, bulviasodžio ar bulviakasio metu ir visuomet dvarininkė Vanda Chaleckienė be įprastinio užmokesčio įdėdavo talkininkėms vertingesnių veislių sėklos, ir būtinai triskart paspjaudydavo „kad neišsiveistų".

Kaip senas žmonių priežodis sako „akys plačiai užmeta" taip ir mūsų krašto dvarininkai „pasiekdavo" net tolimiausius Europos kraštus, iš kur ir atkeliaudavo to meto geriausios veislės. Žinoma, tai įmanoma tik dvarams, nes juos visokeriopai rėmė valstybė. Valstybės paramos dėka mūsų dvaruose plačiai vystėsi dvarų pramonė, kuri užtikrino valstiečiams nuolatinį darbą ir, žinoma, atliekamą skatiką. Didžiulę reikšmę dvarai turėjo vystantis kaimų pramonei. Iš pradžių įvairių amatų ėmėsi patys dvariškiai - baudžiauninkai, kurie gamino dvarui vežėčias, pakinktus, padargus ir kitus ūkiui bei buities įrankius. Čia pat vietoje plėtojosi ir buvo įgyvendinamos visos naujovės.Pavyzdžiui, atvažiuoja pas poną iš gretimo, ar tolimesnio dvaro svečias su prašmatnia, įvairiais išlankstymais padaryta brička. Kol svečias svečiuojasi, dvaro kalvis nesnaudžia. Apžiūri, išnarsto, visas pritaikytas naujoves įsimena: „Aha, čia taip, čia kitaip padaryta". Žiūrėk, po kelių dienų jau ir jo ponas į bažnyčią su tokia pat, o gal ir geresne bričkute važiuoja. Ir kalviui nuo to pono malonė tenka, ir pats ponas patenkintas. Dar po kelių dienų jau ir kaimiečiai tokias vežėčias pasigamina. Tokie amatininkai, kalviai, puodžiai, staliai ir t.t. buvo vadinami „trobelininkais" arba dabar vadinama namudininkais. Juos dvarininkai visokeriopai remdavo, duodavo žaliavą. Žinoma, vėliau su kaupu atsiimdavo. Tačiau nemaža dalis pasilikdavo ir valstiečiui. Kaimo gyvenime didelių pasikeitimų įvyko ir vykstant gyvulininkystę. Taip per dvarus valstiečiams atsirado pieningesnių veislių karvių bei kitų vertingesnių veislių gyvulių. Aišku, ne už dyką, bet išlaidos ar atidirbtos dienos dvare nenueidavo veltui. Tuo buvo suinteresuoti visi kaimiečiai. Trumpai sakant, sėklininkystė tapo visų valstiečių žemės ūkio kėlimo pagrindu.

O ką kalbėti apie dvarų architektūrą, bažnyčias, malūnus ir t.t. visa, kas buvo dvarininkų pastangomis ir baudžiauninkų rankomis pastatyta, sukurta, šiandiena tapo visos liaudies neįkainuojamu turtu-paminklais. Tik deja, tai pripažinta gana pavėluotai. Bijau prognozuoti, tačiau, atrodo, kad dėl dvarų architektūros, ateitis dar nėra aiški. O dabar vėl sugrįžkime į dvarų ištakas, jos raidos etapus, kurie turėjo savo kelyje daug vingių. Deja, šiandiena, kol kas galiu apsistoti tik prie dviejų dvarų, Cirkliškio ir Strūnos. Nors aš nemėgstu sentimentalumų tačiau manau, kad šie žodžiai tiks. Tai dvarai-broliai, kuriuos nors ir skyrė upės- sesės, jų keliai pynėsi net iki dvarų saulėlydžio.

Šią temą turėčiau pradėti nuo Cirkliškio dvaro, kuris turėjo didelės įtakos Švenčionių kūrimosi istorijai, ir pagarsėjo kaip klasicizmo ansamblis. Tačiau, kaip teigia architektūros istorikas V. Levondauskas savo publikacijoje „Cirkliškio klasicizmo ansamblis"(„Žvaigždė" 1981m. Nr.21) tikslesnių žinių apie Cirkliškį turime tik iš XIXa. dokumentų. Todėl grįžkime prie Strūnos dvaro, apie kurį A.Baliulis savo publikacijoje „Vidutinės kaimas" (iki XX a. pradžios) („Voruta" 1997m. Nr.20) pateikia tikslesnių duomenų. Seniausi duomenys (rašytiniai šaltiniai) teigia, kad Strūnaitis, kaip dvaras priklausęs Bielazierams pirmą kartą paminėtas 1459m. Šie duomenys, apgailėstauju, suklaidino ir mane. „Strūnaičio kryžkelės" rašinyje paminėjau, kad šie metai, tikriausiai siejasi su pirmuoju Strūnaityje įsikūrusiu dvareliu ir liepų parku bei sodu (šiaurinėje Strūnaičio kaimo dalyje). Taip, toks dvarelis buvo, parkas, sodas-taip pat. Tam yra neginčytinų įrodymų. Tačiau esmė ta, kad visa tai buvo keliais šimtmečiais vėliau. O minėtieji 1459m. siejasi tik su Strūnos dvaru arba jo palivarku (jeigu iš tkrųjų buvo minimas dvaras).

Kaip žinome iš istorijos, dvarai Lietuvoje pradėjo formuotis XIVa. pabaigoje, tačiau iki valakų reformos jie buvo tik mažyčiai kiemeliai. Buvusio Strūnaičio dvaro teritorijoje tuo metu nebuvo nei malūno, nei bažnyčios, nei kaimų. Trečdalis teritorijos užėmė nepraeinamos pelkės ir balos. Tai kuo gi šis dvaras taip pasižymėjo, kad net paminėtas senuose dokumentuose ? Tai buvo Strūnos dvaras,apie kurį dažnai minėdavo Stasys Kadzevičius. Jis sakydavo, kad Strūnaitiškius, teisingiau būtų vadinti strūnaitiškiais. Juk iš tikrųjų mūsų seneliai, protėviai, ėjo lažą Strūnos dvare. Daug senbuvių teigė, kad mūsų protėvių gimtinė siejasi su Strūnos vardu. Neginčytinų įro-

dymų turėjo ir profesorius Č.Kudaba. Vadinasi, anksčiau minėtieji šaltiniai teikia pirmąsias žinias apie Strūnos dvarą, kuris priklausė Bielazerams ir galbūt pirmiesiems šeimininkams po Skirmanto.

Toliau remsimės A.Baliulio pateikta medžiaga:

„Yra žinoma, jog Lietuvos Didysis Kunigaikštis Aleksandras 1502m. Strūną atidavė Matviejui Mikitiničiui, Strūna atiteko dukrai (vardas nežinomas, tikriausiai Onai), ištekėjusiai už Petro Masalskio. Vėliau Strūnos dvaras atiteko Oginskiams. 1690 m. jį valdė Mykolojus Oginskis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kardininkas. 1724 m. Pranciška Oginskaitė Strūną, kaip kraitį atnešė Mykolui Masalskiui. 1768m. M.Masalskiui mirus, dvarą paveldėjo sūnus, Vilniaus Vyskupas Ignotas Masalskis. Pastarasis Strūną įkeitė Hilzenui. Po I.Masalskio mirties 1794m. Strūna tapo I.Hilzeno nuosavybe. 1797 m. I.Hilzenas Strūną dovanojo Juozui ir Tadui Mostovskiams. Šie išvykdami gydytis į užsienį, dvarą tvarkyti įgaliojo Kazimierą Platerį. 1809 m. Strūnos dvaras atiteko Juozo Mostovskio sūnums Edvardui ir Vladislovui. Jų rankose dvaras buvo iki XIX a. pabaigos. O dabar dar kartą sugrįžkime prie viso dvaro, tuo metu vadinamo Strūnaičiais, kartu visais palivarkais.

Taigi, kaip buvo minėta Strūnos arba Strūnaičių dvaras 1459m. priklausė Bielazarams. Jų valdos šiaurėje ribojasi su Cirkliškiu ir iš vakarų pusės su Sarių dvarais, kuriuos griežtai ribojo Meros upės vaga. Iš pietinės pusės siekė Šaikūnų dvarą (dabartinėje Baltarusijos teritorijoje). Paskutinysis šio dvaro šeimininkas buvo Svoilginas. Tačiau gretimi kaimai Rūdabestis, Kliusčionys, Rūdnia priklausė Strūnos dvarui. Iš rytų Strūnos dvaras ribojosi su Ramoniškės dvaro žemėmis. Dvaro pavadinimą tikriausiai reikia sieti su garsia Romancovų pavardę, kurį tuo metu plačiai buvo paplitusi. Paskutinioji šio dvaro šeimininkė buvo Daugelicha. Vėliau 1502m. Strūnaičių dvarą valdo M.Mikitiničius, po kurio mirties dvaras atitenka dukrai, ištekėjusiai už P.Masalskio.

P.Masalskis prieš valakų reformą praplėtė savo valdas link šiaurės, apibrėžė savo teritoriją naujai iškastą upės vagą(Keliasdešimt ha sausos žemės, kurioje įkurdino savo baudžiauninkus. O gretimais, vos už kelių šimtų metrų, atidarė plytinę(netoli dabartinės Strūnaičio mokyklos). Čia pat už kelių šimtų metrų prie N.Strūnaičio kaimo pradėjo naudoti ir statybinį smėlį. Plytinėje(ir dabar vadinama „Cegelnia" dirbo ne tik naujai įkurdinti strūnaitiškiai, bet ir viso dvaro bei Cirkliškio baudžiauninkai. Besikuriant aplinkiniams kaimams, taip pat ir Cirkliškio dvaro teritorijoje, krosnių statybai buvo naudojamos čia išdegintos plytos, kurios ypač pasižymėjo savo patvarumu. Jos

buvo gerokai plonesnės už dabartinę, bet kartu trigubai platesnės. Šių dienų krosnių mūrytojai jas labiau vertina negu šiandienines, ugniai atsparūs. Tai rodo, ir tas faktas, kad šios plytos iš kartos į kartą, net iki šių dienų naudojamos perstatant krosnis.
Valdant Strūnaičio (Strūnos) dvarą Oginskiams, kaip ir visoje Lietuvoje. Taip ir šiame dvare vyksta didelės permainos- valakų reforma. Strūnos dvaras padalijamas į atskirus palivarkus, prie kurių prijungiami jiems priklausantys, besikuriantys aplink kaimai. Strūnos centriniam dvarui atitenka didesnė dalis kaimų. Strūnaičio palivarkui- dalis Kasčiukų kaimo ir Senas Strūnaitis, kurį valdo Goldneriai. Gretimais, link rytų, net iki pat Ramoniškės valdų nusitęsė Skritutiškių dvaro žemės. Prie jų buvo prijungti Varniškės, Dvilonių (kartu su gretimais vienkiemiais bei kaimeliais) Šišniškių, Toleikų, Janavo, Akvieriškės kaimai. Palivarką valdė mums nežinomas dvarininkas. Tačiau pats dvaro pavadinimas tikriausiai siejamas su Skritutiškio pavarde, nes toje vietoje, kur įsikūrė dvaro centras, jokios gyvenvietės, netgi pastato anksčiau nebuvo. Tarp Skritutiškės ir Strūnos nusidriekė šilojai ir balingos dirvos, kurios priklausė Buktiškių palivarkui (Irgi reikia sieti su palivarko šeimininko pavarde). Jam priklausė Klašiškės kaimas su aplinkiniais vienkiemiais. Likusieji kaimai priklausė pačiam dvaro centrui- Strūnai, kurį valdė pats grafas Oginskis arba, tikriau sakant, jo pavaldinys. Pats Oginskis dvaro rūmų nebuvo pastatęs, nes Strūnoje negyveno. Tačiau pačiu dvaru ir jo palivarkais rūpinosi. 1690 m. Mikalojus Oginskis suvienija gretimus Sarių ir Cirkliškio dvarus bendrai vandens malūno statybai. Būtent prie Meros upės, kuri ribojosi su Sarių ir Cirkliškio dvarais. Cirkliškio dvarininkas užleidžia malūno statybai dalį savo žemių, kuri buvo šiaurinėje Meros upės pusėje. Rubežių nustato pagal buvusią Kūnos upės vagą, iki pat Ežeriškių kaimelio. Savo ruožtu Sariai palieka Strūnaičio palivarkui visą Kasčiukų kaimą. Malūnas su iš anksto paruoštais apskaičiavimais buvo pastatytas 5 metus. Juos paruošė inžinierius Juzefas Čiapas(lenkas). Patį malūno projektą sudarė bei visą malūno įrangą apskaičiavo ir numatė irgi inžinieriai - užsieniečiai. Prie malūno statybos dirbo visi trijų dvarų baudžiauninkai ir laisvieji valstiečiai. Kiek reikėjo darbo rankų, nesunku spręsti vien tik iš to, kad po malūnu beveik 5 arų plotas buvo išklotas 2 m. storio akmenų sluoksniu. Prieš malūną vandenį nukreipiantis pylimas irgi buvo sukrautas iš didelių akmenų ir užpiltas žemėmis (žvyru ir smėliu). Pastačius malūną ir dvi užtvankas, vanduo (upės vaga buvo nukreiptas kita, reikiama kryptimi).

Malūne buvo įrengta kruopščiai padaryta medinė įranga, kuri užsiliko net iki šių dienų, dvi poros didžiulių girnų. Vandens varomosios turbinos buvo atgabentos iš užsienio(Lenkijos). Malūno statybą rėmė, (finansavo) ne tik dvarininkai, bet ir valstybė. Dabar noriu apsistoti prie šaltinių, kurie neteisingai pateikė kai kurias žinias apie malūną ir patį Strūnaičio dvarą (buvusį palivarką).
Visų pirma paminėsiu B.Kvirklį.„Mūsų Lietuva" 1.t. 1989 m. 774 pusl. Šioje enciklopedijoje neteisingai paminėti(eilės tvarka) Strūnaičio dvaro dvarininkai: Bielazariai, Mastovskiai, Soltanai, Goldneriai, Labiencovai, Komarai. Turi būti: Bielazariai, Goldneriai, Hrebnickiai, Soltanas, Mastovskiai, Labincovas, Komarienė. Pradedant Soltanu yra neginčijamų įsakymu. Tai ant antkapių Strūnaičio bažnyčios rūsyje padaryti įrašai: V.Soltanas - 1831 m., K.Mastovskis- 1850 m. ir J.Mastovskis- 1885m. Apie Labiencovą ir Komarienę yra išlikę dokumentai.
Ten pat B.Kviklio paminėta, kad Strūnaičio bažnyčia ir malūnas pastatytas vienu metu esant dvaro šeimininkui Konstantinui Mastovskiui (1847-1849m.)
Dabar atsiverskime Jono Juodagalvio knygą „Švenčionių kraštas", kuri skirta mūsų kraštiečio pedagogo ir kraštotyrininko- publicisto veiklai atminti. Skyriuje - S.Kadzevičiaus publicistika- Strūnaitis, pažymėta dvarininkų eilės tvarka pagal B.Kviklio nurodytą šaltinį. Šio straipsnio pabaigoje parašyta:„Dar vienas minėtas statinys- tai Strūnaičio vandens malūnas, pastatytas iš akmens ir plytų XVIII a. gerokai senesnis už bažnyčią".
Taigi, kaip matome, tame pačiame straipsnyje yra pateikti duomenys, prieštaraujantys vieni kitiems (čia kalbama apie B.Kviklio pateiktas žinias). Išvada: J.Juodagalvis, ruošdamas šią knygą, jau mirus S.Kadzevičiui, pasinaudojo B.Kviklio pateiktais duomenimis.(šiuo atveju tik apie dvarininkus).
Dabar atsiverskime kun. Alfonso Merkio knygutę „Strūnaičio bažnyčios istorija" (1997m.) 12 psl. parašyta: „Paskutinė Strūnaičio dvaro savininkė ir fundatorių dinastijos įpėdinė buvo Elžbieta Komarova iš Mastauskų šeimos nusipirkusi šią vietą".
Turėtų būti: -E.Komarienė, perėmusi iš tėvo Labiencovo Strūnaičio dvarą kaip kraitį, o po tėvo mirties, pardavusi valstiečiams dalį- 1897m., kitą dalį-1910m.), bet iš karto visą dvarą 1898m.
Antras netikslumas:(16psl.) „Strūnaičio dvarą ir akmeninį vandens malūną, (pastatytą kartu su bažnyčia... Vadinasi vėl grįžtame prie B.Kviklio.

Dabar žvilgtelėkime į neseniai išleistą „Kultūros paminklų enciklopediją"(Rytų Lietuva) 1 t., kur vėl viskas kartojasi pagal B.Kviklį. Apie malūną paminėta, kad jame buvo įrengta 3 poros girnų, gelumbės vėlykla, buvo gaminami alkoholiniai gėrimai ir jaučių sukama kuliamoji mašina".
Pagal senbuvių pasakojimus, malūne buvo įrengta 2 poros girnų(tą patvirtina ir malūno brėžiniai) vilnų karšykla (tuo pačius galėjo būti ir gelumbės vėlykla), lentpjūvė. Bet kad malūną būtų įrengta alkoholinių gėrimų gamykla, o tuo labiau jaučiais sukama kuliamoji mašina, nieks negirdėjo. Ir iš viso, kurgi logika? Dėl ko būtų reikalingi jaučiai, jeigu, kuliamąją paprasčiausiai galėtų sukti vanduo ? Neseniai kreipėmės į šios enciklopedijos leidėjus, iš kur paimti visi šie duomenys? Atsakymas- visa medžiaga surinkta kraštotyrinės ekspedicijos metu. Tačiau reikia manyti, kad ir čia neapseita be B.Kviklio.

Dėl ekspedicijų taip pat kartais kyla abejonių. Seni žmonės dažnai supainioja pavardes, tuo labiau datas. Prieš keliolika metų Strūnaičio apylinkėse vykusios kraštotyrinės ekspedicijos metu, kuriam vadovavo istorikas Aloizas Petrašiūnas, vietos gyventojai daug ką nutylėjo arba iškraipė faktus. Ir tai visiškai pateisinama, juk sovietmečiu ne viską atvirai pasakojo apie okupacinius metus. Arba štai toks pavyzdys. Kai kurie strūnaitiškiai- senbuviai net nežinojo, iš kur valstiečiai paėmė dvaro pirkimui pinigų. Dauguma teigė, kad už dvarą visos skolos buvo apmokėtos jau 1924m. Tačiau šiandiena atsiradę dokumentai- tvirtai byloja, kad skolos buvo apmokamos net iki 1939 m. (iki sovietmečio). Ir maža to, pasirodo, kad skolų sąskaita už dvarą, galutinai uždaryta tik 1942 m. rugpjūčio mėn. uždarant Vilniaus Žemės banką, valstiečiai buvo priversti apmokėti ne tik kelių tūkstančių skolą, bet ir palūkanų procentus net iki paskutinės dienos. Ir tai paaiškinama. Juk tėvai, kurie patys mokėjo skolas, savo vaikams apie tai nesakydavo. Nenorėdami jiems užkrauti skolų naštos. Atseit, patys pirkome, patys ir apmokėsime.
O dabar vėl sugrįžkime prie malūno, kuris tapo visų trijų dvarų nuosavybe. Lygiagrečiai su malūno statyba, link Strūnaičio dvaro tiesėsi iš kaimyninių dvarų keliai. Iš Sarių dvaro buvo nutiestas(iškirstas miškas) kelias Peršaukštis-Ežeriškės-Strūnaitis. Vienoje vietoje, netoli Ežeriškių, buvo baudžiauninkų rankomis perkasta nemaža kalva. Ta vieta ir šiuo metu vadinama „žemakeliu". Iš Cirkliškio dvaro buvo nutiestas kelias per laukus link Šilinėnų (Tuo metu to kaimelio dar nebuvo). Perkirtus ties jais senąją Kūnos upės vagą, įsiliejo į dabartinį ke-

lią - Strūnaitis- Šilinėnai. Dar vėliau vystantis dvarų ir kaimų pramonei, šis kelias buvo nutiestas net iki Švenčionių miestelio. Iš aplinkinių kaimų link Strūnaičio iš viso buvo nutiesta 10 kelių. Iš jų buvo du pagrindiniai: Strūnaitis-Ežeriškės-Peršaukštis, kuris leido vystyti prekybą, įvežti ir išvežti prekes į didįjį kelią Švenčionys-Vilnius ir kelias Strūnaitis - Švenčionys. Strūnaičio palivarko palivarkas tapo dvarų pramonės centru. Goldneriai, šiaurinėje palivarko pusėje už upės užveisė didelį liepų, klevų parką ir sodą. Parko viduryje pasistatė gražų medinį dvarelį, kur dažnai suvažiuodavo aplinkinių dvarų šeimininkai. 1780 m. Strūnos dvarą paveldėjus Ignotui Masalskiui- Vilniaus vyskupui ir valdant Strūnaičio palivarką Jonui ir Konstancijai Hrebnickams, pastatoma Strūnaityje ant aukščiausios kalvos medinė nedidelė bažnytėlė. 1781m. yra laikomi Strūnaičio parapijos įkūrimo metai, kuriai priklausė visi Strūnos dvaro ir dalis Sarių bei Cirkliškio dvaro kaimų. Valdant Strūnos dvarą J.Hilzenui, Strūnaičio palivarkas atsiskiria nuo Strūnos ir tampa atskiru dvaru, kurį valdo Vincentas Soltanas.

Netrukus nuo Strūnos atsiskiria ir kiti buvusieji palivarkai.

Valdant Strūnaičio dvarą Soltanui, prie bažnyčios įkuriama pirmoji parapinė mokykla (1798m.). Tuo pačiu metu 1797m. Hilzonas Strūnos dvarą jau be palivarkų dovanoja Cirkliškio dvaro dvarininko Mastovskio sūnums Juozui ir Tadui. Jie Strūnoje pasistato nuosavą vandens malūną Skretutiškės dvaras taip pat įrengia nuosavą vandens malūną. Strūnos buvęs dvaras jau tampa Cirkliškio dvaro palivarku. Tačiau, kaip pamatysime vėliau, šis dovanotas palivarkas Mostovskiams- kaip „vežimas be ratų". Atskirtas nuo Cirkliškio ir iš visų pusių suvaržytas aplinkinių dvarų. Valdant Strūnos palivarką Juozo Mostovskio sūnums Edvardui ir Vladislovui, buvo bandyta jį praplėsti iš smunkančios į skolas Vincento Soltono sąskaitos. Tačiau tuo metu buvęs Švenčionių apskrities teisėjas Konstantinas Maslovskis buvo apsukresnis. Prasiskolinusio Soltano dvaras patenka į Maslovskio rankas. Mastovskiai vis dar nepraranda vilties susigrąžinti buvusio Strūnos dvaro valdas, tačiau ir Maslovskio užmojai dideli: Jis savo dvarui skiria didelį dėmesį ir siekia jos valdų praplėtimo. Tvirtai pozicijas sutvirtina naujai pastatyta mūrinė bažnyčia. Įsigyja daug draugų tiek valstybinės veikėjų, tiek valstybės veikėjų, tiek ir dvarininkijos tarpe. Draugystės ryšiai siekia net užsienį. Nors pats gyveno Švenčionyse, bet dažnai lankydavosi ir savo dvare. Čia suvažiuodavo aplinkinių ir tolimesnių dvarų dvarininkai. Rengdavo didelius piknikus. Lošdavo kortomis. Ypač plačiai buvo pagarsėjęs piknikas, surengtas naujos bažnyčios pašventinimo proga. Senbuviai pasakojo, kad

buvo iš tolimiausių kraštų suvažiavę kunigai ir vyskupas. Visi čia pat netoli bažnyčios įkurtame parke- beržyne linksminosi, skambėjo iki pat išnaktų prie degančių laužų muzika ir dainos. Tą dieną po bažnyčios pašventinama Mastovskio paliepimu netoli bažnyčios esančioje smuklėje (karčemoje) buvo vaišinami ir aplinkinių kaimų valstiečiai (papasakojo Čičelių kaimo gyventojas Steponas Masevičius, kurio tėvas dar gerai prisiminė, kaip buvo statoma bažnyčia). Bažnyčios statyboje dalyvavo visi aplinkiniai kaimai(iš visos parapijos). Su jaučiais ant paprastų vežėčių, specialiai pritaikytų tempti akmenims, visos parapijos valstiečiai turėjo atidirbti po 2 dienas per savaitę. Baudžiauninkai po 4. Tačiau už darbą Mastovskio paliepimu, buvo apmokama. Todėl daugelis valstiečių atidirbdavo ir daugiau dienų. Keletą žodžių apie plytinę. Bažnyčios statybos metu, plytinė dirbo ištisą parą dviem pamainomis. Taip pat padidintais tempais plytos buvo deginamos ir malūno statybos metu. Plytinėje nuolat dirbo apie 50 žmonių. Strūnaičio dvaras augo, klestėjo. Iš užsienio buvo gabenama įvairiausia žemės ūkio technika. Padargai, kūlimo mašinos, kurie buvo nuomuojamos ir šiam dvarui priklausantiems kaimynams. Kiek sunkiau sekėsi Skretutiškės ir Buktiškių dvarams, kurių valstiečiai mieliau eidavo dirbti į Strūnaičio dvarą.
Buktiškių dvarelis smuko žemyn, nes dirbamos žemės buvo blogos, daugiau balingos. O ir žmonoių joms įdirbti nepakanka todėl, jos buvo nuomuojamos valstiečiams arba parduodamos. Kelis valakus prijungė prie Strūnos palivarko ir Skritutiškės bei Strūnaičio dvarų. Paskutiniais gyvavimo metais iš buvusio Buktiškio dvaro teliko tik nedidelis palivarkėlis (sodyba), kuris priklausė stambiems ūkininkams Steckams. Skretutiškės dvaras taip pat birėjo į „gabalus". Nemaža dalis žemių atiteko stambiam ūkininkui- Pipcevičiui, kuris ant kalvos pasistatė sodybą, užveisė sodą. Aplinkiniai gyventojai šitą sodybą ir aplink esančias žemės vadino Švenciankos dvaru. Žemės buvo blogos, kalvotos. Žemumose- drėgnos, balingos, o aukštumose- molingos, ir iš jų mažai naudos teturėjo, todėl pradėjo verstis žuvininkystę. Ties upeliu buvo įrengęs keletą tvenkiniukų ir juose augino karosus, karpius ir kitas žuvis.
Skretutiškės dvaras neteko ir didelio Dvilonių kaimo, kartu su dviem ežerais. Skerdžiaus ir Barškėčio(taip pat jie buvo vadinami tarpukaryje). Baudžiavos laikais šie ežerai buvo vadinami „Erekšt", „Kovalčiukų". Pagal senbuvių pasakojimus Dvilonių kaimas ir minėtieji ežerai buvo pralošti kortomis Cirkliškio dvaro savininkui grafui Edvardui Mostovskiui. Vėliau Mostovskis juos pralošė dvarininkui Konstantui Mastovskiui. Pastarajam Mostovskis buvo pralošęs ir Cirkliškio ežerą. Aš rašau: kad šie visi ežerai buvo pralošti. Taip. Tai tikra tiesa. Šie minėtieji ežerai

pereinėjo iš vieno šeimininko į kito nuosavybę. „Pralošti"- tas pats, kaip dykai padovanoti ar atiduoti. Tokius terminus minėjau ir anksčiau. Tačiau, tai abejotina. Dėl svetimų akių, galbūt ir buvo „pralošta" ar dykai „dovanota"... Tačiau prisiminkime mūsų senolių žodžius, kurie sakydavo:„arklys arkliui nugaros dykai nekaso". Todėl daugelis senbuvių tokių dvarininkų „dosnumu" abejojo. Tuo labiau Mostovskio ir Maslovskio tarpusavio santykiais, tarp kurių buvo ne tik draugystės ryšių, bet galėjo ir iš tikrųjų juos sieti tiek artimi, tiek ir tolimi giminystės ryšiai. Paimkime Strūnaičio aplinkinių kaimų gyventojus. Chadzevičiai kilę iš Ropiškės kaimo, o jau persikėlę į Strūnaitį, kai kurie tapo Kadzevičiais, Povliukevičiai-iš Ziboliškės tapo Pauliukevičiais, Lavrukėnai- Laurukėnais, netgi Laurais ir t.t. Taigi, viena raidelė, galėjo pakeisti ir mūsų minėtų grafų Masalskių, Maslovskių ir Mostovskių pavardes. Kas žino, gal kada taip ir buvo. Bet tai jau istorikų reikalas, o šiandiena pakalbėkime apie grafą Edvardą Mostovskį, kuris tuo metu valdė kaimyninį Cirkliškio dvarą.

Kaip jau minėta, 1809 m. tėvo Juozo laikais, Edvardui ir Vladislovui buvo atitekęs ir Strūnos palivarkas, kuris jų rankose išbuvo net iki XIXa. pabaigos. Vladislovo tolesnis likimas nežinomas, tačiau manoma, kad jis iki pat XIXa. pabaigos rūpinosi tik Strūnos palivarku, nes kalbant apie to meto Cirkliškį, jo vardas daugiau nebuvo minimas. Trumpai apie pačio dvaro kilmę. Sprendžiant iš turimų šaltinių, bei legendų užuominų, Cirkliškio dvaro pradžia siejasi su jos teritorijoje esančiu Perkūno piliakalniu ir jo papėdėje įsikūrusią senovinę gyvenviete, kuri tuo metu priklausė Nalšios kunigaikščiui Daumantui. Aukštai kalvoje buvo įrengta gynybinė pilaitė, kurios rytinėje pusėje palei Meros ir Kūnos upių slėnį buvo plačiai nusidriekusios pelkės, kurios kryžiuočiams, buvo sunkiai prieinamos. Vėliau, praradus pilaitei gynybinę reikšmę, (įveikus ordino galybę) jos papėdėje įsikūrusi gyvenvietė virsta dvaru. O gretimais prie svarbaus kelio(Švenčionys-Vilnius) sparčiai auga Švenčionių miestas, kuris vėliau tampa valsčiaus, apskrities, rajono centru. Seni šaltiniai nurodo, kad Cirkliškio dvaras, o tuo pačiu ir Švenčionių miestas, kurį laiką priklausęs Didžiajam Kunigaikščiui Vytautui, kuris Švenčionyse Lietuvos krikšto proga buvo pastatęs medinę bažnyčią. Po Vytauto dvaras pradeda ilgą kelionę per daugelio savininkų rankas. Bene pirmieji po Vytauto Cirkliškį valdo Goštautai. Paskutinis iš jų S.Goštautas, Trakų vaivada, kuris buvo vedęs Barborą Radvilaitę. 1542m. mirus Goštautui,

Radvilaitė išteka už Žygimanto Augusto (dvaras lieka jos nuosavybėje). Mirus Radvilaitei, dvaras atitenka Radvilų giminaičiams, kurie jį valdo net iki XVIII a. Manoma, kad po Radvilų Cirkliškis atiteko Chominskiams. Vienas iš jų minimas kaip Juozo Mostovskio amžininkas ir bendramintis.

Kadangi Cirkliškio dvaras vertinamas pagal iki šių dienų išlikusį klasicizmo (architektūros) ansamblį, vertėtų apsistoti ir prie šios temos. Iki Edvardo Mostovskio laikų apie buvusią dvaro architektūrą, žinių neišliko. O galbūt ir negalėjo išlikti, nes mūriniai pastatai (plytų ir akmenų) pradėti statyti dvaruose tik XVIIa. pabaigoje. Tačiau esančio dvaro teritorijoje parkas siekia net kelis šimtmečius anksčiau. Kas šiam parkui davė pradžią šiandiena duomenų neturime, tačiau jo „žydėjimo" metai kaip tik siejasi su Edvardo Mostovskio valdymo metais.

Ilgai, prie šio parko neapsistosime, nes apie jį jau ne kartą rašyta spaudoje. Tačiau pagrindinius šio parko vystymosi etapus vertėtų priminti tuo labiau, kad Cirkliškio parkas laikomas seniausiu respublikoje gamtos paminklu(kartu su piliakalniu). Pirmieji,(ir galbūt vieninteliai) tuo metu apie Cirkliškio parką duomenys mus pasiekė grafo E.Mostovskio amžininkės Gabrielės Puznyninos dėka, kuri buvo ir svarbiausia(kuriantis ansambliui) liudininkė, aprašiusi prisiminimus savo knygoje. Joje rašoma:„rūmai statyti pagal Vienos architekto projektą paliekant kaip atminimą vaikams jos motinos) (turima omenyje Edvardo motiną Domicelę) sumanymu užveistą parką ir sodą". Tuo rementis nustayta, kad būtent Domicelė ir buvo rūmų bei parko statybos iniciatorė(mirusi 1823m.). Patys Mostovskiai buvo kilę iš Lenkijos, o E.Mostovskis išėjęs mokslus Vienoje. Todėl ir visi šio ansamblio išplanavimai nebūdingi to meto Lenkijai ir sulenkėjusiai Lietuvai. Jie pasižymėjo racionalumu, praktiškumu. Todėl E.Mostovskis buvo vadinamas „Vienos ūkininku".

Rūmus Puznyna mini jau visai užbaigtus 1834m. Tačiau reikia paminėti vieną detalę. Puznyna savo knygoje mini, kad mirus Domicelei Mostovskienei, dvaras parkas nebuvo užbaigtas, nes jos sūnus, Edvardas buvo pasižymėjęs savo taupumu. Valdant E.Mostovskiui pagal klasicizmo stilių buvo pastatyti centriniai dvaro rūmai, ūkiniai pastatai, arklidė, kalvės, ledainė. Pasodinta link rūmų paprastųjų klevų ir mažalapių liepų alėja. E.Mastovskis valdė(išskyrus Strūnos palivarką) 4363 dešimtinės žemės. Jo amžininkai liudėjo apie Edvardo sėkmingą šeimininkavimą,draugiškus santykius su kaimyniniais dvarais ir netgi gerus santykius su carinės Rusijos valdžia. Truputį su carine valdžia

santykiai pakriko 1831m. sukilimo metu, tačiau tai tik prielaida, nes ilgametis Mostovskio buvimas Švenčionių apskrities bajorų vadu (o 1840m jis net buvo išrinktas Vilniaus gubernijos bajorų maršalka už diplomatinį taktą, išsilavinimą, sumanų ir turtingą ūkininkavimą) leidžia manyti, kad jam keliai buvo atviri. Šiandiena visiškai aišku,(tai neneigė ir profesorius Č.Kudaba), kad E.Mostovskis artimiausiu laiku ketino visą buvusį Strūnos dvarą, su jo palivarkais, o taip pat ir Sarių prijungti prie savo dvaro valdų. Tai dar kartą įrodo „praloštas" Cirkliškio ežeras, esantis parko teritorijoje (pačioje dvaro širdyje). Jis laisvai minipuliavo savo dvaro žeme ežerais ir t.t. turėdamas omenyje, kad visa tai su laiku, vistiek taps jo nuosavybe. Jo planai užmojai buvo gigantiški. Daug ko mes šiandiena apie jo ateities planus nežinome ir turbūt niekada nesužinosime. Tai turėjo paaiškėti tik po visuotinio valstiečių sukilimo,(jeigu jis būtų pasibaigęs laimingai). O šita mūsų dvarininkija labai troško, dėjo daug vilčių ir negailėjo pinigų ruošdama ir apginkluodama sukilėlių būrius. Patys šiems sukilėliams vadovavo. Deja, viskas pakrypo kita vaga. Pralaimėtas 1863 m. valstiečių sukilimas ne tik sugriovė visus Lietuvos dvarininkijos planus, bet ir buvo dvarų saulėlydžio pradžia.

5. DVARŲ SAULĖLYDIS

„Vieną dieną dvaran atėjo linksma žinia, jog jau panaikinta baudžiava, ir žmonės jau visi laisvi. Kas tik ką dirbo dvare, metė visi savo darbą ir ėjo būriais dainuodami, šūkaudami, kaip niekados lyg, rodos kokia revoliucija įvyko. Žmonės iš to džiaugsmo, net verkė, o kiti dainavo ir šaukė, kaip proto netekę. Svinteriavičiaus dvaro ponas Kuoska tik lakstė po kambarius, galvą rankomis susiėmęs, ir vis plaukus nuo galvos draskydamas šaukė „Bože moj. Bože moj". Paskui visai nebeteko proto ir buvo išgabentas į Vilnių(bepročių ligoninę). Šitie žodžiai iš pačių paskutiniųjų baudžiavos dienų"(J.Cicėnas „Dvaruos praėstos dienos".).

Kaip matome iš šių J.Cicėno publikuotų eilučių, baudžiavos panaikinimas buvo tolygus ir dvarų egzistavimui, nes baudžiauninkai buvo pagrindinė nemokamo darbo jėga dvarininkų žemėse.

Todėl trumpai apsistokime prie baudžiavos panaikinimo istorijos. Kaip žinome iš senų istorinių šaltinių, baudžiava aukščiausią lygį buvo pasiekusi Prancūzijoje (tai buvo ir didžiausios prancūzų revoliucijos (1789m.) priežastis). „Prieš revoliuciją, baudžiauninkai negalėjo pjauti savo lauke rugių, kol dvarininko kurapkos neišperėdavo vaikų. Kad rugiai, dėl kurapkų, dažnai ant kelmo išbyrėdavo ir vargšas baudžiauninkas likdavo su šeimyna visiems metams be duonos. („Baudžiauvos panaikinimo sukaktuvės" ("Vilniaus kalendorius" -1932m.). „Po 1789m. revoliucijos, Prancūzija buvo paskelbta Respublika,nuteistas mirtim karalius,ir visi baudžiauninkai paleisti iš baudžiavos" (ten pat). Kaip matome, pirmiausia baudžiava buvo panaikinta Prancūzijoje. „Ta žinia, nors tais laikais nebuvo nei telefonų, nei telegrafų- greitai pasklido po visą Europą - visur sukeldama kalbas apie Prancūzijos valstiečių atpalaidavimą iš dvarų. Pagalios garsus karo vadas, Napoleonas, kariaudamas su svetimomis valstybėmis, visur, kur tik užimdavo žemes, tuo jau naikindavo baudžiavą. Netgi visi Napoleono armijos pasiekimai aiškinami, kad jo kareiviai, kaudamiesi su priešu, žinojo, kad jie kovoja dėl laisvės,kai tuo tarpu priešo valdžia, susidedanti iš ponų, kaip tik buvo žmonių pavergimo simbolis, ženklas. Todėl Napoleono kareiviai su neapsakytu entuziazmu ėjo į mūšius ir juos dažniausiai laimėdavo.

Ši žinia buvo baisi mūsų krašto dvarininkams, nes, pavyzdžiui, 1807m. Napoleno įsteigtoj Varšuvos kunigaikštijoj, kuriai buvo priskirta ir

Lietuvos dalis - buvo panaikinta baudžiava, ir baudžiauninkai iš dvarų paleisti. 1812m. užėmus Napoleonui visą Lietuvą, dvarininkai, žinodami Napoleno nusistatymą, puolė jį prašyti nenaikinti baudžiavos, bet Napoleonas atsakė, kad jų prašymas nieko nepadės- baudžiava bus panaikinta " (A.Janulaitis „Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje" 1929m.).
„Baudžiavos panaikinimo klausimas buvo keliamas Lietuvoje 1817-1819m. Tačiau šios problemos taip ir pasiliko tik seimelių posėdžių protokoluose. Didelę viltį valstiečiai siejo su 1848m. (vadinamais- „tautų pavasariu", kai Vakarų Europos valstybės sukilo (prasidėjo socialinis judėjimas) prieš nepakenčiamą režimą.

Nors Rusijos caras Nikolajus I ir bandė užgniaužti laisvės skverbimąsi į savo valdas, tačiau jo pastangos nuėjo veltui. Ypač tai išryškėjo 1855m. rusų-turkų karo metu, kurie aiškiai parodė, kad jeigu Rusija nepradės reformuotis- jos padėtis darysis be išeities. Karo metu Nikolajus I numirė (pasakojama, kad buvo nunuodytas).
Į sostą įžengė jo sūnus Aleksandras II, kuris buvo plačiai žinomas, kaip baudžiavos panaikinimo šalininkas. 1856m. išleistame manifeste apie Krymo karo užbaigimą, neaiškiai pasisakė apie Rusijos gyventojų lygybę. Tarp dvarininkų kilo bruzdėjimas. Jie įvairiai aiškino minėtą manifestą, įžiūrėdami jame mintį, kad gali būti panaikinta baudžiava. Todėl didelis baudžiavos šalininkas, Maskvos gubernatorius Zakševskis, atvykus carui į Maskvą vainikuotis, visur susirinkusiųjų bajorų vardu prašė carą „nuraminti " bajorus, kad baudžiava nenaikinama. Caras pasakė bajorams didelę kalbą ir pareiškė, kad baudžiava... bus panaikinta. Po to dvarininkams nieko daugiau nebeliko, kaip arba patiems „pasisiūlyti" panaikinti baudžiavą, arba laukti caro įsakymo.
Lietuvos bajorų „pasiūlymu" 1857 m. lapkričio 20d. caras leidžia Lietuvos apskrityje kurti baudžiavos panaikinimo komitetus. Po kiek laiko buvo įsteigtas visai Rusijai vienas komitetas Petrapily, kuris turėjo vienodinti ir lyginti įvairių gubernijų bajorų parengtus projektus. 1861m. vasario 19d. išėjo oficialus caro Aleksandro II mannifestas apie baudžiavos panaikinimą". Pirmiausia baudžiava Lietuvoje buvo visiškai panaikinta valstybiniuose dvaruose, oficialiai privačiuose dvaruose, baudžiava galutinai panaikinta 1863m. Mūsų krašte (Strūnaičio, Cirkliškio ir Sarių dvaruose visiškai nuo baudžiavos buvo atleisti valstiečiai 1864-1865m., kai numalšinus lenkų ir lietuvių bajorų (prie kurių prisidėjo ir valstietija) sukilimą, ir aplinkiniai kaimai,

gyvenvietės buvo masiškai apgyvendintos iš Rusijos atvykusių emigrantų. Šie rusai-emigrantai tapo buvusių baudžiauninkų pakaitalu ir buvo vadinami samdiniais. Kalbant apie visuotinį 1863m. sukilimą, manoma, kad viena iš pagrindinių priežaščių buvo caro išleistas manifestas, ir formuojant sukilėlių būrius, kuriuose daugiausia dalyvavo valstiečiai ir baudžiauninkai, kuriems didelę įtaką darė jų dvarininkai, nes tikėjosi ne tik išsilaisvinti nuo baudžiavos, bet ir kitų privilėgijų, kurių bajorija savo pažadais nešykštėjo.
Strūnaičio dvaro savininkui Konstantinui Maslovskiui 1850m. mirus, dvaras perėjo į jo sūnaus Joachimo Maslovskio nuosavybę. Jo tėvo pastatytame palivarkė (dvarelyje), kuriame Konstantinas ir praleido paskutines savo gyvenimo dienas, dažnai rinkdavosi, (suvažiuodavo) bajorija.
Kaip teigia senbuvių iš kartos į kartą perduodami tų dienų prisiminimai, tie suvažiavimai virsdavo tikromis „orgijomis". Buvo lėbaujama, lošiama kortomis. Tačiau tai tik prielaida. Joachimas buvo charakterizuojamas, kaip sumanus, darbštus dvarininkas - ūkininkas, nors pats visus ūkio reikalus buvo patikėjęs savo „ekonomei". Naujų pažiūrų, visokeriopai apsišvietęs Joachimas daugiau buvo linkęs prie politikos. Švenčionyse buvo įsteigęs biblioteką, ėjo atsakingas pareigas ir turėjo daug įtakingų draugų ne tik tarp bajorų(dvarininkų), bet ir tarp einančių svarbias valstybines pareigas. Taip buvo charakterizuojamas ir jo amžininkas, bendramintis - Cirkliškio dvaro savininkas - Edvardas Mostovskis. Tai leidžia manyti, kad tokios dvarininkų „sueigos", buvo daugiau „politinio" pobūdžio, nuošaliau nuo caro pareigūnų akių. Todėl neatsitiktinai, ruošiant sukilimą šiame krašte, Strūnaitis tapo savotišku „centru". Būtent čia buvo formuojami, apginkluojami sukilėlių, kurių veiklos zona buvo Strūnaičio, Cirkliškio ir Sarių dvarai ir siekė net iki pat Pabradės. Tai paaiškinama tuo, kad sukilėliai barovosi prie pagrindinio Švenčionių-Vilniaus kelio, kuriuo vyko didelis caro kariuomenės-kazokų-judėjimas. Numalšinus sukilimą, kaip ir daugelis sukilimo iniciatorių bei rėmėjų, J.Mastovskis buvo ilgam ištremtas į Sibirą(Tobolską). Tuo pat metu buvo ištremtas ir Edvardas Mostovskis, kuris, atseit, prasidėjo prie sukilimo, tik 2000 rub. parama. Tačiau reikia mamnyti, kad jis prie sukilimo prisidėjo, ne tik tuo. Juk jis buvo artimiausias Joachimo draugas, kuris sukilimo metu vadovavo visam Švenčionių apskrities sukilimo komitetui.

Po Joachimo tremties Strūnaičio dvarą užvaldė (tikrąja ta žodžio prasme) buvęs caro kariuomenės pėstininkų pulko generolas Janas Labincovas, kuris ypač pasižymėjo žiaurumu. Nors ir tai tik prielaida, nes pats Laleincovas, kaip ir jo visa šeima gyveno Vilniuje. Į Strūnaitį atvažiuodavo retai, nes Vilniuje ėjo valstybines pareigas. Dvarą valdė jo patikėtiniai, todėl apie jų savivalę valstiečių bei samdinių atžvilgiu, galėjo ir nežinoti. Ištekėjus jo dukrai Elžbietai, Strūnaičio dvaras, kaip kraitis atiteko Komarams. Tai sena, plati ir garsi grafų Komarų giminė, plačiai paplitusi Lietuvoje. Komarai, kilę iš Ukrainos, Lietuvoje dvarus (o jų buvo priskaičiuojama iki dešimties) pradėjo valdyti jau nuo XVIIIa. pabaigos (Lietuvą prijungus prie Rusijos). Vienas iš jų plačiai žinomas priklausęs Kostantui Komarui Raguvėlės dvaras, kuris kaip žinoma jau priklausantis šiuo metu Komarų giminaičiams. Pagal esamus dokumentus, Strūnaičio dvaras, kaip priklausantis E.Komarienei, užregistruotas 1874m.VIII 5d. Patys Komarai Strūnaičio dvare negyveno (Jie gyveno nuosavame dideliame dvare Šumske). Dvarą valdė ankstesnieji Labincovų patikėtiniai). Yra žinoma, kad Elžbieta Komarienė su vyru Strūnaičio dvarą aplankė (apžiūrėjo) tik vienintelį ir paskutinį kartą, surašant perdavimo jai aktą.

1980m. mirus Janui Lubincovui, Elžbieta nutaria Strūnaičio dvarą parduoti ir viešai apie tai paskelbia spaudoje. Tačiau iškelia sąlygą, kad dvaras parduodamas ne dalimis, bet visas iš karto (500ha plotas). Išskyrus tik bažnyčiai priskirtas žemes(apie 5ha) ir ūkininkui Antonui Baičiui (apie 1,5 valako), kuris jau savo žemės nuosavybę turėjo dar K.Mastovskio laikais. Todėl oficialiai pasrduodamas dvaras buvo laikomas nuo 1890m. iki 1898m. vasario 16 d. kai 15 ūkininkų į rankas gavo dvaro pardavimo-pirkimo aktus, visą sumą apmokėjo Elžbietai 42600 rublių sidabru. (Vien malūnas buvo įvertintas 6000 rub.). Valstiečiai visą reikiamą suma paėmė iš Vilniaus Žemės banko, užstatydami bankui visą dvaro nekilnojamą turtą. (514 dešimtinių(ha) žemės kartu su dviem ežerais, senu parku- beržynu, vandens malūnu su tvenkiniu, buvusia karčiama , ir visais trobesiais. Iš viso per griežtai nustatytus terminus valstiečiai įnešė į Žemės banką, kartu su procentais, apie 50000rub. 14 dešimtinių prie perkamos žemės buvo prijungta jau perkant dvarą. Šis žemės plotas prijungtas buvo iš Cirkliškio dvaro žemių, kuris dar K.Mastovskio ir Joachimo, pagal išlikusius dokumentus buvo anksčiau „nupirktas" ar „išloštas".

Kaip jau minėta, dvaro pardavimo- pirkimo procesas prasidėjo 1890m. Tai paliudijo ir naujakuriai Šiaudiniai, kurie Strūnaičio dvare įsikūrė jau pirmaisiais metais (drauge su rusais- samdiniais vienoje troboje, tik kitame namo gale). Šiaudiniai, kaip ir kiti valstiečiai: Pavlovičiai, Matekvičiai, Krūminiai (tik Gasparavičius iš Dūkšto) buvo kilę nuo Daugėliškio. Kadangi jie buvo ne vietiniai, Juozas Šiaudinis jiems ir atstovavo perkant dvarą. Kita pirkėjų pusė buvo vietinės parapijos: Grockiai iš Kusliškės, Sauliai ir Stakelos iš Miežionių, Čičeliai- iš Čičelių, Lavrukėnai ir Pavliukevičiai-iš Zibolišk ės, Chadzevičiai -iš Ropiškės ir vėliau Jokūbėnas A.- iš Daumilų km. Tuo pačiu dvarą pirko J.Čibiras ir M.Kalvelis, tačiau vėliau persigalvojo, ir savo žemes perdavė anksčiau minėtiems valstiečiams. Visa žemė buvo iš anksto apmatuota rėžiais, pagal sumokėtą sumą, tik beržynas, malūnas su tvenkiniu, du ežerai, karčiama ir likusieji trobesiai liko bendra visų valstiečių nuosavybe.

Caro valdžia tuo metu draudė dvarininkams pardavinėti žemę, o tuo labiau visą dvarą iš karto paprastiems valstiečiams. Tačiau tam turėjo įtakos rusų kariuomenės atsargos generolo J.Labincovo ankstesni nuopelnai, na ir, žinoma, Kamarų įtaką. Tačiau reikia paminėti, kad šis pardavimas nebuvo lengvas, tuo labiau patiems pirkėjams. Parduodant ir perkant dvarą, buvo pritaikytos pačios sunkiausios sąlygos. (Įvairūs valstybiniai mokesčiai ir palūkanų procentai). Tai aiškiai matyti pažvelgus į to meto 1895m. leidžiama Peterburge savaitraštį „Rus" „Рус ", kuriame (20 Nr.) išspausdintas skelbimas, kad pagal teismo nuosprendį varžytinėse yra parduodamas Mogiliovo srytyje dvaras; žemės, miškai, pastatai, iš viso 1160 desentinų, užstatytas Maskvos žemės bankui 47000 rublių sumai. Tačiau įskaitant visas teismo išlaidas ir palūkanų procentus, pradinė pardavimo kaina nustatyta 67,000 rub. Priedo pažymima, kad perkant dvarą, reikia vietos gubernatoriaus atskiro leidimo.(Tai irgi siejasi su mokesčiu). (Tas pats buvo taikoma ir Strūnaičio dvarui).

Iš to galima spręsti, kad caro okupuotame krašte, pirkimo sąlygos buvo dar labiau apsunkintos. Taip ir pažymėta dokumentuose,-„parduotas sunkinančiomis sąlygomis". Šios skolos strūnaitiškiams tęsėsi ištisus dešimtmečius ir, kaip jau minėjau, galutinai skolų sąskaita uždaryta tik 1942 m. VIII.11 d. Valstiečių nupirkto dvaro reikšmė neabejotinai didžiulė. Visų pirma, tapus valstiečiams buvusio dvaro šeimininkais, susikūrė kaimas, o žemės, gražus parkas - beržynas, ir svarbiausia didelis vandens malūnas su tvenkiniu, sovietmečio metais buvo

apsaugotas nuo nacionalizacijos (su valstybinimo), ko neišvengė kaimyniniai dvarai. Na, o tolesnį šių dvarų likimą mes jau žinome. Taigi, kaip matome Strūnaičio dvaro istorija pasibaigė jau prieš šimtmetį, tačiau kaimyniniems dvarams ir kaimams turėjo įtakos dar ilgus dešimtmečius. Viena iš jų, tai dvarų pramonė, kuria, kaip anksčiau naudojosi aplinkiniai kaimai. Tai malūnas su įvairia grūdų apdirbimo įranga ir lentpjūvė. Panaikinus baudžiavą, ir netekus dvarininkui Labincovui nemokamos darbo jėgos buvo sustabdytas darbas Strūnaičio dvare plytinėje, nors gero statybinio molio ištekliai dar nebuvo išnaudoti. Perkant dvarą, dar buvo užsilikusi ir plytų degimo krosnis, bei kiti pastatai. Tačiau šios plytinės moliu dar ilgai naudojosi Strūnaitiškiai, net iki sovietmečio.

Nemažą pelną malūnas teikė ir po baudžiavos panaikinimo. Dvarų pramonė kasmet tiekdavo dvarininkams, tuo pačiu ir valstybei, apie 40% visų gautų pajamų. Po baudžiavos panaikinimo, netekus nemokamos darbo jėgos, kaimams atsiskyrus nuo dvarų, tuo pačiu ir žemių, kurios buvo atiduotos, šių kaimų valstiečiams(žinoma už išsimokėjimą arba atidirbimą), dvarų pramonė neteko ankstesnės reikšmės. Tačiau tai trūko neilgai. Pradėjo kurtis kooperatyvai, kurių steigėjai buvo dvarininkai. Žinoma, ir nauda jiems buvo didesnė. Truputį iš kooperatyvų istorijos, arba kaip buvo vadinama - kooperacinės bendrovės.

„Senovės žemės ūkyje žmonės pasigamindavo beveik visa tai, ko reikėjo šeimai pragyventi ir žemei dirbti. Tik vėlesniais laikais pradėjo vystytis ir augti apyvarta tarp kaimo ir miesto, tai yra ūkininkas pradėjo daugiau gaminti maisto produktų rinkai ir daugiau pirkti pramonės gaminių. Šitiems mainams atlikti atsirado daug tarpininkų, prekybininkų, kurie už tarpininkavimą paimdavo sau nemažą pelną. Toks pirklių patarnavimas stipriai trukdė prasigyventi ūkininkų luomui. Ir buvo tik vienintelė išeitis: patiems ūkininkams organizuotai savo produktus parduoti tiesiai vartotojams, ir iš pirmų rankų nusipirkti pramonės gaminių.

Šis aiškus reikalas ne taip jau greit buvo suprastas, o jei ir suprastas, tai pasirodė ne taip greit įgyvendinamas.

Gerais senais laikais, o neretai ir dabar, didesnius ūkiškus darbus lietuviai atlikdavo bendromis jėgomis- talkomis. Eidavo vienas kitam į talką mėšlą vežti, linus rauti, linus minti ir kitus darbus atlikti. Talkos tikslas - savo jėgomis padėti artimam kaimynui. Naujų laikų ūkiui toji talka arba pagalba turėjo pasireikšti ne tik tarp arti-

mų kaimynų, bet ir turėjo apimti jau žymiai didesnes apylinkes ir pagaliau turėjo išaugti į valstybinio masto tarpusavio pagalbos organizaciją. Sutelktinis darbas tarpusavio pagalbai vadinamas kooperaciją". („Lietuvos kooperatijos jubiliejus" (Ūkininko žodis". 1938. Nr.9)

„Kooperatinis judėjimas Lietuvoje prasidėjo dar rusų laikais, maždaug prieš 60m., kada Žemaičių dvarininkas Ivanavičius įsteigė Kelmėje ir kitur kelis vadinamus „krikščioniškus kromus", panašius į dabartines vartotojų bendroves. Todėl Ivanavičius yra laikomas pirmuoju kooperatinio judėjimo Lietuvoje pionieriumi. Tie „kromai" teveikė tik apie dešimtį metų, nes žmonės tada buvo mažai susipratę, kad galėtų savarankiškai tvarkyti savo ūkio gyvenimą. Maždaug tuo pačiu laiku atsirado Lietuvoje ir kredito kooperatyvai. Pirmas buvo įsteigtas 1871m. Paberžėje." („Lietuvos kooperacija" („Vilniaus kalendorius" 1935 m.)

Kaip matome, kooperatyvams pradžią padarė dvarininkija. Visų pirma šios naujovės buvo įdiegiamos, skatinamos jau panaikinus baudžiavą, kai pradėjo plačiau vystytis valstiečių žemės ūkis. Tačiau, kaip jau minėta, šios naujovės valstiečių nebuvo suprastas. Gal kitaip ir negalėjo būti, nes kaimietis toliau savo žemės rėžių nieko nematė. Neužmirškime, kad tuoj pat po baudžiavos panaikinimo buvo užgniaužta lietuviška spauda. Tuo metu „Aušra", „Varpas" paliesdavo kooperacijos klausimus, tačiau lietuviška spauda retai tepasiekdavo varganą valstiečio lūšną. Tuo labiau, kad ir pačiose lūšnose mažai kas temdavo skaityti. Lietuviškų mokyklų visai nebebuvo. Lietuvoje visas žemės ūkio naujoves platino tuo metu Lietuvoje ėjęs savaitraštis „Slovo", kuris buvo skirtas tik dvarininkams. Todėl nenuostabu, kad dvarininkija ir ėmėsi pirmoji kooperatinės veiklos. Antra priežastis - tam reikėjo ir lėšų, kurių deja, valstiečiai irgi neturėjo. Kada prasidėjo kooperatvų veikla mūsų krašte ? Nors ir teko pervežti šūsnis tuometinės periodikos tikslesnių duomenų neberadau, išskyrus („Ūkininko žodis" 1938m. Nr.8 vedamąjį, kuriame išspausdintas straipsnis „Tverečiaus „Vilties" kooperatyvas"), iš kurio pateikiu keletą duomenų:

„Tverečiaus vartotojų „Vilties" kooperatyvas, įsteigtas 1934m. II.22d. Savo veiklą pradėjo tik 20 narių, kurie turėjo sumokėti po 1 zlotą įnašo ir po 10zl pajaus. Kooperatyvas pardavinėjo visus valgomuosius produktus, galanteriją, „čiugūną", geležį, odą,dviračius ir jų dalis, plūgus, drapokus ir kitas žemės ūkio mašinas ir mineralines trąšas. Kiekviena proga kooperatyvas savo nariams patarnauja. Per keturis metus

už pirktąsias prekes gavo 2834 zl. dividendo". Iš mūsų minėtų dvarų manau, kad Strūnaičio malūno, kurį bendromis jėgomi statė kaimyniniai dvarai, paslaugomis naudojosi beveik 3 šimtmečius, ir yra mūsų kooperatyvo „prosenelis".

Nors tiesa, be jokių „nuostatų". Prie kooperatyvo neabejotinai galima būtų priskirti Strūnaičio dvaro smuklę, kuri vėliau buvo vadinama „karčema". Tai nebuvo kokia nors girtavimo vieta. Gal iš pat pradžių, (o ji buvo pastatyta iš kart po parapijos įkūrimo) ji ir teikė aplinkiniams parapijiečiams suvažiavusiems į pamaldas ir atlaidus, po sunkių darbų, tam tikras „atsipalaidavimo" valandėles. Tačiau panaikinus baudžiavą, ir daugeliui valstiečių pradėjus rimtai ūkininkauti „karčiama" įgavo visai kitą reikšmę. Ir visų pirma, jos naudą jautė ne vietiniai ar aplinkinių kaimų valstiečiai, bet tolimiausių Vilniaus gubernijos valstiečiai, stambūs ūkininkai, verslininkai(daugiausia žydai), kurie dažnai veždavo į Švenčionis, Vilnių ir toliau savo prekes, o parsiveždavo „ pirktinės". Karčema buvo gerokai praplėsta. Po vienu stogu pravažiuojantys pro šalį, čia surasdavo poilsį, nakvynę, maistą (na ir, žinoma, vieną kitą taurelę). Tuo pačiu čia pailsėdavo ir arkliai. Gaudavo šieno, avižų. Ratams sutepti visada atsirasdavo deguto(tepalo), galima buvo atlikti smulkesnį ratų ar pakinktų remontą. Juk arkliais važiuodavo net keletą šimtų kilometrų. Tokios karčemos dvarininkams buvo labai pelningos. Be šių paslaugų vietiniai ar aplinkiniai valstiečiai turėdavo naudos čia realizuodami savo žemės ūkio produktus: mėsą, pieną, grūdus, kartais būtinų ūkiui pirktinių prekių. Kaip ir malūnai, taip ir karčemos buvo nuomojamos šio verslo žinovams - žydams, kuriems irgi atitekdavo nemaža dalis pelno. Argi ne kooperacija? Žinoma, už tokias „kooperacijas" valstybė imdavo nemažus „ padotkus" (nuo žodžio paduoti). Jie pakeitė Strūnaičio karčemą, „valdant" E.Komarienei, gerokai buvo apleista, nes mažai iš viso rūpinosi dvaro reikalais. Tik nupirkus valstiečiams dvarą, jos veikla buvo atgaivinta. Kiap ir anksčiau, ji buvo nuomojama žydams. Paskutinis iš jų buvo Borkus, strūnaitiškių senbuvių minimą, kad karčema gyvavo net iki lenkų okupacijos. Kunigaujant kun. Aleksandrui Dulkai, karčema gyvavo paskutinius metus, nes jis kurstęs vietinius kaimiečius prieš žydą Borkų. Vadino nekrikštu. Kaimo jaunimas atvirai šaipėsi iš Borkaus. Sukurdavo apie jį įvairiausių dainuškų. Vietiniai kaimiečiai neremontavo karčemos, teisindamiesi, kad negali pakęsti degtinės, silkės, žibalo ir degtuko kvapo. Netrukus ir pats Borkus su savo šeima išvyko iš Strūnaičio. Per trumpą laiką niekieno neprižiūrimą, ji pradėjo grūti. Pagaliau strūnaitiškiai ją nugriovė ir išsidalino rąstus.

Panašiai buvo elgiamasi ir su kaimyninių dvarų šeimininkais ir jų trobesiais. Nepavydėtino likimo susilaukė buvęs Skritutiškės dvaro šeimininkas Brazinskas, kuris paskutiniais gyvenimo metais tevaldė tik 17 valakų žemės. Po baudžiavos panaikinimo dviloniškiai susigrąžino ne tik savo kaimą, bet ir aplink esančiasžemes, bei du anksčiau praloštus ežerus. Lenkų okupacijos metais pagal dokumentus strūnaitiškiai „apžiūrėjo", kad šie ežerai priklauso anksčiau buvusiam Strūnaičio dvarui, ir pinigai taip pat užmokėta.
Taigi į šiuos ežerus vyko žvejoti, kaip į nuosavus. Dviloniškiai nenusileido. Neprašytus svečius sutikdavo su lazdomis. Kilo konfliktas tarp Dvilonių ir N.Strūnaičio kaimų, kuris netrukus išaugo į didžiausią Lietuvos istorijoje „ežerų bylą" ir tęsėsi beveik 20 metų.

Kadangi, perkant dvarą, buvo dokumentuose pažymėti ir du Dvilonių ežerai, tuo metu vadinami „Erekst" ir „Kavolčiuki", ir strūnaitiškiai galėjo lengviau apmokėti teismo išlaidas (nes turėjo malūną), byla visą laiką pakrypdavo strūnaitiškių naudai. 1938 m.VI15d. įvyko Vilniuje paskutinis šios bylos procesas. Iš šios bylos nuosprendžio norų pateikti keletą paskutinių eilučių. (Vertimas iš lenkų kalbos).

„... Sudarant sutartis, po to, kai buvo anksčiau išsiaiškinta, savo ir savo patikėtojų vardu J.Karmonas ir A.Rukša pranešė, kad dėl minėto objekto- Dvilonių ežerų „Erekst" ir „Kovalčiuki" - iš savo pusės visiems laikams nutraukta byla. Bendra kvota 364 zldai 75 grošai, atitinkamai priteisiami strūnaitiškių ir teismo naudai (200 ir 164,75). Pasirašo: J.Karmonas, A.Rukša ir 34 Dvilonių kaimo gyventojų parašai. Šios bylos finalą vaizdžiai aprašo A.Karmonas „Ežerų byla"(„Žeimenos krantai") 1995m., kur paminėta, kad prie Skerdžiaus ežero 1939m.VIII. 31 d., po 20 metų bylinėjimosi tarp dviejų kaimynų, įvyko šaunios paliaubos su ruginuke ir žuvimi.

Užėjus pirmiesiems sovietams, gretimais esančiame palivarke įsikūrė vietiniai valstiečiai, o jų šeimininkai(kai kas teigia, kad Pincevičiai) buvo ištremti. Panašus likimas ištiko ir Skritutiškės dvarą, kurį valdė Gribauskas(jo likimas nežinomas) ir kitą dvaro dalį- Tumoševičius. Jo likimas irgi nežinomas. Manoma, kad paskutiniais metais, užėjus pirmiesiems sovietams, žemes valdė jo brolis , ir netrukus pasikorė. Iš gribausko dvarą perėmė Brazinskas, kuris 1940m. buvo ištremtas į Sibirą. Po kiek laiko buvo ištremta ir likusi šeima - žmona, buvusi Malinauskaitė, ir du sūnūs. Vienas iš jų buvo ligotas. Buvęs Buktiškės dvarelis paskutiniais metais(prieš pirmuosius sovietus) buvo išparduotas Zekonkams, Steckams, Bertunskams, Krūminiams. Steckas buvo ištremtas 1948m. 5ha žemės atiteko strūnaitiškiui A.Jakū-

bėnui kaip kraitis, ištekėjus Jadvygai Steckaitei. Bertunskai (rusai) patys išvyko. Likusias žemes išsidalino Klišiškės gyventojai, kurie komasacijos metu (lenkų okupacijos metais) išsiskirstė į viensėdžius. Anksčiau Klišiškės kaime buvo 27 sodybos. Tarp kitko, norėčiau paminėti keletą žodžių pačių komasacijų. Ji buvo pradėta 1920m., vos tik okupavus lenkams mūsų kraštą. Taip pat komasacija vyko ir visoje Lietuvoje. Tai buvo žemės reformos pagrindas. Nes rėžinė žemės sistema, vystant žemės ūkį, nebuvo veiksminga. Todėl valstiečiams buvo suteikta galimybė praplėstuose vienoje vietoje žemės plotuose intensyviau, racionaliau ją naudoti, ypač panaudojant sėjomainą. Žemės mažažemiams ar bežemiams buvo skiriamos iš dvarų bendro ploto. Lietuvoje dvarams buvo palikta ne daugiau kaip 140ha žemių. Lenkų okupuotame krašte iki 400 ha.

Komasacija - (iškeldinimą kaimą į viensėdžius) skatino ir visokeriopai rėmė valstybė. Tam buvo skiriami lengvatiniai kreditai iš valstybinių bankų. Be to, valstybė skyrė pašalpą (1ha nuo 11 iki 60 zlotų).

Pagal numatytą planą tiek pačioje Lenkijoje, tiek ir jos okupuotame krašte komasacija galutinai turėjo būti užbaigta (panaikinta rėžinė sistema) per 10 metų. Komasacijos metu buvo uždraustos „šaravarkos". („Komasacija" „Vilniaus žodis".1939 m.Nr.4)

Keletą žodžių apie „šaravarkas". Tai buvusieji „lažai". Šiuo atveju- privalomi ir neapmokami darbai valstybei . „Šaravarkos" buvo nustatomos nuo turimos valstiečio ar dvarininko žemės kiekio. Pavyzdžiui, mūsų krašte nuo valako šeimininkui reikėdavo atidirbti per metus 6 dienas. Valstiečiai jautėsi skriaudžiami, nes, palyginus su dvarais, jiems tekdavo didžiausias krūvis. Dvarininkai „šaravarkoms" samdydavo per metus iš viso tik iki 10 dienų. Pagal įstatymus jie turėdavo „ šarivarkoms" samdyti vieną valstietį, kuris dirbtų valstybei kiekvieną dieną ištisus metus. Tačiau to nebuvo. „Šaravarkos" buvo uždraustos sėjos ir derliaus nuėmimo metu. „Šaravarkų" dėka buvo statomos bažnyčios, mokyklos, tiesiami keliai, atliekami melioracijos darbai. Valstietis turėjo eiti į darbą su savo darbo įrankiais, arkliais ir t.t. ir tik savo teritorijoje. Pvz., bažnyčios statyboje ir remontuojant ją, tik savo parapijoje statant mokyklą - tik ten, kur mokysis valstiečio vaikai. Statant Strūnaičio lenkišką mokyklą (1936-1937m.), privalėjo atidirbti visi (dabartinės seniūnijos) valstiečiai, nes tuo metu visame valsčiuje buvo vienintelė lenkiška valstybinė mokykla. Vėliau, jau sovietmečiu „šaravarkos" buvo vadinamos - prievole(mokesčiai taip pat). Nors už atliktą darbą buvo truputį mokama, bet paly-

ginti su atliktu darbu, tai buvo tik „simboliniai" įkainiai. 1945-1955 m. pagrindiniai prievolės darbai buvo skirti miško darbams. Pokario metais rajono laikraštyje „Už Tėvynę" buvo skelbiama miško kirtimo ir išvežimo suvestinė pagal rajono valsčius. Jeigu pagal nustatytus grafikus, kuris nors valsčius atsilikdavo, būdavo griežtai baudžiami. Todėl neretai į tokius darbus valstiečius „palydėdavo" net stribai. Mūsų valsčiaus valstiečiai su savais arkliais turėdavo išvažiuoti savaitei į Antanų miškus. Jiems už arkliui sušertus pašarus (kurie buvo paruošti vietoje) atskaitydavo iš užmokesčio. O dabar vėl sugrįžkime prie dvarų.

Kaimyninio Cirkliškio dvaro likimas panašus, kaip ir daugelio dvarų- buvo suvalstybintas, tačiau pradedant baudžiavos panaikinimu, ir baigiant sovietiniais laikais, jam dar teko nueiti ilgą ir vingiuotą kelią. Šiame dvare, kaip ir daugelyje kitų, pagrindinis smūgis ir buvo suduotas žiauriai numalšinus 1863m. sukilimą. Po grafo Edvardo Mostovskio tremties jo visiems dvarams buvo uždėta net 6000 rublių kontribucija. Po šio smūgio Cirkliškio dvaro ūkis nebeatsigavo. Po tremties Mostovskiai daugiausia gyveno užsienyje.

Po grafo Edvardo Mostovskio mirties Cirkliškį paveldėjo sūnus Vladislovas, vedęs Kateriną Ščytaitę, o mirdamas palikęs dvarą dukrai Marijai, ištekėjusiai už Jonušo Radvilos.

Kontribucijos nusmukdyti, savininko nebeprižiūrimi ir po baudžiavos panaikinamos darbo jėgos netekę Mostovskių dvarai buvo nugyventi ir praskolinti, nepritapę prie naujos kapitalistinės ūkio sistemos. Vis daugiau kumetynus pakeisdavo naujokynai.

Panaikinus baudžiavą, baudžiauninkai vadinami kumečiais-(netikraisiais baudžiauninkais arba valstiečiais, kurie nors ir atgavę laisvę, bet vis dar neturėjo žemės nuosavybės, ir buvo priklausomi nuo dvarų. Šis terminas buvo plačiai paplitęs kaimuose. Kartais ir šiuo metu vartojamas (kūmai- tai reiškia netikrą giminystę, ar kaiminystę, tėvai-krikštatėviai ir t.t.) Kumečiai, ar tai atvykę iš kitur, su savo šeimomis kūrėsi buvusiose dvaro žemėse, kurios buvo išperkamos, arba išpirktos ir vadinosi- naujokynais. „Taip perduodant dvarą dalimis, centrinė Cirkliškio dvaro sodyba su jai priklausančiomis žemėmis ir parku atiteko dvarininkui Chaleckui , nors buvo užuominų, kad Chaleckai, dar esant gyvam Mostovskiui, buvo įgalioti valdyti Cirkliškio dvarą ".

Kai kurie šaltiniai teigia, kad dvaras atiteko Chaleckui vedus grafo Pšedzeckio, o gal ir Radvilų, kurie paskutinieji valdė Cirkliškį, dukterį.

„Baigiant apie Mostovskių giminės valdymo laikotarpį, belieka pridurti, jog ši grafų giminė buvo atsikėlusi iš Lenkijos nuo Plocko, ir turėjo savo vadinamą Dolengo herbą. Neaišku, kodėl kalbama, be abejo, apie tą patį Cirkliškio savininką, J.Jakubianec-Charkovska savo knygoje rašo jo pavardę „Mastovski".(K.Labanauskas.„Cirkliškio parko istorinė apybraiža" (II„Parko įkūrimo aplinkybės") (Iš Nalšios muziejaus mokslinio fondo).
O tai leidžia manyti, kad anksčiau minėta versija apie Mastovskių ir Mastovskių giminystės ryšius, gali būti teisinga.
Tačiau grįžkime prie Strūnos palivarko,kurį kaip teigia kun. Alfonsas Merkys savo knygoje „Strūnaičio bažnyčios istorija" dvarininko Chalecko sūnus yra nupirkęs. Žinoma, kad nenupirkęs, bet gal būt tik apmokėjęs buvusio palivarko skolas. Juk Strūnos palivarkas, kartu su Cirkliškio dvaru buvo paveldimas nuo pat Mastovskių laikų. Valdant Strūnos dvarą minėtam Chaleckui, kurio vardas buvo Stanislovas(pasakojo vietos gyventojas Aleksas Vilkuotis) jau iš buvusio dvaro palivarko, buvo telikęs tik nedidelis palivarkelis, su ūkiniais pastatais, 12 valakų žemės. Iš jų 9 valakai jau buvo priskirti prie Karklinės kaimo, kuris, kaip ir Vidutinės kaimas jau buvo nuo Strūnos atsiskyręs. Likusią žemę 3 valakus arendavo ūkininkas Gribauskas. Buvę gyvenamieji pastatai vadinami dvaro rūmai- buvo sudegę Pirmojo pasaulinio karo metais. Subankrutavus(kalbama, kad pralošta kortomis), kuris savo sodybą buvo įkūręs netoli Strūnos(prie pat dabartinės Povilo Bureikos sodybos) ir aplinkiniai valstiečiai ją vadino „antrąja Strūna".
Kiek toliau į vakarus nuo Simoniškės kaimo link Šilinės buvo įsikūręs Andrijausko „dvaras"(irgi buvusioje Strūnos žemėje). Šio dvaro šeimininko vaikai dar ir dabar kartais aplanko iš užsienio savo gimtinę.
Paskutinį dvarelį, kuris buvo arenduojamas Lipinskams (tarp Ziboliškės ir Kusliškės kaimų), bandė dar „išgelbėti" Cirkliškio dvaro šeimininkė Vanda Chaleckienė (motina) ir pati parduoti vietos gyventojams Kasčiukiečiams.(Strūnaičio dvaras jau buvo nupirktas). Tačiau pirkėjų neatsirado, nors aplinkinius gyvento jus vyliojo šiam dvareliui priklausantys miškai. Iš viso buvo 12 valakų žemės.
„Po pirmojo pasaulinio karo, visiškai subankrutavus Chaleckui, Strūnos dvaro likučiai buvo parduoti iš varžytinių. Jį per pusę nupirko Vilniaus vicevaivada Jonas Radvanskis ir atsargos leitenantas Aleksandras Gaillardas. Vietiniai gyventojai jį vadino „vajevoda". Pats, kaip ir jo šeima, gyveno Vilniuje. Vėliau persikėlė į Strūną ir tapo

Švenčionių valsčiaus viršaičiu. 1939m. užėję bolševikai išvežė jį (areštavo Vilniuje) į Senosios Vileikos kalėjimą. 1941m. bėgdami sovietai jį išvežė į Gorkio kalėjimą. Paleistas iš kalėjimo ir vykdamas į organizuojamus Tarybų Sąjungoj lenkų karinius dalinius 1942 m. vasario 4d. jis mirė. Tuomet jam buvo 47m. Apie jį žmonės kalba, kaip apie geraširdį,bevaikį dėdę, kuris auklėjo svetimus vaikus- du berniukus ir mergaitę. Jo žmona Marija buvo išvežta į Kazachstaną. Vėliau pateko Anglijon ir ten ištekėjo už buvusio Kšemeneco miesto ar apskrities teisėjo Marcelio Seniavskio, kuris mirė 1960m.IV.6d.Nottinghame. Gaillardų auklėtų vaikų likimas nežinomas. Radvanskis buvęs gana storas, bet nežiūrint poniškos išvaizdos, represuotas nebuvo. Jis po karo išvyko Lenkijon ir ten mirė ".
(Alfonsas Merkys „Strūnaičio bažnyčios istorija") ir Rūdabesčio gyventojo Micholo Gabrinovič, gim. 1910m. prisiminimai).
Keletas žodžių apie Lipinskų dvarelio, turėjusio 12 valakų žemės, likimą. Prieš užeinant pirmiesiems sovietams dvarelyje šeimininkavo tik trys broliai Lipinskai -Janekas, Stasekas ir Vladislovas.
1939m. iškart jie visi buvo represuoti. Jų sesuo Stefanija dar lenkų okupacijos metais buvo ištekėjusi už strūnaitiškio Adolfo Jakubėno (jis vedė jau antrą kartą) ir kaip kraitį į Strūnaitį „atsinešė" 10ha miško.(Žemė gretimais su Strūnaičiu). Po dviejų metų Stefanija Jakubėnienė mirė, ir palaidota Strūnaičio kapinėse. Represuojant Lipinskus, didelę „paslaugą" padarė Strūnaičio valsčiaus gyventoja Paukštė (iš Varniškės km., Bagdonas iš Kliišiškės km. ir iš kažkur atvykę, Stupenka ir Džiubal. Jie visi buvo sovietiniai aktyvistai.
Iki karo pradžios pastarieji ir „šeimininkavo" dvarelyje.
Karo metu minėti du broliai Janekas ir Stasekas sugrįžo, ir šeiminikavo dvarelyje iki karo pabaigos. 1945m. jie pasitraukė į vakarus. Dvarelį vėl„valdė" Stupenka. Strūnaityje, dar nesusikūrus kolūkiams, iš šio dvarelio buvo daugiausia pristatoma pieno (2 bidonai). Vadinasi, ūkis dar nebuvo išparduotas. 1948m.-1949m. Lipnickų dvarelio pastatai ir gyvuliai buvo priskirti Zibolišės ir Kasčiukų kolūkiams. 1951m., stambinant kolūkius, ūkiniai pastatai buvo nugriauti. Iš dvaro pastatų (karvidės) Zibolišės kaime buvo pastatytas grūdų sandėlys. Buvę dvarelio šeimininkai - Janekas mirė Lenkijoje, o Stasekas ir šiuo metu dar gyvena Anglijoje. Jis prieš kelis dešimtmečius buvo apsilankęs Strūnaityje. Labai buvo užpykęs ant Jakubėnų, kad tie ant jų sesers Stefanijos kapo paliko lietuviškai užrašyta pavardę „Jakūbėnienė" o ne „Lipnickaja".

O dabar sugrįžkime prie pagrindinio Cirkliškio dvaro.
Kaip žinome paskutinieji iš Cirkliškio dvaro dinastijos buvo Chaleckai. Kas jie ? Pagal K.Labanausko surinktus duomennis, Chaleckų giminė buvo garbinga ir plačiai žinoma dar Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės istorijoje, nuo XV a.Jų protėvis iš slaviškųjų žemių, stačiatikių tikėjimo. Kaip Švitrigailos šalininkai buvo įkūrę 1437m. Chalčios dvarą (Homelio pavietė). Nuo šio dvaro ir kilo pavardė-Chaleckiai.
Chaleckių giminės atstovai iš kartos į kartą buvo žymūs politikos veikėjai, diplomatai, kariškiai. Ilgainiui jie tapo katalikais ir sulenkėjo. XIXa. po padalinimų ir, Žečpospolitai praradus valstybingumą, kai kurie Chaleckiai už priešinimąsi carinei Rusijai represuoti, iš jų atimti dvarai po 1830-1831m. sukilimo,o ir išlikusieji smunka, po baudžiavos panaikinimo neturėdami pigių darbo rankų. Vienas iš paskutiniųjų Chaleckų giminės atstovų, kuris valdė Cirkliškio dvarą, buvo Adomas Chaleckis. Jam priklausė ir du palivarkai: Strūnos ir Stanislovavo. (aut. pastaba. K.Labanauskas mini, kad Adomas į Cirkliškį atsikėlė iš Šventos ar Stanislavavo dvaro. Iš tikrųjų - tai iš Stanislavavo, kuris ir vėliau buvo jo nuosavybė- palivarkos). Anksti mirus šeimininkui dar iki pirmojo pasaulinio karo, visas dvaras su palivarkais atiteko jo žmonai Vandai Chaleckienei.Kraštotyrininko Ignoto Šilleinio fotografijų kolekcijoje yra išlikusios kelios iš Chaleckių albumo 1912m. darytos nuotraukos. Vienoje iš jų - Chaleckių šeima (jau po Adomo mirties). Nuotraukoje nusifotografave: Adomo motina, žmona,(gana jaunai atrodanti), trys vyresnio amžiaus(10-12m.) sūnūs, ir trys jaunesnio(3-6m). (iš jų 2 dukrelės). Pagal Labanauską tai turėjo būti pats vyriausias- Jonušas. Jis buvo pirmasis šeimoje pagalbininkas. Paskutinius metus gyveno Varšuvoje. Vienas iš jaunesnių sūnų - Lucijonas buvo prelatas Vilniuje. Turėjęs vertingų istorinių dokumentų rinkinį. Reikia manyti, kad tarp jų buvo ir minėtos fotonuotraukos. Trečias, pats jauniausias sūnus- Stanislovas, kuriam atiteko Strūnos palivarkas. Vietiniai senbuviai jį charakterizavo kaip dosnų garbėtrošką. Jis kalbėdavosi tik su turtingaisiais. Nuskurdusių nemėgo, netgi nuo jų nukreipdavo žvilgsnį, tačiau dosniai jiems atsilygindavo (duodavo po 5 zlotus už pagirtina žodį). Daugelis šia Stanislovo silpnybe naudojosi. Tariamasis„turtuolis" mėgo lošti kortomis, užstatydamas nemažas sumas. Tai ir privedė jį prie bonkroto. Viena iš dukrų, buvo Marytė, ištekėjusi už daktaro P.Brinko. Aktyviai dalyvavo dvaro tvarkyme, nes jai buvo duota 100ha dvaro žemės. Žento Brinko iniciatyva dvaro žemėse buvo atlikti melioracijos darbai. Žemesnėse(šlapiose) dirvose buvo iškasti nusausinimo

grioviai. Buvo pasamdyti Grodskas ir Paukštė vien tik parko priežiūrai. Taip pat buvo samdomas atskiras žmogus įrengtai oranžerijai prižiūrėti. Visą dvaro ūkį vedė ūkvedys iš Lenkijos Krajauskas iki pat 1944m.(kol gyvavo dvaras).
Mirus Adomui, buvo parduotas Stanislavavo palivarkas, Gajauskui. Bankrutavus Stanislovui, (kai iš varžytinių buvo parduotas Strūnos palivarkas). Vanda Chaleckienė ir jos žentas Brinko visą dėmesį skyrė Cirkliškio dvaro, jo pastatų, parko, ežero tvarkymui. Deja, to lygio, kurį buvo pasiekęs grafas Mostovskis, taip ir nepavyko atstatyti. Visų pirma ji „susigrąžino" savąjį Cirkliškio ežerą, kuris dar Mostovskio buvo „praloštas" Mastovskiui, ir paskuitiniu laiku, priklausęs strūnaitiškiams. Pateikiu keletą eilučių, iš išlikusio dokumento - protokolo. Vertimas iš lenkų kalbos.
„Protokolas surašytas 1929m. balandžio mėn. bendrame susirinkime, iš vienos pusės dalyvaujant Strūnaičio kaimo valstiečiams, iš kitos- Cirkliškio dvaro savininkei Vandai Chaleckienei...
Bendru susitarimu dvarininkė Vanda Chaleckienė anksčiau priklausantį Strūnaičio dvarui Samoilovkos(Cirkliškio ežerą), turinti 1,3 ha ploto, kurio 1ha įkainuotas 78 zlotais, keičia į ankščiau Cirkliškio dvarui priklausiusį 2ha ploto Akuliarų ežerą, įkainuotą(1ha- 60 zlotų). Bendrą ežerų vertę laikyti vienoda Sutarties protokolas įteisintas notariškai .
Chaleckių valdymo laikotarpiu jokių didesnių pakeitimų nepadaryta, tam trukdė sudėtingos, pakitusios dvarų žemėvaldos sąlygos. Tačiau, kaip matėme, valdant Chaleckienei, bandyta bent dalinai sutvarkyti patį dvarą, pastatus, parką. Buvo suremontuoti patys dvaro rėmai,aptvarkytas parkas, susigrąžintas ežeras. Chaleckiai Cirkliškį padarė savo rezidencija. Susigabeno čionai turtingą giminės archyvą ir biblioteką. Jai valdant (Vandai) buvo užeitas didelis sodas, oranžerija, pastatytas vandens malūnas(Peršaukštyje) su bravoru. Nors ir praradusi savo palivarką ir žemes Strūnaičiuose, gerus santykius su kaimynais palaikė ir toliau. Retkarčiais, ypač per religines šventes, atlaidus, su brička pakinkytais dviem arkliais atvažiuodavo į Strūnaičio bažnyčią. Tačiau atvykdavo ne vien pasimelsti. Po pamaldų ji susitardavo su Strūnaičio merginom dėl talkų, jos dvare.Bulviesodžio, šienapjūtės, rugiapjūtės, ypač bulviakasio metu. Nors čia pat gretimais,Švenčionių mieste, talkininkų niekuomet netrūkdavo, tačiau ji labiau vertino kaimiečių darbą. Mokėdavo talkininkams įvairiai. Jeigu pinigais, tai 1,5 - 2 zlotus į dieną. Tačiau daugelis imdavo grūdais, bulvėmis.
Šventadieniais, paprastai ji melsdavosi savo koplytėlėje, pastatytoje dar grafo Mostovskio laikais, kur apytiksliai 1922 m. buvo palaidota

Cirkliškio dvaro (ansamblio) įkūrėja ir įniciatorė Edvardo Mostovskio motina Domicėlė Mastovskienė. Per alėja, keliu, šimtu metrų atstumas nuo dvaro rūmų iki koplytėlės, ji atvažiuodavo su brička, ir kaip visuomet pakinkytais dviem žirgais. Į koplytėlę atvykdavo Švenčionių klebonas. Pati Vanda vilkėdavo juodus drabužius, skrybelaitę, o veidą užsidengdavo tamsiu tinkleliu. Ji važiuodavo viena, ant užpakalinės sėdynės. Priekyje važnyčiodavo jos pastovus "Kurmonas". Matyt todėl, per klaidą po seną Chaleckių šeimos nuotrauka buvo parašyta (Ignoto Šilkinio kolekcijos),"Furmono Chaleckio šeimą". V.Chaleckienės ir jos šeimos narių totesnis likimas nežinomas. Pagal vietinių žmonių pasakojimą VAnda Cirkliškio dvarą paliko, ir išvyko į užsienį 1939 m. (prasidėjus antrajam pasauliniam karui). Matyt kiti šeimos nariai irgi pasitraukė. Tik buvo paliktas, (įpareigotas, įgaliotas dvaro ūkinius reikalus tvarkyti ūkvedys Kraujauskas. Jam šeimininkaujant jis bandė užbaigti pradėtus melioravimo darbus. Tačiau iš to naudos buvo mažai. Jis pats įklimpo į dar didesnes skolas. 1944 m. prieš užeinant sovietams Krajauskas taip pat pasitraukė į vakarus, visą dvarą palikdamas likimo valiai. Manoma, kad karo metu Cirkliškį dar aplankydavo Chaleckių giminaičiai. Bet tai jiems buvo tik begyvuojančio paskutinias dienas, anksčiau klestėjusio dvaro laikų prisiminimai.

7. Keliai

Strūnaičio pagrindinis kelias (pylimas) šiandiena drąsiai galima pavadinti archeologiniu paminklu. Deja, jis nebuvo anksčiau tinkamai įvertintas, ir kol kas dar nepripažintas archeologiniu paminklu, nors ir vietinės reikšmės. O juk jis, kaip ir kiti paminklai, turi savo praeitį, istoriją, kurią nevertėtų strūnaitiškiams užmiršti. Pirmasis apie Strūnaičio kelią prabilo Stasys Kadzevičius. Deja, ne jis pats, bet jo surinkti duomenys, kuriuos publikavo Jonas Juodagalvis. Jo knygoje „Švenčionių kraštas" paminėta, kad Strūnaičio kelias supiltas baudžiauninkų rankomis smėliu, tarp išilgai įkaltų dviejų eilių ąžuolinių polių. Apie tai anksčiau žinojo visi strūnaitiškiai, nes dar esant mediniam tiltui, po juo matėsi polių nupjauti galai, nuo kurių vaikystėje teko ir man pačiam maudytis, žvejoti. Kada šis pylimas supiltas, šiandiena sunku pasakyti. Jokių rašytinų duomenų neaptikta. Tačiau aišku viena, kad šitas rankų darbo statinys Strūnaityje buvo pirmasis. Aišku ir tai, kad jis supiltas gerokai anksčiau, negu buvo pastatytas vandens malūnas.
S.Kadzevičiaus nuomone,tai galėjo būti XVIIa. pradžia. Be abejo,šioks toks kelias egzistavo ir anksčiau. Juo,matyt, buvo susirūpinta jau po valakų reformos,pilnai susiformavus dvarams, ypač klestant dvarų priemonei, kai atsirado būtinybė „išeiti į pasaulį". Turima, mintyje, prekyba. Pagrindinis Strūnaičio kelias siejamas ir su kitu keliu - - Strūnaitis - Ežeriškės- Peršaukštis. Tai irgi senkelis, besitiesiantis per mišką ir kalvas. Viena iš tokių kalvų, tarp Ežeriškių ir Peršaukščio buvo nukastas irgi baudžiauninkų rankomis, ir dar šiandiena senbuvių vadinamas „Žemakeliu". Šitas kelias tiek dvaro, tiek ir vėlesniais laikais suvaidino didelį vaidmenį. Vietiniai senbuviai dar ir šiandiena prisimena, netoli šio kelio buvusius dvaro likučius,anksčiau vadinamus „Romaslovska". Kas tame dvarelyje gyveno, šiandiena su sunku pasakyti, nes buvo išlikę tik pastatų pamatai. Ta vieta pažyméta ir sename dvaro žemėlapyje. Vieni senbuviai tą sodybą sieja su dvarininko Maslovskio pavarde. Be abejo, tai dar nereiškia, kad ten buvo įsikūręs pirmasis dvaras, bet, kad ten galėjo gyventi dvarininko giminaičiai,šios versijos atmesti irgi negalima.
Antroji versija, ir gal būt pati tikimiausia, kad šioje sodyboje, netoli kelio, galėjo įsikurti verslininkas,užsiiminėjantis kokia nors prekyba, arba teikiantis pravažiuojantiems kokias nors paslaugas. Gal būt ir kilęs nuo to žodžio „remeslo"(verslas).

Tačiau grįžkime prie pagrindinio kelio, kuris ilgus šimtmečius nebuvo patvarus. Dažnai buvo potvynių ir liūčių nuplaunamas. Neužmirškime, kad šis kelio tarpas buvo nutiestas (200m.) skersai pelkės, kuri telkšnojo į abi upės krantų puses.
Pagal Kazlų(Ežeriškių km.) pasakojimus šis kelio tarpas buvo atstatytas dar Napoleono laikais, žygiuojant kariaunai link Maskvos. Pylimui apsaugoti buvo imtąsi ir kitų priemonių. Visas pylimas buvo apsodintas medžiais (gluosniais, žilvičiais, tuopomis), kurie sutvirtino pylimo šlaitus. Pats kelias tiesėsi tiesiai link Strūnaičio kapinių(anksčau dar kapinių nebuvo) , ir įsiliejo į kelią(link Vidutinės) jau už bažnyčios kalvos. Tiltas per upę, buvo pastatytas už 100m. toliau į pietus, nuo dabartinio tilto. Ties šia vieta ėjo upės vaga. Statant malūną, dabartinio tilto vietoje kelio tarpas buvo išardytas (nupjauti ąžuoliniai poliai, ir užtvenkus senąją upės vagą, pakilęs upės vanduo, ties dabartiniu tiltu buvo nukreiptas link malūno. Tačiau senoji upės vaga dar ilgus šimtmečius neapleido savo pozicijų. Vanduo veržte veržėsi, ties senuoju tiltu. Tik 1960m. jau nusausinus buvusį tvenkinį, vanduo nustojo veržtis. Tačiau, strūnaitiškiai, senbūviai dar ir šiandiena šią buvusią senojo tilto vietą vadina „paversme".
Pradėjus eksplotuoti malūną naujojoje upės vagos vietoje per kelią nebuvo pastatytas tiltas. Tam buvo priežasčių, nes kelias buvo nutiestas virš supilto prieš malūną pylimo, kurio pagrindinis tikslas buvo sulaikyti patvinusį upės vandenį, ir nukreipti reikiama kryptimi. Dėl pylimo mažesnio vandens pralaidumo buvo arkliais važinėjama(sumindomas) naujuoju virš pylimo padarytu keliu. Iš pietinės pusės,pylimo šlaitai, taip pat buvo sutvirtinti apsodintais medžiais. Tik lenkų okupacijos metais naujoje upės vagoje buvo pastatytas tvirtas medinis tiltas(1921m.), kuris išstovėjo net iki 1961m. Jo vietoje melioratoriai pastate dabartinį, betoninį. 1926 m. valstybės lėšomis pagrindinis kelias, tame tarpe ir pietinė kaimo gatvė link bažnyčios buvo nugrįsta akmenimis. Kelio grindimui vadovavo meistrai-žydai. Grindimo darbus atliko vietiniai strūnaitiškiai. Grindžiant kelią, darbams samdėsi, net ir jaunimas, nes čia galima buvo užsidirbti per dieną iki 3 zlotų. Merginos, kurios paduodavo grindėjams akmenis, uždirbdavo po 1,5 zloto. Prieš kelio grindimą, visu keliu buvo užpiltas smėlio pagrindas. Smėlys buvo rankomis kasamas ir vežimais vežiojamas nuo bažnyčios kalvos. Ir taip buvo nutiestas kitas kelias per buvusią kalvą, ties bažnyčia. Senasis kelias aplink kapus, dar ir šiandiena naudojamas. Sekančiais metais po grindimo, vietos gyventojai kelią link Simoniškės ir Kasčiukų apželdino šermukšniais, kurių dalis dar

ir šiandiena išlikusi. 1970m. Strūnaičio pagrindinis kelias buvo asfaltuotas. Šiais metais, t.y. 1998 m. lapkričio 03d., naujasis betoninis tiltas sugriuvo(dalis tilto). Atstatant tiltą, ekskavatoriumi buvo išrausti buvę kelio sutvirtinimo poliai. Jie maždaug buvo įkalti į žemę vienas nuo kito 30cm atstumu. Polių ilgis maždaug 2-2,30m. ilgio. Storis 30-35cm skersmens. Galai užsmailinti. Tilto atstatymo darbus vykdo kelių tarnyba. Laikinai vietoj tilto paklota didelio diametro betoniniai vamzdžiai. Pavasarį, esant palankioms sąlygoms, statybininkai numato tiltą pastatyti pagal projektą. Tikėsimės, kad naujasis tiltas išlaikys ilgiau, negu jo pirmtakai.

Užbaigiant dvarų architektūros temą trumpam norėčiau apsistoti ties pačiu malūnu. Jau užbaigus šią temą rašinį, paaiškėjo, kai kurios detalės, į kurias beveik nieks nekreipė dėmesio. Ir antra gal būt ir būtų taip pasilikę. Žvilgtelėjau po malūną, buvusio vandens turbinos kanalą. Pasirodo vieta tuščia. Turbinos nė kvapo. Pakalbėjus su senbuviais išaiškėjo, kad vandens turbinos, vos tik buvo nuleistas tvenkinio vanduo 1960m. mūsų rajono valdžios „dėka" buvo išmontuota ir kažkur tai išvežta. Kur ? Kol kas nepavyko išsiaiškinti. Reikalas tas, kad šitas vandens įrenginys (turbina) buvo įsigyta, ir įmontuota pačių strūnaitiškių iniciatyvą. Žinoma padedant ir valdžiai. Dar 1937m., bedirbant malūne, buvusiam mokytojui Antanui Jusioniui, jo iniciatyva buvo Lenkijoje nupirkta ir sumontuota malūne vandens turbina, kuri leido malūną eksplotuoti didesniu pajėgumu. Anksčiau buvo pastatytas tik vandens medinis ratas(su mentėmis, vertikalus), kuris ir sukė girnas. Ankstesnis malūno vandens galingumas buvo tik 15 arklio jėgų. Pastačius naują turbiną(ji buvo horizontali) pajėgumas padvigubėjo. Jo dėka buvo paleista trečioji pora girnų, skirta puspikliui. Sumontuota galinga lentpjūvė. Ji buvo ir anksčiau, tačiau labai primytivi. Naujai bedirbant, rastai buvo paduodami mechaniškai. Jusioniui, bedirbant malūne, buvo malūnas iš pagrindų modernizuotas(kartu, paliekant senąją įrangą). Užbaigiant temą apie dvarų architektūrą, norėtųsi, kad tam tikros instancijos suinteresuotos paminklosauga rimčiau susidomėtu šiuo unikaliu Strūnaičio vandens malūnu. Įdėmiai, specialistai peržiūrėtų esamą įrangą. Gal kartais reikalinga, kai kurioms dalims ir konservacija. Manau, kad kruopštus darbas, tyrinėjimai atskleistų dar daug to meto technikos, ir pačio pastato paslapčių, o pats malūnas būtų išsaugotas ateinančioms kartoms.

1. DVARŲ ARCHITEKTŪRA. DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Šią paskutinę rašinio dalį pradedu mūsų šviesuolio Stasio Kadzevičiaus žodžiais: „Kokia bebūtų valdžia, laikmetis, nė vienas okupantas neišdrįso pasikėsinti į mūsų praeities paminklus, istoriją, išskyrus Sovietų Sąjungą"...

O ko gi mes kito galėjome tikėtis, jeigu praeitis buvo įvardinama - atgyventa, o praturtėjęs ūkininkas - buože.

Žvelgiau aš šiandien į seną mūsų krašto žemėlapį, su paženklintais buvusių dvarų vietovardžiais. Jie buvo iš anksto sudaryti ir užplanuoti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Pralaimėjus Hitleriui, šie žemėlapiai tapo niekam nereikalingi. Jų pirmosiomis pokario dienomis galima buvo prisirinkti bet kurioje Vokietijos miesto, gyvenvietės gatvelėje. Žvelgiu ir galvoju. O kas, jeigu prieš penkiasdešimt su trupučiu metų istorijos ratas būtų pasisukęs kita kryptimi ? Aš ne istorikas ir ne politikas, (beje, šiuo atveju, nepainiokim politikos su žemės ūkiu). Tačiau nedvejodamas galiu pasakyti, kad šiandien „nepuoštų" mūsų kaimų, buvusių kolūkių bei tarybinių ūkių, bendrovių griuvėsiai. Nešvilpautų vėjai per išverstas, išlaužytas duris, langus. Ir iš viso, ar mes vartotume savo kalboje tokį žodį, kaip „raktas", „spyna", „signalizacija". O juk nepaslaptis, kad šie žodžiai yra šiandien opiausia mūsų gyvenimo problema.

Tačiau grįžkime prie dvarų, tikriau sakant, prie jų likučių, kurie šiandien paskelbti architektūriniais paminklais ir yra globojami valstybės. Ar iš tikrųjų taip yra?

Deja, ne... Tuo labiau, kad tokiu praeities paminklų, įtrauktų į valstybės saugomą architektūros paminklų sąrašą, visoje Lietuvoje priskaičiuojami šimtai,(neskaitant vietinės reikšmės).

Neseniai per LNK televiziją buvo parodytas dokumentinis videofilmas apie Lietuvos dvarus. Komentuojant šiandieninę architektūrinių paminklų būklę buvo aiškiai pasakyta: „Visų statinių,valstybė bent artimiausiu laiku restauruoti nenumato. Tam reikia daug lėšų. Pirmenybė bus teikiama tik respublikinės reikšmės ir ypatingai turinčią architektūrinę vertę - statiniams, kurie šiuo metu yra veikiantys (yra naudojami). Tai visų pirma malūnai, gyvenamieji pastatai (rūmai), koplyčios(kaip muziejai), bažnyčios. Cirkliškio, buvusio dvaro, klasicizmo ansamblis, kartu su unikaliu parku, būtent ir priklauso šiai kategorijai. Tuo labiau, kad jis vienintelis mūsų rajone.

Apie pačią Cirkliškio architektūrą,parką, daug rašyta tiek respublikinėje, tiek ir mūsų rajono spaudoje. Gana smulkiai ir išsamiai aprašo architektūros istorikas Vytautas Levandauskas „Cirkliškio klasicizmo ansamblis" („Žvaigždė", 1981m., Nr.21), paminklų konservavimo instituto darbuotojas-istorikas Kęstutis Labanauskas „Cirkliškio parko istorinė apybraiža" (Nalšios muziejaus mokslinis fondas) ir t.t. Todėl dėl šių priežasčių aš nesikartosiu, bet pateiksiu keletą duomenų jau iš sovietmečio laikų, tuo labiau, kad man pačiam, vos susikūrus technikumui, teko būti tiesioginiu liūdininku.
Kaip ir daugelio Lietuvos dvarų, taip ir Cirkliškio dvaro likimas buvo nuspręstas jau užėjus pirmiesiems sovietams. Tačiau dėl laiko stokos, (tam sutrukdė prasidėjęs karas) sovietinės valdžios planai nebuvo įgyvendinti.

Po karo (1944-1945m.) Cirkliškio dvaras buvo dar kartą nacionalizuotas. Jame buvo įkurtas Cirkliškio tarybinis ūkis ir tuo metu vienintelė Švenčionių apskrityje MTS (mašinų, traktorių stotis), kuri aptarnavo Švenčionių apskričiai priklausančius Joniškio, Švenčionių, Ignalinos, Švenčionėlių, Pabradės, Mielagėnų, Daugėliškio, Adutiškio, Saldutiškio, Kaltanėnų ir Tverečiaus valsčius. Vėliau, jau kuriantis kolūkiams, ir jiems įsigijus nuosavą žemės ūkio techniką, MTS buvo reorganizuota į RTS (žemės ūkio mašinų remontą). Tuo pačiu pradėjo veikti ir mechanizatorių (traktorininkų) kursai. Cirkliškis tapo tuo metu vienintelė visoje apskrityje žemės ūkio darbuotojų „kalvę". Pagal to meto šaltinius Švenčionių apskrities laikraštį „Už Tėvynę" (1945 m. Nr.26) matyti, kad žemės ūkiui buvo skiriamas didžiausias dėmesys.
1945m. spalio 7d. Cirkliškyje pradėjo veikti 2-jų mėnesių kursai žemės ūkio specialistams ruošti. Kursus lankė 33 mokiniai iš kiekvieno valsčiaus po 3 atstovus. Buvo įsteigti net keli skyriai, kurie rengė agrotechnikus, zootechnikus, žemės matuotojus.

Be šių pagrindinių specialybių buvo dėstoma augalininkystė, geodezija ir kiti žemės ūkį liečiantys dalykai. Kursams vadovavo vyresnysis apskrities agronomas Astikis, dėstytojai: vet.gydytojas Pamanstas, žemės tvarkytojas P.Pakšys ir agrotechnikas A.Čeponis. Visi mokiniai, baigę kursus, buvo priskirti dirbti prie valsčių įsteigtuose žemės ūkio skyriuose. Šie kursai veikė net iki 1958m.
Tik 1959m. balandžio mėn. 29d. Žemės ūkio ministro V.Vazalinsko įsakymu Nr. 465 tarybinių ūkių bazėje buvo pradėta steigti žemės ūkio technikumai, į kurių sąrašą buvo įtrauktas ir Cirkliškis. Tų pačių

metų ministro įsakymu, nuo rugpjūčio 15d. Cirkliškio technikumo direktoriumi paskiriamas Balys Suslavičius. Jam pavedamas buvusio dvaro rūmų (patalpų) remontas ir pertvarkymas, pritaikant jas mokymo tikslams (sutinkamai su patvirtinta sąmata).
Tuo pačiu metu pagal ministro įsakymą tarybinio ūkio direktorius Kozliukas privalėjo iš technikumui skirtų patalpų, iškeldinti visus gyventojus ir ūkio raštinę.
Tais pačiais metais Cirkliškio vadovybė gavo dar daug įvairių įsakymų, nuorodų, liečiančių technikumą, tačiau, kaip nekeista, ne vieno įsakymo nebuvo liečiančio pačių pastatų, kaip architektūrinių paminklų apsaugos klausimą. Netgi atvirkščiai, kai vietinė valdžia pamatė, kad patalpos atiduodamos technikumui, kas vertingesnio buvo grobstoma (naikinama). Būtent šiuo laikotarpiu buvo išardytos didelės vertės inkrustuotas grindų parketas. Didžiulė žala padaryta ir parkui. Suskaldyti unikalūs iš akmens tašyti suolai(o jų buvo 6). Daug iškirsta medžių, ypač pušų. Už tai Cirkliškio vadovybė buvo net baudžiama. Bene pats vertingiausias paminklas-koplytėlė-mauzoliejus buvo išniekintas ir barbariškai susprogdintas. Štai taip buvo ruošiamasi sutikti jaunąją kartą, kuriai bus ateityje skiepijama meilė grožiui, žemei ir pačiai istorijai. Pirmaisiais Cirkliškio technikumo įkūrimo metais teritorijos būklė nepagerėjo. Nors tam nebuvo ir sąlygų. Vietos gyventojai bei buvusi ūkio raštinė iš rūmų išsikeldino, bet jų vietas užėmė moksleivių bendrabučiai. Pirmaisiais metais moksleivių kontingentas buvo didelis ir įvairus.
Į technikumą buvo priimamas ne tik jaunimas iš visos Lietuvos, bet ir iš kaimyninės respublikos(Baltarusijos). Todėl nenuostabu, kad apie kažkokį aplinkos tvarkymą ar pastatų apsaugą, nebuvo ir kalbos. Kas galėjo tuo rūpintis, jeigu pats technikumo direktorius Suslavičius nesirūpino. Jo parėdymu, kad šiukšlės negadintų technikumo aplinkos buvo „atidaryta" visam Cirkliškiui bendra „šiukšliAdėžė" - unikali ledainė. O greta jos -tualetas. Kadangi ji gana talpi (gili) ji, matyt, buvo suplanuota net keliems metams. Na, o jai prisipildžius, buvo numatyta „amžiams palaidoti" šiukšles užpilant žemėmis. Toliau, kaip „Dievas duos". Taigi matome, kad Cirkliškio architektūra tuometinei Cirkliškio ūkio ir technikumo valdžiai nerūpėjo. Ir ne tik architektūra. Buvo apgaudinėjami ir patys moksleiviai. Tuometinis direktorius Suslavičius netrukus buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už pinigines machinacijas. Tik vadovaujant 1961-1962m. naujam technikumo direktoriui Liudžiui buvo

pradėta tvarkyti technikumo aplinka. Buvo apželdintas skverelis (iš priešakinės fasado pusės), iškirsti kai kurie seni medžiai, esantys prie pat technikumo pastato. Vienas iš jų, jau kelmas- išsprogdintas. Beje, tai kėlė didelį pavojų ir pačiam pastatui. Buvo pradėtos kai kurios statybos,(bendrabučio), kuriose daugiausia dirbo patys technikumo moksleiviai. Tam tikslui iš visų grupių kiekvieną dieną buvo skiriamas atatinkamas skaičius moksleivių. Technikumo architektūra, taip pat ir parkas bei greta esantis „Samoilovkos" ežerėlis savo antrąją „jaunystę" išgyveno tik 1969-1974m. vadovaujant jaunam, talentingam cirkliškiečiui Broniui Lazaraičiui. Tenka pridurti, kad jis į technikumą atėjo 1963m. Iš karto tapo savo žmogumi ne tik cirkliškiečių dėstytojų, bet ir moksleivių tarpe. Įleido čia giliai šaknis ir Cirkliškis jam tapo antrąja gimtine. Nesvarbu, kad šiandiena jis nevadovauna technikumui, tačiau gerai jį pažinodamas, jo pažiūras į Cirkliškio praeitį ir ateitį nuolatinį jo rūpestį manau, nesuklysiu, pavadindamas jį Cirkliškio dvaro šeimininku, dinastijos paveldėtoju. Ir tvirtai tikiu, kad jo rūpesčiu, kada nors bus pasiektas, Mostovskių laikų lygis, ko nesugebėjo padaryti dvarininkė Vanda Chaleckienė(sutrukdė sovietai). Manau, kad jo rūpesčiu buvo pradėtas rašyti Cirkliškio technikumo metraštis (darbą parašė Cirkliškio ž.ū. mokyklos IIE grupės moksleivė Aušra Bečelytė). Šiuo metu mokykla intensyviai ruošiasi savo gyvavimo 40-mečiui. Lazaraičio iniciatyva, ruošiamas Cirkliškio istorinis muziejus, renkama medžiaga. Manau, kad ruošiama ekspozicija atskleis dar daug paslapčių. Na, o apie šiandieninį Cirkliškį, jo problemas, ateities planus, gali papasakoti tik pats Bronius Lazaraitis, kurį šiandiena visi cirkliškiečiai vadina teisėtu šeimininku.

Visiškai kita linkme pakrypo buvusio Strūnaičio dvaro architektūrinių pastatų likimas. Vos nupirkus dvarą ir kuriantis kaimui, visi buvę dvaro pastatai, taip pat ir gražus senas malūnas su tvenkiniu, senas liepų-klevų parkas ir beržynas tapo visų strūnaitiškių nuosavybe. Tačiau ne visai taip buvo pasielgta su malūnu ir tvenkiniu. Visą atsakomybę už malūną, jo priežiūros eksploataciją ėmėsi lenkų valdžia (lenkų okupacijos metais). Tai lietė ne tik Strūnaičio, bet ir visus kitus malūnus. Vos susikūrus kaimui, valstiečiai išsirinko savo kaimo „valdžią", per kurią ir buvo koreguojami visi malūno priežiūros darbai bei kontrolė. Pradedant 1920m. Strūnaičio „seniūnui" nuolat buvo siunčiami iš Švenčionių raštai, nuorodos, įspėjimai bei rekomendacijos. Taip pat buvo atsiųsta Strū-

naičiui ir visa malūno dokumentacija, brėžiniai, matematiniai apskaičiavimai ir t.t. Visi siunčiami raštai yra išlikę iki šių dienų. Tai nuorodos apie malūno remontą, eksploataciją, vandens lygio kontrolę, kurių strūnaitiškiai privalėjo laikytis. Priešingu atveju, buvo skiriamos nemažos piniginės baudos. Reguliariai buvo stebima ir pačios upės - Kūnos priežiūra. Pavyzdžiui, periodiškai per keletą metų, buvo valomi upės krantai. Prieš Strūnaitį pagal upės tėkmės dešinįjį krantą privalėjo valyti savą teritoriją strūnaitiškiai, o kairįjį- jau Seno Strūnaičio gyventojai. Ypač buvo kontroliuojamas tvenkinio ties malūnu vandens lygis. Tam buvo įrengti net keli vandens lygio matuokliai. Remontuodavo malūno įrangą ir patį pastatą strūnaitiškiai už savo lėšas. Tačiau reikalui esant, visada galėjo tikėtis paramos iš valstybės. Pirmą kartą lenkų okupacijos laikais malūnas kapitališkai buvo remontuotas, tame tarpe ir pakeistos giynos - 1921m. Malūnas visą laiką buvo arenduojamas žydams, kurie taip pat buvo atsakingi už jo priežiūrą. Prieš pat antrąjį pasaulinį karą už malūną, jo priežiūrą buvo atsakingas buvęs mokytojas Jusionis. 1936m. Strūnaityje lenkų valdžiai uždarius „Ryto" mokyklą, Jusionis iš šios draugijos kas mėnesį gaudavo kompensaciją arba, kaip dabar sakoma „bedarbystės pašalpą". Visus gautus pinigus įdėdavo į malūno priežiūrą, jo remontą. Pats iki karo pradžios ir malė. Čia pat prie malūno ir gyveno. Strūnaitiškiai džiaugėsi tokiu jo nesavanaudiškumu, ir stengėsi galėdami jo išlaidas padengti. Prasidėjus karui, Jusioniai iš Strūnaičio išvyko. Malūne malė vietiniai gyventojai. Ilgą laiką, beveik 20 metų, malūne dirbo strūnaitiškis Vaclovas Paulavičius. Jam dirbant buvo atnaujintos giynos, perdengtas naujai stogas. Tačiau jau nebeveikė pikliaus bei kruopų gamybos įranga. Strūnaičio malūnas iki pat sovietmečio buvo visų kaimiečių pragyvenimo šaltinis. Pagal įneštą perkant dvarą pinigų sumą kasmet strūnaitiškiai išsidalindavo už arendą mokestį. Vidutiniškai 500 pūdų grūdų arba pinigais, priskaičiuojant už pūdą rugių, po 3 zlotus. Kokia tai būdavo suma, nesunku paskaičiuoti (tais laikais gera karvė vidutiniškai kainavo 40-60 zlotų). Sovietmečiu malūnas tiekė strūnaitiškiams pigią elektros energiją (už įvesta lemputę valstiečiai mokėdavo per mėnesį tik po 50 kapeikų).O beto ilgą laiką veikė malūne lentpjūvė (irgi varoma vandens). O kur dar nauda iš pačio tvenkinio ? Juk jis buvo pats žuvingiausias visoje apylinkėje. 1958m. Strūnaičio tvenkinys buvo nuleistas (numelioruotas). Strūnaitis ne-

teko ne tik pigios energijos, bet ir nepaprasto grožio. Malūnas be tvenkinio tapo „karaliumi be karūnos", tačiau vistiek veikė net iki 1995 m. Kol buvo pravesta visuotinė valstybinė elektrifikacija iki 1962m. malūno ginas suko senutėlis traktoriaus DT-54 variklis. Vėliau buvo pastatytas galingas elektros variklis.
Kada pastatytas šitas unikalus statinys tikslių duomenų nėra.
Dar gyvas būdamas Stasys Kadzevičius 1990m. kategoriškai teigė, kad malūnas pastatytas prieš 300 metų; XVIIIa; pabaigoje. Tai maždaug atitinka tą laikotarpį, kai buvusieji Strūnos dvaro palivarkai tapo, nepriklausomais, atskirais dvarais.
Dokumentų apie malūno pastatymo metus irgi nerasta. Nebent tikslių duomenų turėjo pats S.Kadzevičius. Tačiau spėjama, kad jis tikslią datą galėjo žinoti iš savo tėvų, senelių pasakojimo. Juk Kadzevičiai, kaip ir daugelis kitų strūnaitiškių, kilę iš šios apylinkės vietovių ir malūnas jau nuo senovės visų aplinkinių valstiečių buvo pagrindinis Strūnaičio objektas.
Antras šaltinis tai Čičelių kaimo (Strūnaičio apylinkė) gyventojo Stepono Masevičiaus pasakojimas. Jam pasakojęs tėvas, kad dar vaikystėje ėjo prie pirmos komunijos senoje medinėje bažnyčioje. Dabartinė mūrinė pastatyta prieš 150 metų. Tačiau Strūnaičio malūnas tuo metu jau veikė visu pajėgumu. O tai jau paneigė tas, kad malūnas statytas kaip ir bažnyčia vienu metu. Be to, Masevičius teigė, kad jo tėvas dar būdamas mažas dažnai atvažiuodavo su savo tėvu malūnan, ir matė priekinėje malūno fasado pusėje, maždaug savo ūgio aukštyje iškaltus akmenyje skaičius.
Tai, tikriausiai, ir buvo malūno statybos data.Šiandiena priekinė malūno pusė iki antro aukšto užpilta smėliu. Prieš priekinę pusę, statant malūną buvo paliktas didelis, gilus griovys, iki pat malūno pamatų. Tai turėtų būti maždaug 2-2,5 m.gylio ir 2m. pločio griovys. Jis buvo paliktas dėl dviejų priežaščių. Pirmiausia dėl pirmojo aukšto apšvietimo, nes dar ir dabar matyti užmūryti langai. Antroji priežastis - tai pačio malūno apsauga nuo vandens, drėgmės. Juk tiesiai prieš malūną, tyvuliavo tvenkinio vanduo. Laikui bėgant, vanduo į griovį prasiveržė (tai galėjo būti ir potvynių metu). Vanduo buvo prasiveržęs ne tik į griovį, bet ir pro pačią pirmojo aukšto sieną. Tai liudija nuo drėgmės smarkiai nukentėjusi vidinė pirmojo aukšto siena. Todėl, matyt, buvo šis griovys ir užpiltas. Bet, tikriausiai, ir su akmenimis,(dėl pirmojo aukšto sienos sutvirtinimo). Prieš malūną nutiestas kelias (pylimas) irgi turėjo svarbią reikšmę

pačiam malūnui. Net šiandien daugelis senbuvių pamena, ir jų tėvai pasakojo, kad dabartinis tiltas Strūnaityje pastatytas tik lenkų okupacijos metais(žinoma, kalbama apie medinį tiltą). Anksčiau čia buvo tik iš lentų ir rastų takelis pėstiesiems. Apvažiavimas arkliais buvo tik prie pat malūno. Tuo paaiškinama, kad norėta kelią prie pat malūno kietai įmindyti dėl mažesnio vandens pralaidumo.
Gretimais einantis pagrindinis Strūnaičio kelias taip pat yra rankų darbo statinys. Tai archeologinis paminklas, kuris, atrodo išsilaikys visiems laikams. Jam šiuo metu negresia jokie potvyniai. Gaila tik, rankomis iškastos „naujosios" upės, kuri praėjus melioracijos darbams, teliko tik paprastas griovys.
Liepų- klevų parkas ir sodas šiaurinėje kaimo pusėje, plečiantis sodyboms, buvo iškirstas. Teliko tik jų likučiai. Neliko ir buvusio senojo beržyno- parko žymių pietinėje kaimo pusėje. Štai tokia tolima ir netolima mūsų Strūnaičio architektūrinių bei archeologinių paminklų praeitis.
Keletą žodžių kalbant apie architektūrą norėčiau skirti Strūnaičio bažnyčiai.
Kunigaujant Domui Valančiauskui (1975-1983m.), Strūnaičio bažnyčia, galima sakyti, pasikeitė iš pagrindų. Ji buvo kapitališkai suremontuota: perdažyta arkos, skliautai pasipuoše freskomis, pieštais (tapytais) šventųjų paveikslais. Grindys, baldai laku sublizgėjo. Įvesta nauja elektros instaliacija, centrinis apšildymas. Neatpažįstamai pasikeitė ir pats bažnyčios šventorius. Buvo suremontuota ir sutvirtinta akmeninė šventoriaus tvora. Paskutiniais metais buvo pradėta tvarkyti ir bažnyčios aplinka(už šventoriaus esantys krūmokšniai). D.Valančiauskas buvo numatęs „atgaivinti" pagrindinius šventoriaus vartus(tiesiai prieš altorių esančius metalinius vartus ir buvusius laiptus į bažnyčios aikštę). Deja, jis savo sumanymo nesuspėjo įgyvendinti. Buvo perkeltas į kitą parapiją. Parapijiečiai tikėjosi, kad pradėtus darbus užbaigs dabartinis klebonas Donatas Puidokas. Pradžia buvo padaryta. Bažnyčios papėdėje užaugę krūmokšniai iš tikrųjų buvo išretinti. Tačiau tuo viskas ir pasibaigė. Laiptai liko nerestauruoti. Nors galima paaiškinti tuo, kad čia ne vieno klebono darbas. Tam reikia ir darbo rankų, ir lėšų. Gal taip ir būtų pasilikę, jeigu ne pačių vartų savavališka restauracija. Šiuo metu pagrindiniai vartai visiškai nuimti ir perkelti į kitą vietą, o likusi anga tvoroje užmūryta paprastomis plytomis, kurios veikiamos darganų jau pradėjo byrėti.

Gal klebonas taip pasielgė nenorėdamas nieko blogo. Tuo labiau, kad šiais vartais parapijiečiai jau seniai nesinaudojo, o be to, bažnyčiai labai buvo reikalingi platesni vartai, tiek laidotuvėms, tiek kitokiems atvejams. Todėl iš visų mažesnių buvo padaryti kiti praplatinti vartai. Tačiau, pažiūrėjus iš kito taško, tai pasikėsinimas į architektūros paminklą, tuo labiau, kad padaryta nepasitarus su atitinkamais specialistais.Šiandiena šių vartų klausimas vėl iškeltas ir, manau, kad artimiausiu laiku bus sprendžiamas. Savotiškai pasielgta restauruojant ir Strūnaičio malūną praeitais metais.
Tai buvo priverstinis arba, kitaip tariant „avarinis " remontas, nes malūno, ypač trečiojo aukšto sienos (galinės), buvo avarinės būklės. Tačiau ir čia „perlenkta lazda", nes nebuvo pasitarta su vietiniais gyventojais, seniūnu. Reikalas tas, kad trečiasis aukštas liko visiškai užtemdytas, aklinai užmūrijus visus langus. Tai ne tik sugadino pirmykštį malūno vaizdą, bet ir šiuo metu apžiūrint trečiąjį aukštą tenka naudotis žibintuvėliu. O juk reiks artimiausiu metu klaidą ištaisyti. Klausimas. Kas finansuos? Juk remontui buvo skirta dvidešimt su viršum tūkstančių litų.
Štai tokia architektūrinių paminklų praeitis ir dabartis. O kokia jos rytdiena? Šiandena sunku pasakyti, nes tai susiję su didelėmis pinigų sumomis. Tačiau šiokia tokia viltis yra, tuo labiau, kad susilaukėme ne tik visuomenės, bet ir rajono valdžios pritarimo. Kalbama apie Strūnaičio malūne rengiamą žemdirbystės muziejų, kuris turėtų priklausyti Nalšios muziejui (būtų jo filialas), ir nušviestų visą mūsų krašto žemdirbystės istoriją, pradedant baudžiavos laikais iki šių dienų. Tam tikslui jau renkami eksponatai. Buvo neseniai atvykęs ir rajono architektas Petras Savukynas bei Nalšios muziejaus atstovė. Apžiūrėję malūną nusprendė, kad vis dėl to verta čia įrengti muziejų, tuo labiau, kad ir pats pastatas su sena įranga jau yra kaip muziejinė vertybė. Kadangi Lietuvoje tokių veikiančių malūnų (o jis iš tikrųjų veikia, tik reikia prijungti elektros srovę) yra vienetai, tai architekto žodžiais tariant, šis muziejus turėtų sudominti ir užsieniečius. Tačiau, kaip architektas pasakė: „vandens malūnui reikia vandens, nes antraip jis neteks savo vertės". O tai reiškia, kad bus kalbama apie tvenkinio atstatymą. Dideli užmojai, reikalauja ir didelių lėšų. Todėl čia pat apytikriai buvo sustatyta sąmata, būtiniausių darbų planas, pagal kurį numatyta dar šiais metais paruošti muziejaus įrengimo programą.
Tenka tik padėkoti mūsų valdžios atstovams už tokius paguodos žodžius.

ir duok, Dieve, kad jie kada nors išsipildytų. Manau, kad Strūnaičio malūnas nesusilauks buvusių Cirkliškio dvaro, Peršaukščio ir Strūnos malūnų likimo, bet taps nauju krašto kultūros židiniu.

Už suteiktą paramą ruošiant šį rašinį nuoširdžiai dėkoju Nalšios muziejaus mokslinei bendradarbei, istorikei Giedrei Viščionytei, kraštotyrininkui, mokytojui Antanui Karmonui, Cirkliškio žemės ūkio mokyklos dėstytojui, Broniui Lazaraičiui.

Deja, aš šiandiena nebegaliu padėkoti, tačiau su didele pagarba ilgai prisiminsiu paprastus draugiškus pokalbius su profesoriumi Česlovu Kudaba, mūsų krašto šviesuoliu Stasiu Kadzevičiumi.
Jau senokai iš mūsų tarpo pasitraukusius vietos senbuvius: Veroniką Šiaudinytę (Varusią), kuri dar Strūnaičio dvare ganė galvijus ir viskuo domėjosi ir turėjo gerą atmintį, Joną Kazlą(Ežeriškių km.), papasakojusi savo tėvo, senelio dar baudžiavos laikų prisiminimus ir Napoleono žygį per Strūnaitį. Daug vertingų savo tėvo ir senelio prisiminimų papasakojo Čičelių kaimo gyventojas Steponas Masevičius, kuris pats jaunystėje nuolat eidavęs uždarbiauti į caro laikų „burlakystę". Didelį „bagažą" atsiminimų užrašytų 1986-1988m. mūsų krašte kraštotyrinės ekspedicijos metu pateikė istorikai Aloizas Petrašiūnas ir V.Striužas(Atsiminimų autoriai jau mirę).
Dėkoju savo kraštiečiams, senbuviams Anelei Pauliukevičienei(1910m.g.), Marytei Pekarskienei (1912m.g.) (Ežeriškių km.), Zuzanai Grigonienei (1920m. g.) ir daugeliui kitų strūnaitiškių bei aplinkinių kaimų gyventojams, kurių dėl ilgo sąrašo visų negaliu paminėti ankščiau. Be to buvo panaudota Nalšios muziejaus mokslinio fondo medžiaga, Cirkliškio žemės ūkio mokyklos IIE grupės moksleivės Aušros Bečelytės darbas „Mano mokykla" (Cirkliškio žemės ūkio mokyklos metraštis), Strūnaičio kaimo istorinės ekspozicijos (muziejaus) dokumentai.

N.Strūnaitis, 1998m.

IŠ ADUTIŠKIO DVARO ISTORIJOS

„ŽMOGUS — ISTORINĖ BŪTYBĖ, IR TAI LIEČIA NE TIK JO SOCIALINĘ PRIGIMTĮ, BET IR JO DVASINĮ PASAULĮ. NES TIK ISTORIJOS EIGOJE IR ISTORIJOS DĖKA JIS SUVOKIA JĮ SUPANTĮ PASAULĮ IR PATĮ SAVĖ".

M. A. BARGAS

Lietuvos istorija, ilgą laiką buvusi Pelenės vietoje, dabar atsidūrė dėmesio centre. Tai liečia ir kiekvieno miesto, miestelio, kaimo, pagaliau kiekvieno žmogaus likimo istoriją.

LTSR Mokslų Akademijos bibliotekos laikraščių skyriuje saugomas Adutiškio dvaro archyvas kuris apima keletą tūkstančių bylų nuo XIV a. pradžios iki 1842 metų. Tai turbūt vienas geriausiai išlikusių Lietuvos dvarų archyvų, tačiau mokslininkų dar labai mažai tyrinėtas. Tai ne tik Adutiškio miestelio, bet ir dvarui priklausiusių keleto dešimčių kaimų istorija.

XVI a. I pusė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (LDK) — vienas iš reikšmingiausių jos istorijos laikotarpių. Jogailaičių dinastija, įsigalėjusi didėjėje Vakarų Europos dalyje, buvo tuo metu galinga politinė jėga. XV a. pabaigoje — XVI a. I pusėje labai sustiprėjo Rusijos valstybė. 1485 m. Ivanas III pradeda tituluotis „visos Rusios" valdovu, tuo išreikšdamas savo pretenzijas į visas rusų žemes, tame tarpe ir į esančias LDK sudėtyje. Nuo 1500 metų prasidėjo ilgi ir alinantys karai tarp Rusios ir LDK, į kurių verpetą buvo įtrauktas ir Adutiškis. Lietuvos Metrikoje išlikusi Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1501.09.14. privilegija, pagal kurią Adutiškio dvaras „ir visa, kas šiam dvarui priklausė", bei 30 žmonių iš Svirkų atiduodami Smolensko okolničiui, Molodečno vietininkui Ivanui Ivanovičiui Koškai. Jis karo su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu metu neteko savo tėvonijos, ir dabar jam buvo atiduotas valdyti Adutiškio dvaras. Tai pirmas žinomas Adutiškio paminėjimas istoriniuose šaltiniuose.

Kas gi buvo pirmasis dvaro valdytojas? I. Koška, nors ir rusų tautybės, pravoslavų tikėjimo, bet sąžiningai tarnavo LDK labui, kai tuo tarpu daugelis jo tautiečių pasidavė Rusios valstybės valdžion. Lietuvos Metrikoje yra žinių, kad I. Koška pasižymėjo ginant Smolenską nuo rusų kariuomenės antpuolių, nepakluso Ivano III reikalavimams paleisti į Maskvą sulaikytus iš LDK bėbėgančius didikus. 1509 metais Adutiškis ir jo apylinkės jau tiesioginiai nukentėjo nuo rusų kariuomenės, kuri padarė dvarui daug nuostolių.

1514 metais I. Koška pardavė Adutiškio dvarą su visais jo pavaldiniais Vilniaus valvadai Mykolui Radvilai. Jau 1526 metais Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas suteikė Adutiškiui privilegiją rengti turgus.

XVI a. II pusėje dvaras perėjo į Kiškų rankas, o jau 1609 metais Žemaitijos (vėliau Vilniaus) vyskupas Stanislovas Kiška dovanoja Adutiškio dvarą su Stajatiškio polivarku Vilniaus katedrai ir kapitulai.

Kaip visos Lietuvos, taip ir Adutiškio gyventojai daugiausia vertėsi žemdirbyste, gyvulininkyste. Be to, Adutiškio vietovės buvo labai miškingos. Tai leido gyventojams nuo seno užsiimti miško medžiagų ir pelenų gamyba. Didelius pelnus dvarui atnešdavo spirito, vyno gamyba.

1608 metų privilegija Adutiškyje buvo leista statyti bažnyčią (iki 1826 metų ji buvo medinė). Bažnyčia tapo ir tam tikru kultūriniu centru. Jau nuo pat įkūrimo pradžios klebonijoje buvo bibliotekėlė. Knygų vis daugėjo. 1622 metais minimos tik 6 knygos (visos religinio turinio), o 1790-aisiais čia jau buvo daugiau kaip 70 knygų, tarp jų ir pasaulietinio turinio.

Įsitraukiant į pasaulinę rinką, Lietuvai vis daugiau reikėjo išsilavinusių žmonių. 1773 metais Lenkijos—Lietuvos valstybėje pradėta vykdyti švietimo sistemos reforma. Buvo bandoma supasaulietinti mokyklas, praplėsti jų programą, smarkiai išplėstas parapijinių (pradinių) mokyklų tinklas, kuriose galėjo mokytis ir nekilmingų (išskyrus baudžiauninkų) žmonių vaikai. Adutiškio dvaro archyve yra 1790.12.05 raštas, kuriame minima parapijinės mokyklos fundacija. Pačios mokyklos dar nebuvo, nors lėšos mokytojui išlaikyti buvo skirtos. Dar anksčiau Adutiškyje pradėjo veikti žydų mokykla. Tačiau po dvejų metų adutiškiečiai turės pilną teisę švęsti savo mokyklos 200 metų jubiliejų. Nuo XIX a. pr. mokykla buvo dviklasė, todėl ir programa buvo platesnė.

Adutiškiečiams skaudžiai atsiliepė Lenkijos—Lietuvos valstybės 1795 m. paskutinis padalinimas: rusų kariuomenė tris kartus apiplėšė miestelį ir jo apylinkes. Nuostoliai siekė 39182 lenkiškų zlotų. Siautė badas, prasidėjo valstiečių bruzdėjimas. Šitoms žaizdoms dar neužgijus, 1811—1812 metais miestelyje įsiliepsnojo gaisras, 1812 metais prancūzų okupacija. 1814 metais, užėmę miestelį, čia apsistojo rusų kariuomenės daliniai. Buvo rekvizuoti visi arkliai — valstiečiai nebeturėjo kuo įdirbti žemę. 1815 metais Adutiškyje siautė raupų epidemija, o 1821 metais vėl kilo gaisras, prasidėjo nederlius. O kur dar pastovus rekrutų ėmimas.

Ypač sunkūs adutiškiečiams buvo 1830—1831 metai. Siautė choleros, maro epidemijos. Adutiškiečiai, nors ir ne tokiais mastais kaip kitose Lietuvos žemėse, dalyvavo 1830—1831 metų sukilime. Baudėjų divizija, vadovaujama generolo Safianovo, buvo apsistojusi netoli miestelio. Kareiviai plėšė vietinius gyventojus, sudegino keletą namų. Tai kėlė dar didesnį gyventojų nepasitenkinimą.

Archyve išlikę ir demografiniai duomenys. Nors jie ir nėra visiškai tikslūs, bet apytikrę padėtį nušviečia. Adutiškis ir jo apylinkės — daugianacionalinis kraštas. Čia gyveno lietuviai, lenkai, žydai, totoriai, rusai. Didelė gyventojų dalis — baudžiauninkai, bet nemažai buvo ir laisvų valstiečių, šlėktų.

Dabar Adutiškis išaugo, pasikeitė, bet matomi ir nematomi saitai šiandieninį adutiškiečių gyvenimą riša su praeitimi. Laikas, karai, gaisrai beveik sunaikino Adutiškio senamiestį. Likusius pastatus, nors ir nearchitektūrinius paminklus, bet menančius protėvių laikus, adutiškiečiai galėtų labiau gerbti ir saugoti. Štai Adutiškio pradžių pradžia — dvaras. Jis dar stovi (jau ketvirtą šimtmetį), bet, atlaikęs visas istorijos negandas, dabar taikiu, ramiu laiku vis labiau nyksta. Dvaro kiemas jau senai nebeprimena kiemo, greičiau sąvartyną. Mokslų Akademijos bibliotekoje saugomame archyve yra smulkiai aprašytas pats dvaras, jo rūsiai, pagalbinės patalpos, netgi buvęs inventorius, aplinkiniai sodai. Argi adutiškiečių jaunimas, tarp kurių nemaža inteligentijos (jauni pedagogai, žemės ūkio specialistai, kultūros darbuotojai) negalėtų buvusio dvaro suremontuoti ir įsirengti jaunimo poilsio centrą?

Nepuošia miestelio kaskart vis dažomi, bet visuomet apsilupę kiti senesni Adutiškio namai. Gal išvis jų nedažyti, o, nuvalius nuo dažų sienas, palikti gražų raudoną mūrą.

Prisimindami savo miestelio istoriją, saugodami jos reliktus, mes pagerbsime savo protėvių atminimą, pagaliau patys būsime dvasiškai stipresni.

Rita TRIMONIENĖ,
VVU aspirantė

„Kurmužėlė" Nr. 92 1988.08.02 d.

PETRAS PAULIUKEVIČIUS. **DVARAI**

Petras Pauliukevičius atliko didelį darbą: iš įvairios literatūros, šaltinių, spaudos, amžininkų atsiminimų surinko medžiagą apie Strūnaičio ir kitus Švenčionių krašto dvarus. Parašė didelį ir išsamų kraštotyros darbą.

Čia yra informacijos nuo seniausių LDK, Valakų reformos laikų; baigiama pokario metais. Darbe daug duomenų iš įvairių Lietuvos vietovių, iš Rusijos, net Prancūzijos istorijos. Pateikta daug faktinės medžiagos.

P.Pauliukevičius pateikia savo požiūrį teoriniais istorijos klausimais, polemizuoja su istorijos studijų, straipsnių autoriais, išdėsto savo samprotavimus.

Autorius nori paskatinti skaitytojus domėtis krašto praeitimi, rinkti kraštotyros medžiagą. Didelį impulsą darbui suteikė jo pokalbiai su prof. Č.Kudaba apie šio krašto praeitį, vietoves, paskatino kryptingai kraštotyrininko veiklai.

Darbe daug pamąstymų apie įdomią ir garbingą dvarų praeitį, apie dabartinį jų likimą. Yra įdomių minčių ir pastebėjimų iš gyvenimo patyrimo.

Autorius aprašo dvarų istoriją, dvarininkų geneologiją, aukštuomenės gyvenimą, visuomeninę ir politinę veiklą. Pateikta medžiaga apie buitį dvaruose, dvarininkų savivalę, samdinių darbą ir gyvenimą, dvarų kultūrą.

Be dvarų istorijos, nagrinėjamos ir kitos temos: apie bažnyčias, mokyklas, malūnus, kooperacijos organizacijas, kaimų praeitį, pokario metus, kolektyvizaciją, dvarų epochos žlugimą ir t.t. Temų, kurias autorius plačiai nagrinėja, ratas platus. Kai kurios jų dar bus tęsiamos.

Reikėtų, kad ši kraštotyrinė studija taptų plačiau žinoma visuomenei, tyrinėtojams. Būtų galima, darbą suredagavus, susisteminus, atspausdinti kelias dešimtis egzempliorių ir perduoti į mokslo, kultūros įstaigas, į bibliotekas ir archyvus.

Darbą reikią redaguoti. Reikėtų sumažinti ir glaustai išreikšti bendruosius istorijos teiginius. Sumažinti medžiagos, tolimos šių vietų istorijai, kiekį. Gal net atsisakyti įvykių Rusijoje, toliau nuo Lietuvos, nagrinėjimo. Mažiau polemikos nereikšmingais klausimais.

Medžiagą bandyti išdėstyti temomis, chronologiškai. Kitokiu atveju būtų faktų ir teiginių kratinys. Būtinos nuorodos iš kur cituojami faktai ar teiginiai.

P.Pauliukevičiaus darbas, nežiūrint, kad jį reikia redaguoti, yra solidus ir vertas platesnio dėmesio.

Vilnius
1999 01 25

ALOYZAS PETRAŠIŪNAS
istorikas, vyresnysis mokslinis
bendradarbis